

Századvég
2025 · 3. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · Kiss Réka · Máthé Áron ·
Megadja Gábor · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes · S. Király Béla

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csité András · G. Fodor Gábor ·
Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerékgyártó Béla · Körösenyi András · Kövér György · Sági Gábor ·
Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösenyi András ·
Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János ·
Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Felelős kiadó: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Olvasószerkesztő: Axmann Livia, Takács Emma
Angol nyelvi olvasószerkesztő: Garai Luca

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest,
Hidegkuti Nándor utca 8–10.
Szerkesztőségi titkár: Kolozsvári Krisztina
E-mail: kiado@szazadveg.hu
szazadvegfolyoirat.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Zrt.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.
Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségnél.

ISSN 0237-5206 (Nyomtatott)
ISSN 3004-2135 (Online)

Tartalom

Előszó	5
------------------	---

ÖREGEDŐ TÁRSADALOM

KOLOZSVÁRI KRISZTINA – GYORGYOVICH MIKLÓS – PILLÓK PÉTER

A társadalmak öregedésének globális trendjei és alkalmazkodási stratégiái	11
---	----

HEGEDŰS TAMÁS

Idősödő társadalmak – a gazdasági kihívások új szintre emelkedtek	39
---	----

POSGAY ISTVÁN

Generációváltás a kkv-k és a családi vállalkozások esetében Magyarországon	67
--	----

RADÁCSI LÁSZLÓ

Az egészséges élettartam meghosszabbításának társadalmi megítélése Magyarországon – biogerontológiai ígéret, attitűdök, hozzáférési preferenciák és fenntarthatósági aggodalmak	87
---	----

KOCSIS JUDIT ILONA - LELESZI-TRÓBERT ANETT MÁRIA

A család mint erőforrás az idősgondozásban	117
--	-----

MŰHELY

CSEPREGI GÁBOR

Egy tudós tízparancsolata	143
-------------------------------------	-----

JACK TRAYNOR

Egy konzervatív forradalmár Hitler ellen: Dr. Hans Ebeling politikai küzdelme és ellenállása, 1919–1945	161
---	-----

E szám szerzői	189
--------------------------	-----

Előszó

Foreword

Öregedő társadalom: demográfiai kihívás, társadalmi alkalmazkodás, kulturális újragondolás

An Ageing Society: Demographic Challenges, Social Adaptation, and Cultural Reassessment

A népesség elöregedése korunk egyik legjelentősebb globális és hazai társadalmi kihívása. Az a tény, hogy egyre tovább élünk, és mind többen érjük meg az idősebb kort, kétségtelenül az orvostudomány, a közegészségügy, az oktatás, a szociális ellátórendszerek és az anyagi jólét hosszú távú fejlődésének eredménye. A hosszabb élet ezért a modern társadalmak egyik legnagyobb civilizációs vívmánya. Ugyanakkor e siker mára rendszerszintű kérdéseket vet fel: az öregedő társadalom problémája kilépett a szűken vett demográfiai szakdiskurzus kereteiből, és a társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai, egészségügyi és etikai gondolkodás egyik központi témájává vált.

Az ENSZ, az Egészségügyi Világszervezet és más nemzetközi szervezetek elemzései arra hívják fel a figyelmet, hogy a demográfiai átalakulás sebessége és kiterjedtsége történelmi léptékű. A 21. század második felére a 65 év feletti emberek száma világszerte meghaladhatja a 18 év alattiakét. Míg a fejlett országok már évtizedek óta szembesülnek ezzel a folyamattal, és az alkalmazkodás egy érettebb szakaszába léptek, addig számos fejlődő társadalomban az idősödés sokkal rövidebb idő alatt, gyengébb intézményi és gazdasági feltételek mellett válik meghatározó társadalmi tényezővé. Ez az aszimmetria önmagában is jelzi, hogy a demográfiai öregedés nem azonos módon és nem azonos teherként jelenik meg a különböző társadalmakban.

A hosszabb élet tehát ma már nem pusztán siker- vagy jóléti mutató, hanem összetett társadalomszervezési kihívás is. Az élettartam növekedése, a termékenységi ráták csökkenése, a munkaképes korú

népesség arányának – sok országban már abszolút létszámának – visszaesése, valamint az időskori eltartottsági ráták romlása olyan hosszú távú folyamatokat jelez, amelyek alapjaiban érintik a jóléti államok, a családok, a munkaerőpiacok, a vállalkozások, az ellátórendszerek és a helyi közösségek működését. A demográfiai öregedés ezért nem egyszerűen statisztikai jelenség, hanem társadalmi átrendeződés: átalakítja a generációk közötti viszonyokat, az erőforrások újraelosztását, az életpályákról alkotott elképzeléseinket és az időskor társadalmi jelentését.

Aktuális lapszámunk célja, hogy a társadalmak öregedésének komplexitását több tudományterület metszetében ragadja meg. Nem csupán a folyamat kihívásaira kívánunk rámutatni, hanem azokra a lehetséges válaszutakra, alkalmazkodási stratégiákra és belső társadalmi erőforrásokra is, amelyek révén az öregedés nem kizárólag teherként, hanem új társadalmpolitikai, gazdasági és kulturális gondolkodás kiindulópontjaként is értelmezhető. A demográfiai egyensúly átalakulása az élet szinte minden területére kihat; a válaszoknak ezért éppoly összetettnek kell lenniük, mint magának a jelenségnek. Ezt a sokrétű kérdéskört járja körül lapszámunk több tematikus tanulmánya.

A tematikus számot Gyorgyovich Miklós, Kolozsvári Krisztina és Pillók Péter összefoglaló tanulmánya nyitja, amely a társadalmak előregeredésének globális és regionális folyamatait, mozgatórugóit és következményeit mutatja be szintetizáló igénnyel. A tanulmány erénye, hogy nem csupán a kihívás súlyát érzékelteti, hanem stratégiai keretben is értelmezi az alkalmazkodás lehetőségeit. Olyan alapvető kérdéseket vet fel, amelyek a lapszám egészét végigkísérik: Vajon az öregedés elsősorban probléma vagy társadalmi siker? Mérsékelhető-e a folyamat, és ha igen, milyen eszközökkel? Milyen szektorok, intézmények és közösségi szereplők bevonására van szükség a fenntartható alkalmazkodáshoz? A szerzők a legfrissebb nemzetközi statisztikák és prognózisok alapján mutatják be, hogyan alakul a korszerkezet a különböző kontinenseken, és milyen sajátos pályán mozog a viseigrádi négyek régiója, köztük Magyarország. Hazánk helyzete e szempontból különösen figyelemreméltó: az 1982 óta tartó természetes fogyás, a tartósan alacsony születésszám és a kedvezőtlen halandósági mintázatok együttesen gyorsították fel a régióra egyébként is jellemző népességöregedést.

A cikk az öregedést nem pusztán demográfiai teherként, hanem történelmi léptékű társadalmi átalakulásként értelmezi, ezzel fontos keretet adva a lapszám többi írásának is.

Hegedűs Tamás tanulmánya a demográfiai idősödés makrogazdasági összefüggéseit és előrejelzéseit vizsgálja. Az öregedés ugyanis nem csupán népesedési folyamat: közvetlenül érinti a gazdasági növekedés, a munkaerőpiac, a termelékenység, a nyugdíjrendszerek és az államháztartási fenntarthatóság kérdéseit is. A tanulmány egyik fontos megállapítása, hogy a korábbi előrejelzések – bár már önmagukban is kedvezőtlen képet vetítettek előre – az újabb adatokhoz képest sok tekintetben még túlzottan optimistának is bizonyultak. Különösen figyelemreméltó az a jelenség, hogy az EU- és OECD-tagállamokban ma már nem csupán az aktív korúak aránya, hanem abszolút létszáma is csökkenni kezdett. Ez a változás immár nemcsak a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát, hanem a munkaerőpiac működését és a gazdasági versenyképességet is közvetlen kihívás elé állítja. A szerző emellett érvel, hogy a migráció önmagában nem jelent valódi megoldást, és olyan paradigmaváltás előtt állunk, amely hosszú távon a társadalmak gazdasági és intézményi alkalmazkodóképességét is próbára teszi. A cikk külön érdeme, hogy nem szűkíti le az öregedés gazdasági következményeit a nyugdíjrendszerek problémájára, hanem a munkaerőpiaci és gazdasági alkalmazkodást önálló stratégiai kérdésként tárgyalja.

Posgay István írása a demográfiai öregedés egy kevésbé látványos, de makrogazdasági szempontból korántsem elhanyagolható dimenzióját tárja fel: a kis- és középvállalkozások, azon belül is elsősorban a családi vállalkozások generációváltását. A rendszerváltás után vállalkozást alapító generáció jelentős része mára elérte vagy megközelítette a nyugdíjaskort, ami a következő években tömeges utódlási helyzeteket eredményezhet a hazai kkv-szektorban. A tét nem csekély: a magyar családi vállalkozások jelentős része még nem rendelkezik tudatos, előkészített átadási stratégiával, miközben a sikertelen generációváltás akár a vállalkozások megszűnéséhez, munkahelyek elvesztéséhez és makrogazdasági szinten is érzékelhető következményekhez vezethet. A tanulmány rámutat, hogy a generációváltás nem pusztán technikai vagy menedzsmentfeladat, hanem komplex szervezeti, pszichológiai és családi döntéshelyzet. Az alapítók érzelmi kötődése, az utódlási terv hiá-

nya, a kompetenciák tisztázatlansága és a szerepkonfliktusok egyaránt veszélyeztethetik az átadás sikerét. A szerző meggyőzően mutatja be, hogy a korai és tudatos tervezés, a vezetői kompetenciák világos elhatárolása, az utódok bevonása és az elköteleződés az öregedő társadalom gazdasági rezilienciájának fontos elemei.

Radácsi László tanulmánya az egészséges élettartam meghosszabbításának társadalmi megítélését vizsgálja. Az öregedéssel kapcsolatos szakpolitikai gondolkodásban egyre hangsúlyosabbá válik az a felismerés, hogy a születésszám ösztönzése önmagában nem elegendő a korszerkezeti átalakulás kezelésére; legalább ilyen fontos az egészségben eltöltött életevek számának növelése és az életminőség javítása. A szerző a biogerontológiai, etikai, társadalmi és közpolitikai dimenziókat összekapcsolva két országosan reprezentatív CATI-adatfelvételre támaszkodva elemzi, hogyan gondolkodik a magyar felnőtt népesség az egészséges élettartam meghosszabbításáról, a radikális életnyújtás lehetőségéről és annak társadalmi következményeiről. Az eredmények szerint a válaszadók többsége elsősorban a jó egészséggel párosuló, mérsékelt hosszabb életet tartja kívánatosnak, miközben a radikális életmeghosszabbítás társadalmi hatásait óvatosan ítéli meg. A tanulmány fontos hozzájárulása, hogy az élettartam-hosszabbítást nem kizárólag orvostudományi vagy technológiai kérdésként kezeli, hanem a hozzáférési igazságosság, a fenntarthatóság, az erőforrás-elosztás és az erkölcsi elfogadhatóság tágabb társadalmi keretében értelmezi.

Kocsis Judit Ilona és Leszi-Tróbert Anett Mária tanulmánya a demográfiai öregedés és az ellátórendszerek kapacitásának kapcsolatát vizsgálja, különös figyelemmel az informális gondozók – elsősorban a családtagok – egyre növekvő szerepére. Magyarország a nemzetközi szakirodalomban leírt gondozási modellek alapján az úgynevezett alapértelmezett familializmus irányába sorolható: olyan rendszerbe, amelyben az állami gondozási infrastruktúra korlátozott, és a gondozás terhe jelentős részben a családokra hárul. A gondozók helyzetének feltárását több tényező is nehezíti. Hiányoznak a kutatók számára is hozzáférhető, átfogó hivatalos adatbázisok; az ellátórendszerek sokszor nem rögzítik, hogy az idős hozzátartozót valaki rendszeresen gondozza; továbbá a gondozási tevékenység intenzitása és formája is jelentős eltéréseket mutat. A demográfiai tendenciák ugyanakkor egyértelműek: a népesség idő-

sődésével az idősgondozás iránti igény várhatóan tovább növekszik. A tanulmány a gondozói szerepvállalás fenntarthatóságát állítja középpontba, bemutatva a gondozási modellek főbb jellemzőit, valamint a családi gondozók helyzetét, terheit és társadalmi elismerésének kérdéseit.

Tematikus számunkat két további műhelytanulmány egészíti ki, amelyek tágabb szellemi és kulturális horizontot adnak a lapszám egészének. Csepregi Gábor esszéisztikus írása a tudományos kutatói hivatás ethoszát, a kutatói szenvedély, szabadság, felelősség és kitartás kérdéseit járja körül. A szerző egyszerre kínál eligazítást pályájuk elején álló fiatal kutatóknak és fogalmaz meg krédót a tapasztalt tudósok számára. A tanulmány olyan vezérelveket mutat be, amelyek a tudományos élet alapjait adják: az elhivatottságot, a szabadságot, a kiválóság iránti törekvést és a közösség iránt viselt felelősséget. Ha visszanyúlunk a klasszikus szociológiai hagyományhoz, Max Weber a tudományt hivatásként értelmezte, Robert K. Merton pedig a tudományos munka normatív ethoszát a közösségiesség, az univerzalizmus, az érdekmentesség és a szervezett szkepticizmus elvei mentén írta le. Csepregi tanulmánya ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, miközben kortárs módon gondolja újra a tudományos munka személyes és közösségi feltételeit.

Jack Traynor tanulmánya Hans Ebeling életét és politikai eszméit vizsgálja. Ebeling a Weimari Köztársaság idején publicistaként és a Német Ifjúsági Mozgalom vezetőjeként vált ismertté, majd jobboldali pozícióból a nemzetiszocializmus korai ellenzőjévé lett. 1934-ben elhagyta Németországot, és külföldről folytatott kitartó propagandakampányt a náci rezsim ellen. Bár egy 1942-es Gestapo-jelentés a nemzetiszocializmus egyik legnagyobb ellenségeként említette, alakja mégis jórészt periférián maradt a történetírásban. Traynor tanulmánya ezt a hiányt igyekszik pótolni, és egyúttal arra is emlékeztet, hogy az elvekhez való ragaszkodás, a politikai bátorság és az intellektuális következetesség nem csupán a tudomány, hanem a közélet területén is alapvető értékek. A szöveg különösen fontos hozzájárulása, hogy árnyalja a jobboldali politikai hagyományokról, a náciellenes ellenállásról és a két világháború közötti német eszmetörténetről alkotott képet.

Az öregedő társadalom olyan kihívás, amelyre a válaszok ma még csak részben kidolgozottak, de amelynek értelmezésében és kezelésében a tudomány, a szakpolitika, a gazdasági szereplők, az ellátórend-

szerek és a társadalmi szolidaritás egyaránt alakító erővé válhatnak. Jelen lapszámunk azt kívánja megmutatni, hogy az öregedés nem egyetlen szektor vagy tudományterület problémája, hanem közös társadalmi ügy. Reméljük, hogy a tematikus szám tanulmányai hozzájárulnak ahhoz a közös gondolkodáshoz, amelynek tétje nem kevesebb, mint hogy a hosszabb élet évei ne csupán meghosszabbított időt, hanem méltóbb, egészségesebb, aktívabb és társadalmilag értékesebb életpályákat jelentsenek.

Pillók Péter

KOLOZSVÁRI KRISZTINA¹ – GYORGYOVICH MIKLÓS² –
PILLÓK PÉTER³

A társadalmak öregedésének globális trendjei és alkalmazkodási stratégiái

Global Trends in Population Ageing and Strategies for Adaptation

Absztrakt

A tanulmány a társadalmak előregedésének folyamatát vizsgálja a globális demográfiai trendek, a kontinensek eltérő korszerkezeti mintázatai és a hosszú távú előrejelzések alapján. A legfrissebb nemzetközi statisztikák és prognózisok (ENSZ, OECD, WHO, Pew Research, CBO) szerint a világ népességnövekedése fokozatosan lassul, a népességcsúcs várhatóan 2080 körül következik be, miközben 2050-re a 65 év felettek száma eléri az 1,6 milliárd főt. A várható élettartam meghosszabbodása – amely korábban a jólét egyik legfontosabb mutatója volt – ma már egyre inkább rendszerszintű kihívásként jelenik meg, különösen a kontinensek között mélyülő demográfiai különbségek fényében. A globális folyamatok a visegrádi négyek (V4) országaiban is markánsan éreztetik hatásukat: az alacsony termékenység és javuló élettartam együttesen gyorsítja az előregedést. Magyarország esetében az 1982 óta tartó természetes fogyás, a tartósan alacsony születésszám és halandóság kedvezőtlen alakulása különösen felgyorsította a népesség öregedését. A tanulmány átfogó, szintetizáló keretben mutatja be a demográfiai öregedés társadalmi, gazdasági és intézményi következményeit, valamint azokat a hosszú távú folyamatokat, amelyek a következő évtizedekben meghatározzák a társadalmak alkalmazkodóképességét.

Kulcsszavak: demográfiai öregedés, globális trendek, korszerkezet, termékenységi ráta, várható élettartam, regionális különbségek, V4, Magyarország, demográfiai reziliencia

Abstract

This study examines the ageing of societies based on global demographic trends, varying age structures across continents, and long-term projections. According to the latest international statistics and projections (UN, OECD, WHO, Pew Research, CBO), global population growth is slowing rapidly, with the population peak expected to occur around 2080, while by 2050 the number of people aged 65 and older will reach 1.6 billion. The increase in life

- 1 Kutatási tanácsadó, Századvég.
- 2 Szakmai vezető, Századvég.
- 3 Kutatóintézeti igazgató, Századvég.

expectancy – which was previously one of the most important indicators of prosperity – is now increasingly emerging as a systemic challenge, particularly in light of the growing demographic gaps between continents. Global trends are having a marked impact in countries of the Visegrad Four (V4) as well: low fertility and increasing life expectancy are accelerating population ageing. In Hungary, the natural population decline that has persisted since 1982, coupled with persistently low birth rates and unfavorable mortality trends, has particularly accelerated population ageing. The study takes a comprehensive, synthesizing approach to examining the social, economic, and institutional consequences of demographic ageing, as well as the long-term trends that will determine societies' ability to adapt in the coming decades.

Keywords: demographic ageing, global trends, age structure, fertility rate, life expectancy, regional differences, V4, Hungary, demographic resilience

Bevezetés

Az előregedő társadalom évtizedek óta a globális kihívások egyik meghatározó területe, mivel a korszerkezet változása alapjaiban írja át a modern társadalmak szociális, gazdasági és kulturális berendezkedését. A népességszám növekedésének lassulása és a korszerkezet látványos eltolódása nem átmeneti demográfiai hullám, hanem hosszú távú, történelmi léptékű átalakulásunk velejárója.⁴ A legfrissebb nemzetközi és hazai előrejelzések szerint a világ népessége még ebben a században tetőzik, miközben a kontinensek és országok öregedése jelentős eltéréseket mutat.⁵

Az öregedés értelmezése ugyanakkor nem korlátozódhat pusztán a 65 év felettek arányára. Széman Zsuzsa szerint⁶ az időskor folytonosan alakuló, sokféle megközelítésben jelenik meg a szakirodalomban, ám felhívja a figyelmet egy kritikus társadalmi ellentmondásra is: a javuló életkilátásoknak és az egészségügyi fejlődésnek köszönhetően a funkcionális korhatár folyamatosan „felfelé” tolódik, miközben a munkaerőpiacon egy ezzel ellentétes, „lefelé” irányuló folyamat zajlik. A „munkaerőpiaci” jelenség miatt sok országban már 40-50 éves korban megjelennek az életkori hátrányok. Ez a kettősség rámutat arra, hogy

4 Coleman et al. 2015.

5 United Nations 2024a.

6 Széman 2008.

az elöregedő társadalom problémája nem kizárólag az eltartottak számának statisztikai növekedésében, hanem a társadalmi integráció és a gazdasági részvétel feszültségeiben is megjelenik.⁷

Tanulmányunk célja, hogy a vonatkozó szakirodalom⁸ szintetizálásával bemutassuk az öregedés globális folyamatait, feltárjuk a kontinensek és országok közötti különbségeket, valamint értelmezzük azokat a társadalmi, gazdasági és politikai tényezőket, amelyek a demográfiai trendeket alakítják. Kiindulópontunk, hogy az öregedés nem pusztán demográfiai teherként értelmezhető, hanem olyan összetett társadalmi folyamat, amely új megközelítést és hosszú távú stratégiai válaszokat igényel. A következőkben ennek megfelelően először a globális demográfiai trendeket tekintjük át, különös tekintettel az európai régió sajátosságaira, majd a V4-országok és Magyarország helyzetének értékelésére térünk rá. Tanulmányunk végén a szakirodalom alapján feltárt és továbbgondolt megoldási javaslatokat és szakpolitikai kereteket szintetizáljuk.

A világ népességének átalakulása és a geopolitikai súlypont eltolódása

A világ népessége a 20. század második felétől napjainkig rendkívüli növekedést mutat. Míg 1980 körül mintegy 4 milliárd ember élt a Földön, addig 2022-re a népesség elérte a 8 milliárd főt, vagyis egyetlen emberöltő alatt megduplázódott. A jelenlegi előrejelzések szerint a globális növekedés 2080 körül éri el a 10,4 milliárdos csúcst, amelyet egy lassú stagnálás, majd csökkenés követhet.⁹ A népességnövekedés üteme ugyanakkor jelentős regionális különbségeket mutat. Európa és Amerika dominanciája¹⁰ fokozatosan visszaszorul, míg Ázsia továbbra is a világ népességének közel 60 százalékát adja, Afrika pedig a legdi-

7 Farkas et al. 2009.

8 Elemzésünk a releváns nemzetközi adatbázisok (ENSZ, OECD, WHO, Eurostat, Pew Research, CBO) és a demográfiai öregedéssel foglalkozó szakirodalom célzott, tematikus szelekcióján alapul. A források kiválasztásánál a legfrissebb, összehasonlítható és hosszú távú trendeket bemutató dokumentumokat részesítettük előnyben.

9 United Nations 2024a.

10 22 százalékról 9 százalékra csökkent a részesedése.

namikusabban növekvő kontinenssé vált: lakossága 1980 óta 6,4-szeresére nőtt, és 2100-ra elérheti a 3,5 milliárd főt.¹¹

A népességszám alakulása önmagában azonban nem elegendő a társadalmak előtt álló demográfiai kihívások megértéséhez. A korszerkezet – vagyis az egyes korcsoportok aránya egy adott társadalomban – sokkal pontosabban mutatja a társadalmak előtt álló kihívásokat és lehetőségeket. A demográfiai átmenet klasszikus elméletei¹² szerint a modernizáció előrehaladtával a magas születési és halálozási rátákat alacsony termékenység és hosszabb várható élettartam váltja fel, ami a népesség korstruktúrájának eltolódásához vezet. A korábbi, széles alapú piramisok egyre inkább keskeny alapú formát öltenek, ahol a fiatalabb korcsoportok aránya csökken, miközben az idősebb korosztályok súlya növekszik. Ez a folyamat a világ számos térségében öregedő társadalmat eredményez. A kontinensek korfaszerkezetét vizsgálva azt látjuk, hogy Afrikát – különösen Nigériát és a Szubszaharai térséget – továbbra is széles alapú korfa jellemzi, amely a magas termékenységi ráta (átlagosan 4,0 feletti) és így fiatal népességszerkezet következménye. Ezzel szemben Európa és Kelet-Ázsia egyértelműen az öregedő társadalmak mintázatát mutatják.¹³ A kontinensek medián életkora jól szemlélteti ezt a különbséget: 2024-ben Európában 42,5 év, Észak-Amerikában 38,6 év, Ázsiában 32 év, Latin-Amerikában 31 év, míg Afrikában mindössze 19 év volt. A világ legöregebb országai ebben az évben – Japán, Monaco, Olaszország, Németország, Portugália, Finnország, Görögország, Spanyolország, Hongkong és Dél-Korea – 45–50 év közötti medián életkorról rendelkeztek, míg a legfiatalabb afrikai országok – Nigéria, Uganda, Mali, Csád, Angola, Zambia, Szomália, Mozambik, Burundi és Tanzánia – 15–19 év között mozogtak.¹⁴ A medián életkor ilyen mértékű szórása jól mutatja, hogy a világ demográfiai folyamatai kettős pályán haladnak: a fejlett régiókban az öregedés jelenti a legnagyobb kihívást, míg a fejlődő térségekben a fiatal népesség gyors növekedése alakítja a társadalmi és gazdasági folyamatokat.

11 United Nations 2024a.

12 Notestein 1945; Coleman 2006; Bloom–Canning 2006.

13 Bauer – Nagy 2021; Kovács–Branyiczkiné 2024.

14 United Nations 2024a; World Bank 2024.

A 2018 és 2025 között készült nemzetközi előrejelzések és jelentések¹⁵ egyértelműen jelzik, hogy a világ népességének alakulása és összetétele milyen irányban halad tovább. A legfőbb konklúziója ezen jelentéseknek, hogy bár a globális népesség tovább növekszik, a növekedés üteme fokozatosan lassul, miközben a fejlett régiókban felgyorsul az öregedés folyamata. A Chen és társai (2018)¹⁶ által kidolgozott többdimenziós Öregedő Társadalom Index 2018-ban arra tett kísérletet, hogy megmutassa, az egyes társadalmak milyen mértékben képesek hatékonyan szembenézni a népesség öregedésének kihívásaival. Az index öt kulcsterület – termékenység, jólét, egyenlőség, gazdasági és fizikai biztonság, valamint a generációk közötti kohézió – bevonásával rangsorolja az OECD országait. Az eredmények jelentős eltéréseket tárnak fel: míg Norvégia és Svédország a rangsor élén állnak, addig a közép- és kelet-európai országok – köztük Magyarország – a rangsor alján helyezkednek el. A kutatás rávilágít arra, hogy az öregedés nem kizárólag demográfiai folyamat, hanem jóléti és társadalmi kérdés is: az Egyesült Államok például több dimenzióban jól teljesít, de egyes területeken – egyenlőtlenség és biztonság – lemaradásban van; Japánban a rendkívül hosszú élettartam, Spanyolországban pedig az erős szociális támogatórendszer alakítja az időskorhoz való hozzáállás sajátosságait.

A WHO előrejelzései¹⁷ szerint 2030-ra minden hatodik ember 60 éves vagy idősebb lesz, a 60 év felettek száma pedig 2050-re megduplázódik és eléri a 2,1 milliárd főt. A WHO arra is felhívja a figyelmet, hogy a világ idős népességének kétharmada ekkor már alacsony és közepes jövedelmű országokban fog élni, ami új típusú társadalmi és egészségügyi kihívásokat vetít előre. Ezt a tendenciát erősíti a *Leaving No one Behind in an Ageing World* jelentés,¹⁸ amely hosszabb távon hasonló irányt jelez: a 65 év felettek száma 2050-re eléri az 1,6 milliárd főt, ami az akkori teljes népesség egyharmadának felel meg. A 80 év felettek száma ennél még gyorsabb ütemben növekszik: 2020 és 2050 között várhatóan megháromszorozódik és eléri a 426 millió főt. Az ENSZ 2024-

15 United Nations 2023; United Nations 2024a; Bauer – Nagy 2021; Kovács–Branyiczkiné 2024.

16 Chen et al. 2018.

17 WHO 2022.

18 United Nations 2023.

es revíziója¹⁹ jól érzékelteti a folyamatok összjátékát és a globális népességcsúcsot korábban – már 2084-ben – valószínűsíti, a növekedés üteme ugyanakkor tovább lassul. A friss előrejelzés több olyan tényezőt is figyelembe vesz, amelyekkel a korábbi előrejelzések²⁰ még nem számoltak, így például a Covid-19-járvány várható élettartamot visszavető hatását,²¹ a geopolitikai konfliktusok népességcsökkentő következményeit,²² valamint a termékenység gyors visszaesését Kelet-Ázsiában és Európában. Ezek a tényezők alapvetően módosították a demográfiai pályákat, és ennek egyik leglátványosabb példája, hogy India már 2023-ban megelőzte Kínát, a világ legnépesebb országát.²³

A regionális különbségek továbbra is meghatározóak a globális demográfiai folyamatokban. A Visual Capitalist²⁴ ENSZ-adatokra épülő kimutatása szerint 2025 és 2050 között a fiatalok aránya továbbra is Afrikában lesz a legmagasabb. Ez nem meglepő, hiszen a kontinens medián életkora mindössze 19 év, a termékenységi ráta pedig 4,1 születés/nő körül alakul. A javuló egészségügyi ellátás és a csökkenő halandóság következtében a várható élettartam is emelkedik, így Afrika 2050-re a világ legnagyobb munkaképes korú népességével rendelkezik majd. Európa ezzel szemben a világ legöregebb régiója: a medián életkor jelenleg is 43 év körül alakul, és az előrejelzések szerint 2050-ig tovább emelkedik, a termékenységi ráta pedig tartósan a reprodukciós szint alatt (1,5-1,6) marad, ami a 65 év felettek arányának jelentős növekedéséhez vezet (2050-re elérheti akár a 30-35 százalékot). A népességfogyás és öregedés különösen Kelet-Európában lesz meghatározó: Bulgária, Lettország, Litvánia, Szerbia és Ukrajna esetében 2050-ig 20 százalék feletti népességfogyás várható. Nyugat- és Dél-Európában – például Németországban, Olaszországban és Spanyolországban – szin-

19 Ritchie–Rodés–Guirao 2024; United Nations 2024a.

20 United Nations 2019.

21 2020-ban mintegy 5 millióval, 2021-ben további 10 millióval több halálesetet regisztráltak, mint 2019-ben, és csak 2023-ra tért vissza a járvány előtti szintre.

22 Ukrajnában 2022–2023 között mintegy 6 millió főnyi nettó migrációs veszteség következett be.

23 Miközben India felemelkedett, Kína tartós népességcsökkenési pályára állt: 2025-ben már negatív, -0,2 százalékos éves növekedési rátát mutatott. A fordulat hátterében elsősorban az 1979-ben bevezetett egygyermekes politika hosszú távú hatásai állnak, amelyek a termékenységi ráta tartós és mély visszaeséséhez vezettek – olyan mértékben, hogy a háromgyermekes politika bevezetése sem tudta érdemben megfordítani ezt a trendet.

24 Rao 2024; United Nations 2024a.

tén drasztikusan nő az idősök aránya, bár a népességfogyás üteme mérsékeltebb. Ázsia demográfiai folyamatai szintén gyors átalakulást mutatnak, de országonként eltérő pályán. Kínában az idősök aránya 2000 és 2024 között megduplázódott, és 2050-re elérheti a 33 százalékot, miközben a népesség már most csökkenő pályán van. India ezzel szemben tovább növekszik: a népességcsúcsot várhatóan 2061-ben éri el 1,7 milliárd fővel, majd a század végére 1,5 milliárd főre mérséklődik.²⁵ Japánban az öregedés folyamata már az 1990-es évektől rendkívül gyors; a 65 év felettek aránya a teljes népességen belül már 2015-ben elérte a 26,7 százalékot, és 2060-ra várhatóan 40 százalékra emelkedik. A népesség drasztikusan csökken (2024-ben 120 millió fő), ugyanakkor továbbra is a világ egyik leghosszabb várható élettartamával rendelkezik.²⁶ Az Egyesült Államokban a 65 év feletti népesség száma várhatóan megduplázódik. A CBO²⁷ előrejelzése szerint 2026 és 2056 között a 65 éves vagy annál idősebb népesség 2036-ig átlagosan évi 1,6 százalékkal emelkedik, miközben a fiatalabb korcsoportok növekedési üteme jóval alacsonyabb. Bár a 25–54 évesek száma várhatóan 2042-ig emelkedik, a termékenységi ráta csökkenése és a javuló halandóság miatt 2033 után a népességnövekedés egyedüli forrása a nettó bevándorlás lesz.²⁸

A demográfiai öregedés nemzetközi mozgatórugói

A globális népesség alakulását és a korszerkezeti változásokat bemutató előző fejezetből jól látható, hogy a világ társadalmi eltérő ütemben, de egy irányba tartanak: az öregedés felé. A demográfiai öregedés mögött azonban nem egyetlen tényező áll, hanem három, egymással szorosan összefüggő folyamat: a termékenységi ráta csökkenése, a várható élettartam növekedése, vagyis a halandóság mérséklődése, valamint a migrációs folyamatok alakulása. Ezek a tényezők együtt alakít-

25 Corichi–Hernandez Ramones–Thomas 2025.

26 2015-ben 83,7 év volt a várható élettartam, és az egészséges várható élettartam is kiemelkedően magas volt (férfiaknál 71,1 év, nőknél 75,6 év).

27 2026.

28 Congressional Budget Office 2026.

ják azt a demográfiai szerkezetet, amely a következő évtizedekben meghatározza a társadalmak működését.

A nemzetközi előrejelzések és elemzések egyik legfontosabb közös eleme, hogy a globális termékenységi ráta folyamatosan csökken. Míg 1950-ben egy nőre átlagosan 4,9 gyermek jutott, addig ma ez az érték 2,3 körül alakul, és a becslések szerint a következő évtizedekben 2,07-re mérsékelődik tovább.²⁹ A csökkenés üteme azonban nem egységes: a kontinensek különböző időpontokban lépik át a 2,1-es reprodukciós szintet. Európa, Észak-Amerika és Ausztrália már az 1970-es években a reprodukciós szint alá esett, Kelet- és Délkelet-Ázsia várhatóan 2030 körül éri el ezt a szintet, Ázsia egésze 2060 körül, míg a szubszaharai Afrika csak 2080 után. Ez a különbség jól magyarázza a régiók eltérő korszerkezeti mintázatait. A termékenység visszaesésének okai természetesen összetettek. A teljesség igénye nélkül többek között a nők iskolázottságának növekedése, a városiasodás, a gyermekvállalás elhalasztása és a fogamzásgátlás elterjedése, a megélhetési költségek emelkedése, a párkapcsolati minták változása, a lakhatási nehézségek és a gazdasági bizonytalanság egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy a családok kevesebb gyermeket vállalnak.

A várható élettartam növekedése az öregedés másik alapvető mozgatórugója. A globális várható élettartam 1950 óta több mint 25 évvel emelkedett (akkor 46,5 év volt), és bár a Covid-19-járvány átmeneti visszaesést okozott (2020–2021 között globálisan -1,8 év), a hosszú távú trend továbbra is növekedést mutat: 2050-re várhatóan eléri a 77,3 évet. A World Economic Forum jelentése szerint a regionális különbségek lassan mérséklődnek, de a fejlődő régiók – különösen Afrika – lemaradása még érzékelhető lesz.³⁰ A várható élettartam növekedésének fontos sajátossága, hogy a nők minden régióban tovább élnek, mint a férfiak: az EU-ban átlagosan 5,4 évvel, globálisan 5-6 évvel.³¹ A prognózisok szerint ez a különbség 2100-ra is fennmarad, ami azt eredményezi, hogy az időskorú népesség nemi összetétele továbbra is erősen női dominanciát mutat, különösen a 80 év feletti korosztályban.

²⁹ United Nations 2025.

³⁰ Richter 2023.

³¹ Saloni–Lucas 2023.

A migráció a demográfiai öregedés harmadik meghatározó tényezője, amely a korábbi fejezetben bemutatott regionális különbségeket részben ellensúlyozza, részben pedig felerősíti. A magas jövedelmű országokban, ahol a termékenységi ráta csökken és a várható élettartam folyamatosan emelkedik, a migráció egyre inkább a népességnövekedés elsődleges forrásává válik. Ezzel szemben a kibocsátó országok – elsősorban Afrika és Dél-Ázsia – a születések halálozások feletti többletéből adódó természetes népességnövekedés mellett jelentős munkaképes korú népességet veszítenek, ami hosszú távon gazdasági és társadalmi kihívásokat eredményezhet. A Pew Research Center 2022-es adatai szerint³² Európa továbbra is a világ legnagyobb bevándorlási célpontja (2022-ben 86,7 millió fő bevándorló), ezen belül Németország az egyik legnagyobb befogadó ország. Globális összehasonításban az Egyesült Államok rendelkezik a legnagyobb bevándorló népességgel: 2020-ban több mint 51 millió bevándorlót regisztráltak, és az előrejelzések szerint a migráció a következő évtizedekben is meghatározó marad (2037 és 2056 között évente átlagosan 1,2 millió fő körül alakul majd a bevándorlás – ez megközelíti az 1990–2021 közötti évi 1,1 milliós átlagot). Más térségekben ugyanakkor mérséklődés figyelhető meg: az OECD 2024-es jelentése szerint a gazdaságilag fejlett országokba irányuló munkaerő-migráció több mint ötödével, 21 százalékkal mérséklődött. A visszaesés részben a szigorúbb kormányzati intézkedések következménye: az Egyesült Királyságban például 2023-hoz képest 40 százalékkal csökkent a nettó bevándorlás, részben a vízumszabályok és a lakáspiaci nyomás miatt. Európán belül Németországban és Hollandiában is mérséklődött a beáramlás.

Mindezen folyamatokban a politikai döntések szerepe is meghatározó. A közvetlen beavatkozások – például a születésszabályozási politikák, mint Kína egykézese – és a közvetett ösztönzők, így az adókedvezmények, szociális transzferek vagy családtámogatások egyaránt jelentős hatást gyakorolnak a termékenységre és a népesség alakulására.

Ennek következtében az öregedés ma már egy összetett társadalmi és gazdasági kihívást jelent – miközben történetileg pozitív társadalmi folyamatként is értelmezhető –, amely a jóléti rendszerek fenntarthatóságát, a munkaerőpiac működését és a hosszú távú fejlődési pályákat egyaránt meghatározza.

32 Lopez–Moslimani–Natarajan 2022.

A V4-országok idősödési pályái

A globális demográfiai folyamatok után érdemes közelebbről megvizsgálni, hogyan jelennek meg ezek a trendek a visegrádi négyek (V4) országaiban. Bár a régió országai jobbra hasonló történelmi és társadalmi-gazdasági gyökerekkel rendelkeznek, demográfiai folyamataik és idősödési pályáik erős belső heterogenitást mutatnak. A 21. század elejére a V4-ek egészét az alacsony termékenység és a javuló élettartam eredőjeként fellépő társadalmi előregedés jellemzi, és a régió fokozatosan konvergál a nyugat-európai országokra jellemző szintekhez.³³

A népesség idősödésének üteme országonként eltérő. Csehországban és Magyarországon az előregedési folyamat korábban indult meg, így jelenleg e két országban a legmagasabb a népesség átlagéletkora. Magyarországon ez 44,5 év, de a legalacsonyabb értéket mutató Szlovákiában sem jóval alacsonyabb (42,6 év).³⁴ Szlovákia és Lengyelország ugyan még „fiatalabb” korszerkezettel rendelkezik, az idősödés ütemét tekintve azonban gyorsabb pályán mozognak, és a következő évtizedekben várhatóan utoléri – sőt egyes mutatókban meg is előzik – a cseh és magyar szinteket.³⁵

Az országos átlagok mögött jelentős regionális különbségek húzódnak meg. Egy NUTS 2 szintű elemzés³⁶ alapján a V4-régió 37 tervezési-statisztikai egysége nem alkot homogén tömböt. A demográfiai dinamika mentén éles törésvonalakat láthatunk a nagyvárosi központok – például Prága, Varsó vagy Budapest – és a vidéki perifériák között. A központi régiók a belső és nemzetközi vándorlás célpontjaiként képesek mérsékelni az idősödés hatásait, míg a perifériák – különösen Lengyelország keleti részei és a magyar vidéki térségek – az elvándorlás és a természetes fogyás kettős nyomása alatt állnak.³⁷ Lennert és Tóth³⁸ elemzésének talán legfontosabb megállapítása, hogy a jelenlegi és jövőbeli folyamatokat nemcsak a termékenységi vagy halandósági ráták, hanem az indító korszerkezet is alapvetően befolyásolja. A ko-

33 Káčerová–Ondačková 2015.

34 Tér-Kép 2024.

35 Káčerová–Ondačková 2015; Tóth 2024.

36 Lennert–Tóth 2024.

37 Lennert–Tóth 2024; Tóth 2024.

38 Lennert–Tóth 2024.

rábbi demográfiai hullámok „beégtek” a jelenlegi struktúrába, és mintegy előrevetítik az idősödés elkerülhetetlen folytatódását még azokban a térségekben is, ahol a termékenységi mutatók kedvezőbbek.

Az idősödési pályák közvetlen hatást gyakorolnak a régió gazdasági potenciáljára is. Az Oeconomus³⁹ előrejelzése szerint 2060-ig a V4-országokban jelentős mértékben csökken a munkaképes korú népesség: Magyarországon mintegy 17 százalékkal, Lengyelországban és Szlovákiában 25-26 százalékkal. Ez a strukturális munkaerőhiány a régió fenntartható fejlődésének egyik legsúlyosabb gátjává válhat.⁴⁰ A V4-országok eltérő stratégiákkal reagálnak a kihívásokra. Magyarország elsősorban a családpolitikai ösztönzőkre és a belső munkaerő-tartalékok – például a nyugdíj mellett dolgozók és a nők – aktiválására épít, szemben a nyugat-európai típusú, bevándorlásra építő megoldásokkal.⁴¹ Lengyelország az utóbbi években egyre inkább befogadó országgá vált, különösen az ukrán munkaerő tekintetében, miközben a családpolitikai ösztönzők (pl. az 500+ program)⁴² náluk is hangsúlyosak.⁴³

A V4-ek idősödési pályái eltérő ritmusban, de közös irányba mutatnak: a népesség elkerülhetetlen öregedése és a munkaképes korúak fogyása felé. Ez olyan komplex kihívást jelent, amely a 21. század közepéig alapjaiban fogja meghatározni a visegrádi országok társadalmi és gazdasági rezilienciáját.⁴⁴ A munkaerő-kínálat látványos szűkülése lassítja a régió növekedési potenciálját, és egyre nagyobb terhet ró az ellátórendszerekre. Magyarország helyzete e tekintetben sajátos: 1990 és 2020 között a népesség folyamatosan, minden évben csökkent, ösz-

39 2024.

40 Ezen a ponton érdemes megemlíteni egy fontos elméleti keretet a gazdasági hatások értelmezéséhez, mégpedig az életciklus-elméletet, mely szerint a fogyasztási ráta fiatal- és időskorban magasabb, míg a munkaképes korúaknál alacsonyabb, mivel ez utóbbi csoport jövedelmének nagyobb részét megtakarítja. Ennek megfelelően a fiatalabb és idősebb korosztály arányának növekedése inflációs, míg a munkaképes korúak magasabb aránya deflációs hatású lehet, ami az öregedő társadalmakban növekvő inflációs kockázatot vetít előre (Benda 2020).

41 Erdélyi 2026; Shkuropadska et al. 2024.

42 A lengyel Család 500+ (Rodzina 500+) program egy 2016 áprilisában indított, gyermekként havi 500 zloty (kb. 120 euró) adómentes juttatást biztosító közvetlen anyagi támogatás, amely a 18 év alatti gyermekekre vonatkozik. A program célja a gyermekszegénység csökkentése és a születésszám növelése volt, kezdetben a második, majd minden gyermekre kiterjesztve. A program a lengyel kormány egyik legjelentősebb családpolitikai intézkedése, amely több mint 2,6 millió családot érint.

43 Shkuropadska et al. 2024.

44 Lennert–Tóth 2024; Tóth 2024.

szesen 5,8 százalékkal. Csehország és Szlovákia ugyanezen időszak alatt akár 3,2 százalékos népességnövekedést is fel tudott mutatni, ám míg Szlovákiában a növekedés elsősorban a fiatalabb induló korszerkezetnek köszönhető, Csehországban inkább a pozitív vándorlási egyenlegnek.⁴⁵

A magyarországi idősödés helyzete és magyarázatai

Magyarország demográfiai helyzete a 21. század első negyedének végén már egy olyan komplex kihívássá vált, amelynek gyökerei a 20. század utolsó harmadáig nyúlnak vissza. A népesség az 1980-as évek elején – egy hosszú növekedési szakasz végén – érte el történelmi csúcspontját⁴⁶ (10,7 millió fő), majd 1981-től tartós természetes fogyás kezdődött, amely azóta is meghatározza a hazai demográfiai folyamatokat.⁴⁷ A népességszám 1980 és 2025 között összesen 1,169 millió fővel csökkent, évente átlagosan mintegy 26 ezer fővel.⁴⁸ A demográfiai válságot tovább mélyítette a születésszám drasztikus, történelmi visszaesése is.^{49, 50} A népességszám mérséklődését részben ellensúlyozta a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege, amely 2010 és 2023 között – néhány év kivételével – átlagosan évi 13 ezer fős többletet jelentett,⁵¹ ám ennek jelentős része a határon túli magyar közösségekből érkezett.⁵²

A népességfogyás mellett a korszerkezet látványos átalakulása is meghatározza a hazai demográfiai pályát. Magyarországra – a környező és a modern társadalmakhoz hasonlóan – ma egy „fogyó-idősödő”

45 Tóth 2024.

46 Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint – interaktív korfa: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/terulet.html>

47 Őri–Szabó 2024; Miltényi 1992; Gyorgyovich 2025

48 A népesség száma és átlagos életkora nem szerint: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0002.html

49 2025-ben mindössze 72 ezer gyermek született. A népmozgalom főbb adatai havonta: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0064.html

50 Őri–Szabó 2024.

51 Gyorgyovich 2025.

52 Tóth 2022.

népességszerkezet jellemző.⁵³ a korfa alsó része a csökkenő gyermekszám miatt folyamatosan keskenyedik, míg a felső része a korábbi, népesebb generációk idősödése következtében kiszélesedik.⁵⁴ A korstruktúrában ma jól láthatók a múltbéli demográfiai hullámok, így az 1950-es és 1970-es években született úgynevezett Ratkó-generáció, amely nyugdíjba vonulása a következő években tovább növeli az ellátórendszerek terhelését.⁵⁵

Az öregedési folyamat mértékét számszerűen jelzi az öregedési index⁵⁶ emelkedése is. Míg a 20. század elején az öregkorúak aránya csupán 7,5 százalék volt, az 1980-as évekre ez már elérte a 17,1 százalékot,⁵⁷ a 21. század első két évtizedében pedig tovább gyorsult a folyamat, és 2021-re 20,4 százalékon volt ez az érték, 2050-re pedig a 27,8 százalékos arányt prognosztizálják.⁵⁸ Ezzel együtt a halandósági viszonyok is szűkszerűen átalakultak. Bár a születéskor várható élettartam az 1990-es évek közepe óta emelkedett, a nemek közötti jelentős különbség és a keringési rendszer betegségeinek magas aránya továbbra is kritikus pont marad.⁵⁹

A jövőbeli előrejelzések a 21. század hátralévő részére a további népességcsökkenést és az eltartottsági ráta növekedését vetítik előre. A magyar népesség 2070-re 7,66 és 8,93 millió fő közé apadhat,⁶⁰ 2100-ra pedig a legkedvezőtlenebb forgatókönyv szerint akár a 4 millió fős népesség sem elképzelhetetlen szcenárió. A hipotetikus 2,1-es termékenységi ráta 2030-ra történő elérése és tartós fennmaradása mellett is mindössze mintegy 9,5 millió fő körüli népesség valószínűsíthető a század végére. Mindez azt jelzi, hogy még a legoptimistább forgatókönyvek mellett is elkerülhetetlen az öregedés társadalmi és gazdasági következményeivel való szembenézés, mivel a népesség korszerke-

53 Óri–Szabó 2024.

54 Bálint–Spéder 2012; Óri–Szabó 2024.

55 Óri–Szabó 2024; Gyorgyovich 2025.

56 Az öregedési index a 65 éves és annál idősebb népesség száma 100 fő 14 éves vagy annál fiatalabb gyermekekre vetítve.

57 Klinger 1983.

58 OECD 2023a.

59 Spéder 2014.

60 Drabancz–Berde 2021.

zetének, a szülések időzítésének és a vándorlási folyamatoknak az eredője minden forgatókönyvben a 2100-ig tartó fokozatos létszám-csökkenés irányába mutat.⁶¹

A demográfiai öregedés hazai mozgatórugói

A magyar halandósági viszonyok az elmúlt évtizedekben kettős képet mutattak. Bár a rendszerváltás óta a születéskor várható élettartam jelentősen emelkedett, Magyarország továbbra is tartós lemaradásban van az Európai Unió átlagához viszonyítva.⁶² A hazai mortalitási trend történelmi mélypontját 1993 jelentette,⁶³ amikor a rendszerváltás társadalmi és gazdasági sokkja az egyik legrosszabb európai férfihalandósági mutatóval párosult.⁶⁴ Az 1990-es évek közepétől azonban pozitív fordulat vette kezdetét: 1990 és 2010 között a férfiak várható élettartama 65,1 évről 71,6 évre, a nőké 73,7 évről 78,7 évre emelkedett.⁶⁵ A Covid-19-világjárvány átmenetileg megtörte ezt a folyamatot, 2020-ban és 2021-ben jelentős többlethalálozást és az életkilátások átmeneti visszaesését eredményezve,⁶⁶ azonban a kilábalás azóta megtörtént, és 2024-re a születéskor várható élettartam a férfiaknál 73,6 évre, a nőknél pedig 79,6 évre emelkedett.⁶⁷

A magyar mortalitási profil egyik legfőbb sajátossága a halálokok szerkezetének eltérése a nyugat-európai országokétól: a keringési rendszer betegségei az összes halálozás mintegy feléért felelősek,⁶⁸ standardizált halálozási rátájuk pedig mindkét nemnél legalább kétszerese az uniós átlagnak. A daganatos megbetegedések a halálozások további ötödét adják.⁶⁹ A halandósági mutatók mögött jelentős társadalmi és

61 Gyorgyovich 2025.

62 Bálint 2024; Spéder 2014.

63 Halálozások a gyakoribb halálokok és nem szerint: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0010.html

64 Miltényi 1992.

65 Spéder 2014.

66 Ferenci-Tóth 2022.

67 Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor, nem, vármegye és régió szerint [év]: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0039.html

68 Vitrai 2023.

69 Uo.

regionális egyenlőtlenségek húzódnak meg. A férfiak hátrányosabb helyzetében továbbra is meghatározóak az életmódbeli tényezők, így az alkohol- és dohányfogyasztáshoz köthető kockázatok, illetőleg a keringési rendszer betegségeinek európai viszonylatban is magas aránya.⁷⁰ Az egyenlőtlenségek másik fontos dimenziója az iskolai végzettség szerinti differenciálódás, amely szerint a magasabb végzettségűek komolyabb élettartamelőnyt is élveznek,⁷¹ mivel az oktatási expanzió nemcsak jobb életkörülményeket, hanem egészségtudatosabb magatartást is eredményez.⁷² Regionális szinten Budapest rendelkezik a legkedvezőbb életkilátásokkal, míg Észak-Magyarország és az alföldi térségek továbbra is hátrányosabb helyzetben vannak.⁷³

Magyarország termékenységi folyamatai illeszkednek az európai trendekhez: a teljes termékenységi arányszám évtizedek óta tartósan a 2,1-es⁷⁴ reprodukciós szint alatt van.⁷⁵ A gyermekvállalás időzítése mindeközben radikálisan kitolódott: a rendszerváltást követő két évtizedben a nők átlagos életkora az első gyermek születésekor 23 évről 28 évre emelkedett,⁷⁶ 2021-re pedig elérte a 28,6 évet.⁷⁷ Ez összefügg az oktatási expanzióval, a női karrierutak felértékelődésével és a párkapcsolati minták átalakulásával. Tanulmányok szerint a gyermekvállalási életkor kitolódása nemcsak lerövidíti a nők biológiailag rendelkezésre álló termékeny életszakaszát, hanem gyakran a biztos egzisztencia megteremtésének kényszerével is párosul, ami a szülővé válás halasztását eredményezi.⁷⁸ A termékenységi magatartás megváltozására tehát nem pusztán egyéni döntések sorozataként, hanem a 21. századi modernitás mélyreható strukturális kihívásaként kell tekintenünk.

70 Bálint 2024; Bálint–Kovács 2021.

71 Minden egyes oktatásban eltöltött év átlagosan 1,9 százalékkal csökkenti a felnőttkori halálozási kockázatot (Chen et al., 2018).

72 Bálint–Kovács 2021; Boros–Gál 2024.

73 Kulcsár–Obádovics 2016; Őri–Szabó 2024.

74 Ez a népesség stagnálásához szükséges szint optimális korszerkezet és 0 nettó migráció mellett.

75 A 21. századi európai demográfiai folyamatokat gyakran a „demográfiai tél” metaforájával jellemzi a szakirodalom.

76 Kapitány–Spéder 2009

77 Pári–Rövid–Fűrész 2023.

78 Kapitány–Spéder 2009; Pári–Rövid–Fűrész 2023.

A hazai termékenység alakulásának másik kritikus pontja az úgynevezett „termékenységi rés”, amely a tervezett és a ténylegesen megszületett gyermekek száma közötti különbséget jelöli. A hazai kutatások egybehangzóan állítják, hogy a legtöbb pár több gyermeket szeretne, mint amennyi végül megszületik.⁷⁹ A vágyott gyermekek „elmaradása” mögött álló okok között a párkapcsolati instabilitás, a lakáskörülmények nehézségei és a gazdasági bizonytalanság szerepelnek a legfontosabb helyen.⁸⁰ Bár a családpolitikai intézkedések – így a munkához és jövedelemhez kötött támogatások és adókedvezmények – jól láthatóan és kimutathatóan ösztönözték a gyermekvállalást,⁸¹ a családokra fordított állami kiadások GDP-arányos szintje nem mutatott olyan kiugró növekedést, amely önmagában képes lett volna a trendek tartós megfordítására.⁸² A családi modellek pluralizálódása – a korábban univerzálisnak számító korai házasságkötés és kétgyermekes családmodell⁸³ után a házasságon kívüli gyermekvállalás növekedése, és a gyermektelenség elfogadottabbá válása –,⁸⁴ valamint az egyéni életstratégiák előtérbe kerülése és a szülővé válás „költségeinek” (nemcsak anyagi, hanem időbeli és karrierbeli áldozatoknak) növekedése tovább erősíti a kisebb gyermekszám irányába ható társadalmi mintázatokat.⁸⁵ A demográfiai előrejelzések szerint a termékenység mérsékelt javulása esetén is a népesség csökkenése és a társadalom elöregedése marad a meghatározó pálya a következő évtizedekben.⁸⁶

A nemzetközi vándorlás az elmúlt évtizedben részben mérsékelte a természetes fogyást. 2010 és 2023 között a bevándorlás átlagosan évi 13 ezer fős többletet jelentett, ám ennek jelentős része a határon túli magyar közösségekből érkezett. Ez Magyarország számára demográfiai

79 Pári–Rövid–Fűrész 2023.

80 Uo.

81 A családpolitikai intézkedések hatásvizsgálata során a 2011-es családi adókedvezmény kiterjesztése közvetlen ösztönzőként hatott, és átlagosan mintegy 2 százalékos emelkedést eredményezett a születésszámban (Szabó 2017). Bördös és Szabó-Morvai (2021) eredményei ezt megerősítik azzal, hogy a magyar családtámogatási rendszer egésze enyhén pozitív, szignifikáns hatást gyakorol a termékenységre, főleg azon elemek révén, amelyek a nők foglalkoztatási lehetőségeit és a családok megélhetési stabilitását javítják.

82 Drabancz–Berde 2021.

83 Bódy 2016.

84 Kapdebo 2024.

85 Szentgáli 2023.

86 Gyorgyovich 2025.

puffert jelent, ugyanakkor hosszú távon hozzájárul a szomszédos országok magyar népességének csökkenéséhez. A migráció tehát fontos, de korlátozott hatású tényező: nem képes ellensúlyozni sem a tartósan alacsony termékenységet, sem a magas halandóságot.

A tartósan alacsony termékenység, a magas halandóság és az idősödés együttesen azt vetítik előre, hogy a természetes fogyás a 21. század hátralévő részében is meghatározó marad, ami a jelenleginél is súlyosabb kihívást fog jelenteni az egészségügyi és szociális ellátórendszerek számára.⁸⁷ A népesség csökkenése, a korszerkezet eltolódása és a regionális különbségek mélyülése emellett a munkaerőpiac működését is jelentősen befolyásolja, és hosszú távon meghatározza Magyarország társadalmi-gazdasági alkalmazkodóképességét.

Idősödési paradoxon – Hogyan lehetséges idősödő társadalomról beszélni az idősök arányának növekedése nélkül?

A társadalmi idősödést hagyományosan a kronológiai életkor alapján határozzuk meg: egy társadalmat akkor nevezünk idősödőnek, ha abban a 65 évesek és idősebbek aránya, illetve a medián életkor folyamatosan emelkedik. Magyarországon az elmúlt két és fél évtizedben ez a folyamat vitathatatlanul végbement.⁸⁸ Létezik azonban egy alternatív megközelítés, amely szerint a társadalom idősödése nem feltétlenül jár együtt az idősnek tekintett népesség arányának növekedésével, amennyiben az aktív életszakasz és az időskor határát a változó élettartamhoz és munkapiaci aktivitáshoz igazítjuk. A Boros és Gál által bemutatott *idősödési paradoxon* alapja – Sanderson és Scherbov nyomán⁸⁹ – az úgynevezett

⁸⁷ Gyorgyovich 2025; Őri-Szabó 2024.

⁸⁸ Boros–Gál 2024.

⁸⁹ Sanderson és Scherbov (2013) szerint a hagyományos demográfiai mérések implicit módon azt feltételezik, hogy az egyének releváns jellemzői – mint például az egészségi állapot vagy a kognitív funkciók – egy adott életkorban állandóak. Ezzel szemben a modern társadalmakban egyfajta „életkor-infláció” figyelhető meg, azaz a mai 65 évesek várhatóan egészségesebbek és hosszabb hátralévő élettartamra számíthatnak, mint a korábbi generációk azonos korú tagjai. Ezért a prospektív életkor alkalmazását javasolják, amely nem a születés óta eltelt időt, hanem a halálig hátralévő várható éveket tekinti az öregedés mércéjének. Ez a szemléletváltás felülírja az idősödésről alkotott képet. Amennyiben az időskor határát dinamikusan, a várható élettartam növekedésével párhuzamosan toljuk ki, akkor a „társadalmi öregedés” mértéke sokkal csekélyebbnek hat, mint a retrospektív, naptári alapú statisztikák alapján.

„prospektív” vagy jellemzőalapú megközelítés. E szerint az időskor határa nem egy fix pont, hanem a várható élettartam függvényében folyamatosan kitolódik. Ha az időskor kezdetét nem a 65. születésnaphoz, hanem például a halálíg hátralévő 15 évhez kötjük, a statisztikai kép megváltozik. Magyarországon az elmúlt évtizedekben az effektív nyugdíjkorhatár⁹⁰ erősen emelkedett, aminek következménye, hogy miközben a népesség medián életkora nőtt, a mindenkori effektív korhatárnál idősebbek aránya a társadalmon belül gyakorlatilag változatlan maradt.⁹¹ Ebben az értelmezésben a társadalom „fiatalabbnak” tűnik, mivel az emberek hosszabb ideig maradnak a produktív, aktív életszakaszban.

Mindezzel együtt látni kell, hogy az időződési paradoxon egy másik, mélyebb ellentmondást is inherensen magában hordoz. Miközben a demográfiai és statisztikai mutatók az időskor határának „felfelé” tolódását jelzik, a munkaerőpiacon ezzel ellentétes, „lefelé” mutató tendencia figyelhető meg. Széman kutatásai⁹² szerint a munkáltatók gyakran már 40-45 éves kortól „idősnek” tekintik a munkavállalókat, ami diszkriminációhoz és a munkaerőpiaci részvétel csökkenéséhez vezethet. Így egy „életkori olló” keletkezik a társadalmi percepció⁹³ és a gazdasági realitás között.⁹⁴

A paradoxon feloldásához figyelembe kell venni az oktatási expanzió hatását is: a magasabb végzettségűek általában jobb egészségi állapotban vannak⁹⁵ és tovább maradnak a munkaerőpiacon, ami javítja a mortalitási és morbiditási mutatókat.⁹⁶ Mindez arra utal, hogy az időződő társadalom kihívása nemcsak egy létszámkérdés, hanem a különböző „időfogalmak” – kronológiai életkor, hátralévő élettartam, gazdasági aktivitás – közötti egyensúly megteremtésének kérdése. A 21. században az „időskor” fogalma ezért rugalmasabb és heterogénebb, mint valaha, és a hagyományos mutatók önmagukban már nem képesek megragadni a társadalmi időződés összetettségét.

90 A munkaerőpiac elhagyásának tényleges átlagos életkora.

91 Boros–Gál 2024.

92 2008.

93 Ahol az időskor egyre későbbre tolódik.

94 Ahol az időződés korai fázisban beáll.

95 A napi életvitelt súlyosan korlátozó egészségi állapotot az alapfokú végzettségűek már 55 évesen elérik, míg a diplomások csak 71 évesen.

96 Boros–Gál 2024.

Stratégiai alkalmazkodás a 21. századi demográfiai átmenethez

Az előzőekben bemutatott globális és hazai folyamatok világosan mutatják, hogy az öregedés nem átmeneti demográfiai hullám, hanem a 21. század egyik legmeghatározóbb strukturális átalakulása. Míg 2012-ben a társadalmi öregedést a világ 50 legnagyobb kockázata közé sorolták,⁹⁷ mára egyre inkább egy visszafordíthatatlan és elkerülhetetlen erőként tekintenek rá, amelyhez a gazdasági, társadalmi és jóléti rendszereknek alkalmazkodniuk kell.⁹⁸ A hangsúly tehát a megelőzésről az alkalmazkodásra helyeződött. Az ENSZ a 2021–2030-as időszakot e szellemiségben az egészséges öregedés („Decade of Healthy Ageing”)⁹⁹ évtizedének nyilvánította, és a WHO vezetésével egy összehangolt cselekvésre ösztönzi a társadalmakat a hosszabb és egészségesebb élet elősegítése érdekében. A Világbank ehhez kapcsolódva három stratégiai pillért¹⁰⁰ határozott meg, amelyek egyértelműen jelzik, hogy az öregedésre adott válaszok esetében a társadalmaknak egyértelműen életpálya-megközelítést kell alkalmazniuk.¹⁰¹ A European Commission Zöld könyve¹⁰² és a nemzetközi tapasztalatok¹⁰³ is ugyanezt a logikát erősítik: az öregedésre adott hatékony válaszok nem egyetlen beavatkozásra épülnek, hanem egymást kiegészítő szakpolitikai csomagokból állnak. Az egészséges és aktív öregedés támogatása, a munkaerőpiaci részvétel növelése, a fenntartható nyugdíjrendszerek és a generációk közötti szolidaritás egymást erősítő pillérei adják a sikeres alkalmazkodás alapját.

97 World Economic Forum 2012.

98 World Economic Forum 2024; Atkinson–Markovitz 2025.

99 WHO, <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing>

100 Az egészséges öregedést (a jó egészségi állapot fenntartása az életút során), a sikeres öregedést (a munkavállalás és társadalmi részvétel lehetőségének megőrzése) és a méltóságteljes öregedést (szociális biztonság, gondozás, időskori szegénység megelőzése).

101 World Bank 2024.

102 2021.

103 United Nations 2024b.

A nyugdíjrendszerek fenntarthatósága: korhatár, indexálás, automatikus stabilizátorok

A hosszabb élettartam pénzügyi következményei világszerte a nyugdíjrendszerek újratervezését teszik szükségessé. A hagyományosan használt eltartottsági ráta ugyan jelzi a fiatalabb és idősebb korcsoportok arányát, de önmagában nem ad információt a finanszírozási mechanizmusokról, a foglalkoztatási szerkezetről vagy a generációk közötti kötelezettségek intézményi megosztásáról.¹⁰⁴ A legtöbb ország két fő eszközzel reagál: a nyugdíjkorhatár emelésével és annak várható élettartamhoz kötésével, valamint automatikus stabilizátorok bevezetésével, amely során a kifizetéseket vagy a jogosultsági feltételeket igazítják a demográfiai változásokhoz. A világ számos országában – különösen Európában, Észak-Amerikában és Kelet-Ázsiában – folyamatosan emelkedik a nyugdíjkorhatár. A World Population Review 2026-os adatai¹⁰⁵ és az OECD¹⁰⁶ statisztikái szerint a nyugdíjkorhatár országonként széles skálán mozog: a fejlett országokban – például Olaszországban, Hollandiában, Dániában vagy Japánban – 66–70 év között alakul, míg más térségekben – például Kínában, Indiában vagy Szaúd-Arábiában – 60 év körül. Európában átlagosan 65 év a korhatár, de az OECD előrejelzése szerint¹⁰⁷ a következő évtizedekben további emelkedés várható, így elérheti akár a 70 évet is.¹⁰⁸

A korhatáremelés mellett egyre több ország alkalmaz automatikus stabilizátorokat, amelyek a demográfiai változásokhoz igazítják a nyugdíjrendszer pénzügyi egyensúlyát. Ennek egyik legismertebb formája a Notional Defined Contribution (NDC), vagyis a „számlás” logika, amelyben a nyugdíjjogosultságok egy virtuális egyéni számlán gyűlnek, és a kifizetések nagysága automatikusan igazodik a várható élettart-

¹⁰⁴ A generációk közötti erőforrás- és felelősségmegosztás elméleti keretét az intergenerációs szerződés fogalma írja le, amely a családi és a társadalmi szintek között fennálló kölcsönös kötelezettségek hálózatát jelöli: ezt a gyermekek gondoskodása, az idősek támogatása és a nyugdíj- és egészségügyi rendszerek finanszírozása köti össze. A rendszer dinamikája függ a demográfiai trendektől, a gazdasági környezettől és a politikai intézményektől; ezek közé tartozik a szociális biztonságon belüli elosztás és a generációk közti elvárások kiegyenlítésére való törekvés (Bengtson–Oyama 2010; Timonen et al. 2013).

¹⁰⁵ World Population Review é. n.

¹⁰⁶ OECD 2023b.

¹⁰⁷ OECD 2023b.

¹⁰⁸ CBO 2026.

tamhoz és a rendszer pénzügyi helyzetéhez. Svédország klasszikus példa erre: a notionális számlák és a szabályalapú igazítás kombinációja biztosítja, hogy a rendszer a demográfiai változások ellenére is egyensúlyban maradjon. Az NDC-modell előnye, hogy beépített fékrendszerként működik, így csökkenti a politikai ciklusokból fakadó kockázatot, és hosszú távon kiszámíthatóbbá teszi a nyugdíjrendszert.

Idősebb kori foglalkoztatás és a munkaerőpiaci alkalmazkodás

A társadalmi öregedés mint strukturális keretfeltétel kulcseleme az idősebb munkavállalók foglalkoztatásának ösztönzése. Az aktív öregedés munkaerőpiaci koncepciója három fő intézkedési irány köré épül: az időskori munkavállalás ösztönzése (korai nyugdíj visszaszorítása, résznyugdíj, rugalmas foglalkoztatás), a munkavállalói készségek fejlesztése, valamint az életkori diszkrimináció csökkentése. Az OECD „Ageing and Employment Policies” programja¹⁰⁹ szerint az idősebb munkavállalók képzési részvétele továbbra is alacsony, ezért a célzott felnőttképzési és átképzési programok kulcsfontosságúak. Az oktatás és lifelong learning egyfajta gazdasági pufferként működik, hiszen a magasabb végzettség olyan készségeket ad, amelyek révén az idősebb munkavállalók rugalmasabban alkalmazkodnak a strukturális gazdasági eltolódásokhoz. Jó példa erre a francia Compté Personnel de Formation (CPF), amely egyéni képzési számlán keresztül biztosít hozzáférést a tanulási lehetőségekhez.¹¹⁰

A rugalmas foglalkoztatási formák – részmunkaidő, távmunka, rugalmas nyugdíjba vonulás –, az életkorbarát munkahelyi gyakorlatok és az idősebbekre szabott képzési programok hasonlóképp azt szolgálják, hogy a hosszabb élet ne jelentsen hosszabb inaktivitást. A „longevity agenda” támogatói szerint a jelenlegi 40 éves lineáris munkaciklus (tanulás–munka–nyugdíj) elavulttá vált, helyette egy rugalmas és szakaszos, 50 év körüli aktív időszakra kell berendezkedni.¹¹¹

109 OECD 2018.

110 Szlamka 2022.

111 Scott 2021; WHO 2020.

Hosszú távú gondozás (LTC): ellátási mix és gondozói munkaerő

Az idősödő társadalmak egyik legnagyobb kihívása a hosszú távú gondozási szükségletek gyors növekedése. A sikeres LTC-modellek közös jellemzői továbbra is a biztosítási alapú finanszírozás, a gondozási munkaerő megerősítése és az ellátási formák diverzifikálása. Az ESPAN 38 országot vizsgáló jelentése¹¹² azonban ennél szélesebb, rendszerszintű tanulságokat is azonosít, amelyek fontos iránymutatásként szolgálhatnak. Kulcselemek a sikeres LTC-rendszerekben:

- Németország Pflegeversicherung-rendszere a szakirodalomban gyakran hivatkozott modell, amely a kockázatok „összevonására” épül, és a gondozás családi terheit csökkenti.
- A Japánban 2000 óta működő LTC-biztosítás a gondozás „társadalmasítását” helyezi előtérbe, és az integrált ellátás felé mozdítja a rendszert.
- A növekvő kereslet miatt az LTC-szektorban tartós munkaerőhiány alakult ki. A tagállamok béremelési programokkal, munkakörülmények javításával, képzési standardok bevezetésével és pályamegtartási eszközökkel reagálnak. A gondozói munkaerőhiány sok országban a szolgáltatások elérhetőségét és minőségét is korlátozza.

Egészséges öregedés: prevenció és funkcionális képességek fenntartása

A WHO és a Világbank ajánlásai¹¹³ szerint az egészséges öregedés kulcsa a megelőzőközpontú egészségpolitika. A sikeres országok az egészségmegőrzést és szűrést helyezik előtérbe, fejlesztik a geriátriai kompetenciákat, erősítik a közösségi alapú ellátást és integrálják a digitális technológiai megoldásokat (okosotthonok, távmonitorozás, digitális egészségügyi eszközök). Az egészséges öregedés nem csupán az egyéni életminőséget javítja, hanem csökkenti a gondozási igényeket és tehermentesíti az ellátórendszereket.

¹¹² European Commission 2024.

¹¹³ WHO 2020; World Bank 2024.

„Age-friendly” települések és lakhatási környezet

A WHO definíciója szerint a fizikai és társadalmi környezet úgy alakítandó, hogy különböző képességszintek mellett is támogassa az önállóságot és a részvételt (pl. közlekedés, közterek, épületek hozzáférhetősége). Ez azért „öregedéspolitika”, mert csökkenti a gondozási igényt kiváltó kockázatokat (elesés, izoláció), és támogatja az „ageing in place” megoldásokat a nemzetközi keretekben. A helyi szintű innovációk – mint a Kecskeméti CédusNet Program¹¹⁴ vagy az OkosNagyi Klubok¹¹⁵ – jól mutatják, hogy az idősök egyszerre lehetnek erőforrások és célcsoportok: az aktív idősödés támogatása, a digitális kompetenciák fejlesztése és a közösségi részvétel erősítése egyszerre szolgálja az egyéni jóllétet és a társadalmi kohéziót.

A demográfiai reziliencia¹¹⁶ fogalma mindezt egyetlen keretbe rendezi. A reziliens társadalom képes alkalmazkodni a változó körülményekhez, fenntartani a társadalmi-gazdasági fejlődéshez szükséges humán tőkét, és mérsékelni az öregedésből fakadó gazdasági és társadalmi terheket. A V4-országok demográfiai ellenállóképessége jelenleg közepes, elsősorban a magas halandóság és a lakosság kedvezőtlen egészségi állapota miatt.¹¹⁷ Ezért a reziliencia erősítése e régióban nem csupán a születések ösztönzését, hanem a meglévő népesség egészségének megőrzését, a halálozási kockázatok csökkentését és a humán-tőke fejlesztését is jelenti. Fontos ugyanakkor megismételnünk: míg Nyugat- és Kelet-Ázsia gyorsan öregszik, a globális déli féltéken továbbra is ennek ellenkezője figyelhető meg, így ott nem az öregedés strukturális tényezőivel, hanem a fiatalok számának növekedésével és ezáltal a munkahelyteremtéssel és társadalmi stabilitással kell foglalkozniuk.

114 CédusNet Kecskemét, <https://www.cedrusnetkecskememet.hu/>

115 Digitális OkosNagyi Klub az időseknek, <https://odaado.hu/digitalis-okosnagyi-klub-az-ido-seknek/>

116 Shkuropadska et al. 2024.

117 Shkuropadska et al. 2024; Bálint 2024.

Irodalom

- Atkinson, Grace – Markovitz, Gayle 2025: The gap is widening between super-ageing and youthful populations. Experts explain the implications. *World Economic Forum*, január 15. <https://www.weforum.org/stories/2025/01/super-ageing-and-youthful-populations-global-risks-report/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bauer, Béla – Nagy, Marcell Tamás 2021: A népesség elöregedésének társadalmi hatásai Magyarországon. In Pillók Péter – Stefkovics Ádám – Hortay Olivér (szerk.) *Századvég Riport 2021*. Budapest, Századvég Kiadó, 405–432.
- Bálint, Lajos 2024: Halandóság. In: Monostori, Judit – Őri, Péter (szerk.) *Demográfiai portré 2024. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 205–224.
- Bálint, Lajos – Kovács, Katalin 2021: Halandóság. In Monostori, Judit – Őri, Péter – Spéder, Zsolt (szerk.) *Demográfiai portré 2021: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 138–210.
- Bálint, Lajos – Spéder, Zsolt 2012: Öregedés. In Monostori, Judit – Őri, Péter – Spéder, Zsolt (szerk.) *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 90–102.
- Benda, József 2020: Demográfia és gazdaság. In: Báger, Gusztáv – Benda, József (szerk.) *Jövőnk a gyermek. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány*. https://www.researchgate.net/publication/365746383_Demografia_es_gazdasag (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bengtson, Vern L. – Oyama, Petrice S. 2010: Intergenerational Solidarity and Conflict. In Cruz-Saco, María Amparo – Zelenev, Sergei (ed.) *Intergenerational Solidarity*. New York, Palgrave Macmillan, 35–52. https://doi.org/10.1057/9780230115484_3 (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bloom, David E. – Canning, David 2006: Booms, busts, and echoes: How the biggest demographic upheaval in history is affecting global development. *Finance & Development*, 43. évfolyam, 3, 8–13. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2006/09/bloom.htm> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bódy, Zsombor 2016: A Népeségtudományi Kutatóintézet története és a népesedéspolitikai a Kádár-rendszerben. *Demográfia*, 59. évfolyam, 4, 265–300. <https://doi.org/10.21543/Dem.59.4.1> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Boros, Julianna – Gál, Róbert Iván 2024: Idősödés. In Monostori, Judit – Őri, Péter (szerk.) *Demográfiai portré 2024. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Bördös, Katalin – Szabó-Morvai, Ágnes 2021: A 2000–2015 közötti családpolitikai intézkedések hatása a születésszámra Magyarországon. *Demográfia*, 64. évfolyam, 2–3. szám, 137–170. <https://doi.org/10.21543/Dem.64.2-3.2> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- CBO 2026: The demographic outlook: 2026 to 2056. *Congressional Budget Office*, január. <https://www.cbo.gov/publication/61994> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Chen, Cynthia – Goldman, Dana P. – Zissimopoulos, Julie – Research Network on an Ageing Society 2018: Multidimensional comparison of countries' adaptation to societal ageing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115. évfolyam, 37, 9169–9174. <https://doi.org/10.1073/pnas.1806260115> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Coleman, David 2006: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. *Population and Development Review*, 32. évfolyam, 3, 401–446. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00131.x> (letöltve: 2025. 06. 03.)

- Coleman, David – Basten, Stuart – Billari, Francesco C. 2015: Population – The long view. *Popul Stud (Camb)*, 2015;69. évfolyam, 1, 1-9. 10.1080/00324728.2015.1017346. PMID: 25912911 (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Corichi, Manolo – Hernandez Ramones, Sofia – Thomas, Skylar 2025: 5 facts about how the world's population is expected to change by 2100. *Pew Research Center*, július 9. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/07/09/5-facts-about-how-the-worlds-population-is-expected-to-change-by-2100/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Drabancz, Árpád – Berde, Éva 2021: Széssel szemben? – A magyar fertilitás jövőbeli kilátásai. *Demográfia*, 64. évfolyam, 4, 317–338. <https://doi.org/10.21543/Dem.64.4.3> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Erdélyi, Dóra 2026: Idősödő visegrádi négyek: demográfia és munkaerőhiány a régióban. *Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány*. Március 3. <https://www.oeconomus.hu/oeoglobus/idosodo-visegrad-negyek-demografia-es-munkaero-hiany-a-regioban/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- European Commission 2021: *Green paper on ageing* (COM(2021) 50 final). https://commission.europa.eu/system/files/2021-06/green_paper_ageing_2021_en.pdf (letöltve: 2025. 06. 03.)
- European Commission 2024: *Long-term care settings for older people: An analysis covering 38 European countries*. Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b0f9d445-21eb-11f1-8c3a-01aa75ed71a1/language-en> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Farkas, Gabriella – Gyarmati, Andrea – Molnár Szilárd 2009: Az idősödő társadalom gazdasági és társadalmi kihívásai Magyarországon. *Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat*, 9. évfolyam, 4, 7–31. <https://doi.org/10.22503/inftars.IX.2009.4.1> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Ferenci, Tamás – Tóth, G. Csaba 2022: Kulcsfontosságú járványügyi paraméterek meghatározása a COVID-19 pandémia során: a többlethalalozás példája. *Népegészségügy*, 99. évfolyam, 1, 42–52.
- Gyorgyovich, Miklós 2025: Magyarország demográfiai jövőképe 2100-ig: forgatókönyvek, kihívások, szakpolitikai megfontolások. In Tóth, István György – Gábos, András – Medgyesi, Márton (szerk.) *Társadalmi Ríport 2024/2025*. Budapest, TÁRKI.
- Káčeroová, Marcela – Ondačková, Jana 2015: The process of population ageing in countries of the Visegrad Group (V4). *Erdkunde*, 69. évfolyam, 1, 49–68. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2015.01.04> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Kapdebo, Ágnes 2024: A gyermektelenség jelensége Magyarországon - szakirodalmi áttekintés alapján. *Kapocs*, 7. évfolyam, 1–2, 14–26.
- Kapitány, Balázs – Spéder, Zsolt 2009: Gyermekvállalás. In Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 31–43.
- Klinger, András 1983: Az öregedés demográfiai vonatkozásai. *Statistikai Szemle*, 61. évfolyam, 1, 9–21.
- Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS). (2021). *Termékenységi rés hazai és nemzetközi viszonylatban* (Háttéranyag). https://www.koppmariaintezet.hu/docs/KINCS_Fertility_gap_hatteranyag0517.pdf (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Kovács, Marcell – Branyiczkiné Géczy, Gabriella 2024: Demográfiai trendek Európában. In Stefkovics, Ádám – Pillók, Péter (szerk.) *Századvég Ríport 2024*. Budapest, Századvég Kiadó, 387–410.

- Kulcsár, László – Obádovics, Csilla 2016: Népeségdinamika és társadalmi szerkezet. *Területi Statisztika*, 56. évfolyam, 4, 390–414. <https://doi.org/10.15196/TS560403> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Lennert, József – Tóth, G. Csaba 2024: Exploring the role of age structure in regional population change of the Visegrad Group. [Kutatási anyag]. *SocArXiv*, szeptember 1. https://doi.org/10.31235/osf.io/vrxud_v1 (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Lopez, Mark Hugo – Moslimani, Mohamad – Natarajan, Anusha 2022: Key facts about recent trends in global migration. *Pew Research Center*, december 16. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/12/16/key-facts-about-recent-trends-in-global-migration/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Miltényi, Károly 1992: Népesedéspolitika és a legújabb változások Magyarországon. *Demográfia*, 35. évfolyam, 1, 124–130.
- Notestein, Frank W. 1945: Population. The long view. In Schultz, E. (szerk.) *Food for the World*. Chicago, University of Chicago Press, 36–57.
- Obádovics, Csilla – Tóth, G. Csaba 2023: A magyarországi régiók népességének előreszámítása 2050-ig. *Statisztikai Szemle*, 101. évfolyam, 9, 763–792. <https://doi.org/10.20311/stat2023.09.hu0763> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2018: *Ageing and Employment Policies: United States 2018: Working Better with Age and Fighting Unequal Ageing*. Ageing and Employment Policies. Paris, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264190115-en> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2023a: *Health at a Glance 2023: OECD Indicators*. Paris, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7a7afb35-en> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2023b: *Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators*. OECD Publishing. Paris. <https://doi.org/10.1787/678055dd-en> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Óri, Péter – Szabó, Laura 2024: A népesség száma és szerkezete. In Monostori, Judit – Óri, Péter (szerk.) *Demográfiai portré 2024. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 183–203.
- Pári, András – Rövid, Irén – Fűrész, Tünde 2023: Népesedési folyamatok Európában magyar szemszögből. *Kapocs*, 4. évfolyam, 3. <https://doi.org/10.63582/KAPOCS.2023.4.1> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Rao, Pallavi 2024: Ranked: The World's most populous countries (2025–2100P). *Visual Capitalist*, March 17. <https://www.visualcapitalist.com/ranked-the-worlds-most-populous-countries-2025-2100p/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Richter, Felix 2023: How life expectancy is changing around the world. *World Economic Forum*, February 23. <https://www.weforum.org/stories/2023/02/charted-how-life-expectancy-is-changing-around-the-world/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Ritchie, Hannah – Rodés-Guirao, Lucas 2024: Peak global population and other key findings from the 2024 UN World Population Prospects. *OurWorldinData.org*. <https://archive.ourworldindata.org/20260304-094028/un-population-2024-revision.html> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Saloni, Dattani – Lucas, Rodés-Guirao 2023: Why do women live longer than men? *OurWorldinData.org*. <https://archive.ourworldindata.org/20260326-115107/why-do-women-live-longer-than-men.html> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2013: The Characteristics Approach to the Measurement of Population Ageing. *Population and Development Review*, 39. évfolyam, 4, 673–686. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2013.00633.x> (letöltve: 2025. 06. 03.)

- Scott, Andrew J. 2021: The longevity society. *The Lancet Healthy Longevity*, 2. évfolyam, 12, e820–e827. [https://doi.org/10.1016/S2666-7568\(21\)00247-6](https://doi.org/10.1016/S2666-7568(21)00247-6) (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Shkuropadska, Diana – Lebedeva, Larisa – Shtunder, Iryna – Ozhelevskaya, Tatyana – Khurstalova, Viktoriya 2024: The impact of demographic resilience on the economic development of countries (on the example of the Visegrad Group countries). *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 1. évfolyam, 54, 552–563. <https://doi.org/10.55643/fcapter.1.54.2024.4279> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Spéder, Zsolt 2014: Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In Kolosi, Tamás – Tóth, István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt., 63–86. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2014.3> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Szabó, Bence 2017: *Fertility Effects of the Family Tax Break Extension in Hungary*. MA Thesis, Budapest, Central European University (CEU), Department of Economics.
- Széman, Zsuzsa 2008: Ki az idős? – Az öregedés különböző szempontjai. *Szociológiai Szemle*, 18. évfolyam, 1, 121–142.
- Szentgáli, Tamás 2023: A demográfiai átmenet elmélete. *Történeti Demográfiai füzetek*, 09, 21–34. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiaifuzetek/article/view/2350> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Szlamka, Erzsébet 2022: Új trendek a tanulási eredmények tanúsításában. In Tick, József – Kokas, Károly – Holl, András (szerk.) *Valós térben – az online térért: Networkshop 31. országos konferencia*. Budapest, HUNGARNET Egyesület. <https://doi.org/10.31915/NWS.2022.23> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Tér-Kép 2024: Tér-Kép 2024. Kiemelt téma: A Visegrádi Együttműködés országai (V4). *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/infografika/2026/ter_kep-2024_01_hu.pdf (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Timonen, Virpi – Conlon, Catherine – Scharf, Thomas – Carney, Gemma 2013: Family, state, class and solidarity: re-conceptualising intergenerational solidarity through the grounded theory approach. *European Journal of Ageing*, 10. évfolyam, 3, 171–179. <https://doi.org/10.1007/s10433-013-0272-x> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Tóth, G. Csaba 2024: A népességváltozás mozgatórugói a visegrádi országokban 1990 és 2020 között. In Gábos, András – Medgyesi, Márton – Tóth, István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2024*. Budapest, TÁRKI. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2024.13> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Tóth, Pál Péter 2022: A Kárpát-medencei magyar népességfejlődés vázlata. *Magyar Tudomány*, 183. évfolyam, 4, 487–493.
- United Nations, 2019: *World Population Prospects 2019: Highlights – Fact sheet no. 2019/6*. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Apr/un_2019_factsheet6.pdf (letöltve: 2025. 06. 03.)
- United Nations 2023: *World social report 2023: Leaving no one behind in an ageing world*. United Nations. <https://doi.org/10.18356/9789210019682> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- United Nations 2024a: *World Population Prospects 2024*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- United Nations 2024b: *World social report 2024: Social development in times of converging crises – A call for global action*. United Nations. <https://doi.org/10.18356/9789211065183> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- United Nations, 2025: *World fertility report 2024*. New York, United Nations. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_wfr_2024_final.pdf (letöltve: 2025. 06. 03.)

- Vitrai, József 2023: Halálozás Magyarországon 2023. Keresztmetszeti és időbeli elemzés a 2023-ban elérhető adatok alapján. *Multidiszciplináris Egészség és Jólét*, 2. évfolyam, 1, <https://doi.org/10.58701/mej.14091> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- World Bank 2024: Unlocking the Power of Healthy Longevity: Demographic Change, Non-communicable Diseases, and Human Capital. *World Bank*. <https://doi.org/10.1596/42141> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- WHO 2020: *Decade of healthy ageing: Proposal for a Decade of Healthy Ageing 2020–2030*. <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/decade-of-healthy-ageing/decade-proposal-final-apr2020-en.pdf> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- WHO 2022: Ageing and health. *World Health Organization*, október 1, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- World Economic Forum 2012: *Global risks 2012: Seventh edition*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-2012-seventh-edition/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- World Economic Forum 2024: *Global risks report 2024*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/in-full/global-risks-2034-over-the-limit/> (letöltve: 2025. 06. 03.)

Egyéb források és adatbázisok

- KSH Stadat 2025: 22.1.1.10. Halálozások a gyakoribb halálokok és nem szerint. *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0010.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH Stadat 2025: 22.1.1.2. A népesség száma és átlagos életkora nem szerint. *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0002.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH Stadat 2025: 22.1.1.39. Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor nem, vármegye és régió szerint [év]. *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0039.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH Stadat 2025: 22.2.1.1. A népmozgalom főbb adatai havonta. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0064.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Textor, C. 2026: Total population of China from 1980 to 2025 with forecasts until 2030. *Statista.com*, January 19. https://www.statista.com/statistics/263765/total-population-of-china/?srsltid=AfmBOopVu7ZmCfZNR_0oIJQb-LSfnDH9K53uOnt3INu6cO4LJZqCZ-ISv (letöltve: 2025. 06. 03.)
- World Bank é. n.: Life expectancy at birth, total (years). *World Bank*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- World Population Review é. n.: *Retirement age by country*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/retirement-age-by-country> (letöltve: 2025. 06. 03.)

HEGEDŰS TAMÁS¹

Idősödő társadalmak – a gazdasági kihívások új szintre emelkedtek

A társadalom idősödésének makrogazdasági összefüggései az előrejelzések tükrében

Ageing societies – New levels of economic challenges

Macroeconomic consequences of the ageing of societies in the context of projections

Absztrakt

A társadalmak idősödése és az ebből fakadó gazdasági kihívások évtizedek óta megfigyelt és elemzett folyamatok. A legfrissebb nemzetközi adatok feldolgozását és bemutatását ugyanakkor indokoltta teszi, hogy a korábbi előrejelzések, bár kedvezőtlen képet vetítettek előre, az újabb adatokhoz képest így is túlzottan optimisták voltak. Az időskori eltartottsági ráta romlása miatt a nyugdíjrendszerek pénzügyi fenntarthatósága évtizedek óta szakmai és szakpolitikai viták tárgya, és nagy horderejű döntések is születtek e téren. Kevesebb figyelmet kapott az, hogy az elmúlt években az EU – és az OECD nagy részének – országában a munkaképes korú lakosságnak immár nemcsak az aránya, hanem az abszolút létszáma is csökkenni kezdett, és az előrejelzések szerint ez folytatódni is fog. Mindez tehát nem magyar sajátosság, hanem a fejlett országok, ezen belül az Európai Unió országainak közös problémája, ami alól mi sem vagyunk kivételek. A tanulmány kitér arra is, hogy – a számok tükrében – miért nem jelent megoldást minderre a migráció, még a legkedvezőbb forgatókönyv esetén sem. Egyúttal felhívja arra is a figyelmet, hogy a korfa előregedése miatt még a születések számának jelentős növekedése is – ami a valódi megoldást jelentené – csak több évtized után állíthatná meg a népesség csökkenését, így az előregedésből fakadó gazdasági és társadalmi kihívások megválaszolása ez esetben is létkérdésszintű feladat lenne. Akárhogy is, a jövőt formáló gondolkodóknak és döntéshozóknak olyan megoldásokat kell találniuk, amelyek az előregedett társadalmak keretein belül is működőképesek lehetnek. Ez irányú kész javaslatok megfogalmazása meghaladja jelen tanulmány kereteit, ugyanak-

¹ Közgazdász, biztonságpolitikai szakértő, a Századvég Konjunktúrakutató Zrt. makrogazdasági vezető elemzője.

kor a megoldás kereteinek felvázolásával inspirálóan hathat a szükséges válaszok, szakpolitikai javaslatok kialakításához.

Kulcsszavak: idősödő társadalom, nyugdíjrendszer, eltartottsági ráta, születési ráta, munkaképes korú népesség, migráció

Abstract

The ageing society and its economic challenges have been studied for decades. The analysis and presentation of the latest international data are, however, warranted, because, although earlier projections were quite gloomy, they were still too optimistic compared to more recent figures. Due to the worsening old-age dependency ratio, the financial sustainability of pension systems has been the subject of academic and policy debates for decades. Less attention has been focused on the fact that in recent years, not only the proportion, but also the absolute number of people in the working-age population, has begun to decline in EU member states and most OECD countries, and according to the forecasts, this trend will continue. This is, therefore, not exclusively a Hungarian phenomenon, but a common problem faced by developed countries, including the member states of the EU. The study also points out why migration is not a solution to these problems based on the data, even in the most favorable scenario. At the same time, it draws attention to the fact that even a significant increase in the birth rate could only mitigate the population decline after several decades due to the changes in age composition. Therefore, addressing the economic and social challenges rooted in ageing would remain a vital question in this case as well. Professionals, policy experts, and decision makers must find solutions that can be implemented even within the framework of ageing societies. Developing specific proposals in this area is beyond the scope of this study. However, outlining a general framework for potential solutions can provide assistance in the development of policy recommendations.

Keywords: ageing society, pension system, dependency rate, birth rate, working age population, migration

Bevezetés

Ma már szinte közhely a fejlett országok társadalmainak idősödését emlegetni. Mégis érdemes a számok mélyére nézni, mivel ha maga a tény nem is, az előrejelzett adatok által kirajzolt demográfiai lejtő meredeksége megrázó felfedezés lehet. Az is széles körben elterjedt várakozás, hogy az idősödés – amely folyamat az időskorú népesség növekedésének és az aktív korú korcsoportok zsugorodásának eredménye – kemény kihívásnak teszi ki a szolidaritási alapú, felosztó-kirovó módon működő nyugdíjrendszereket. Kevesebb szó esik ugyanakkor arról, ami ehhez képest újabb jelenség, hogy a munkaképes korúak létszámcsökkenése

már nemcsak a nyugdíjrendszer, hanem önmagában a munkaerőpiac szempontjából is komoly kihívást jelent, így egyre több országnak kell komoly munkaerőhiánnyal szembenéznie. A népesség elöregedése elérkezett ahhoz a mértékhez, ami egyre inkább paradigmaváltást tesz szükségessé a megoldás érdekében.

A sajtóban és a közbeszédben is megjelenő vélekedések ugyanakkor hajlamosak túlzásokba esni. A nyugdíjrendszer „összeomlásával” riogatni nemcsak megalapozatlan, hanem a kihívások bagatellizálásához hasonlóan káros is. Az összeomlás ugyanis drámai hirtelenségű eseményt feltételez, miközben a kihívás tétje fokozatosan nő, egyik évről a másikra viszonylag csekély mértékű változással. Súlyosságát nem a hirtelen változás, hanem a romlás folyamatos jellege, trendszerűsége okozza. Az összeomlás-vízió hasonló bénító hatással lehet a reális helyzetértékelésre, még inkább a megoldási lehetőségek kidolgozására, mintha félvállról vennénk a veszélyeket. A következőkben mellbevágóak lehetnek a bemutatott számok, de ennek célja nem az, hogy letargiába essünk, hanem hogy megvalósítható válaszok felé tereljük a gondolatokat.

A társadalom elöregedéséhez együttesen vezet két egyidejű folyamat: a várható élettartam tartós növekedése és a termékenységi ráták trendszerű csökkenése. A csökkenő gyermekvállalási hajlandóság először a legfiatalabb korcsoportok létszámát apasztja, de ahogy ők belépnek az aktív korba (amit a statisztika 15 vagy 20 éves kortól indít), már a munkaképes korúak létszámát is lejtőre teszi, ami egyben a szülésre alkalmas korú nők táborát is zsugorítja. Mindeközben az idősebb korcsoportok létszáma – amíg a már lecsökkent létszámú gyermek korcsoportok el nem érik az aktív koruk végét – tovább nő, ami miatt az össznépesség csökkenése nem azonnal következik be, de egy ponton megtörténik az átbillenés. Mivel a csökkenő termékenységhez immár a szülőképes korúak létszámcsökkenése is hozzáadódik, a két hatás együttesen tovább gyorsítja azt a folyamatot, mely szerint évről évre kevesebb gyermek születik.

A várható élettartam növekedése a fejlett országok egyik fontos vívmánya. A jelenség több okra vezethető vissza: a történelemben szinte példátlan hosszúságú békeidőszakra, a tudomány, ezen belül az orvostudomány fejlődésére, az egészséges életmód terjedésére, a magasabb iskolázottságra, jobb anyagi körülményekre, nagyobb egzisztenciális

biztonságra. Mindezek eredményeképpen a világ fejlett piacgazdaságait tömörítő OECD² országaiban a 65 éves korban várható további élettartam 1970-től átlagosan 4,7 évvel nőtt, és 2021-re elérte a 19,1 évet.³ A termékenység csökkenése paradox módon szintén a társadalmi-gazdasági fejlettség magasabb szintjével függ össze: a modern kor és a bővülő jólét sok tekintetben átírta a társadalmi értékrendet, megváltoztatta az életmód-preferenciákat, átfogalmazta az életcélokat. De nemcsak ezek a szubjektív tényezők formálták az aktív korosztályok hozzáállását a gyermekvállaláshoz, hanem az olyan objektív nehézségek is, mint a magas lakhatási költségek vagy az elérhető gyermekgondozás szűkössége, ami megnehezíti a dolgozó anyáknak a munka világa és a családi élet közti egyensúly megteremtését.

Mindezek eredményeképpen a legalább 65 éves lakosság aránya az OECD-országokban 1960-tól 20 év alatt átlagosan több mint kétszerezésére nőtt, és 2022-ben elérte a 18 százalékot, ami 2060-ra várhatóan 30 százalékra növekszik.⁴ A 80 éves vagy annál idősebb emberek aránya még ennél is nagyobb ütemben, csaknem két és félszerezésére emelkedhet 2022 és 2060 között.

A népesség idősödése tehát várhatóan tovább gyorsul a következő 25 évben. Az OECD jelentése⁵ szerint a szervezet tagországaiban az időskori eltartottsági ráta – ami azt mutatja, hogy hány 65 éves vagy annál idősebb ember jut 100 aktív korú (az OECD statisztikáiban: 20–64 éves) személyre – 2000-ben még 22 volt az OECD átlagában, ami 2025-ben 33-ra nőtt (vagyis jelenleg 3 aktív korúra jut 1 legalább 65 éves), de 2050-ben már 52 lesz a ráta. Ugyanezen időszakban a növekedés különösen erős, közel 50 pontos lesz Dél-Koreában, de Görögországban, Olaszországban, Lengyelországban, Szlovákiában és Spanyolországban is meghaladhatja a 25 pontot.

Az optimális megoldást nyilván az jelentené, ha sikerülne visszatérni legalább a népesség szinten tartására, amihez sokáig a sokat emlegetett 2,1-es teljes termékenységi arányszámra volt szükség. Látni fogjuk azonban, hogy ma már – a korfa előregedése miatt – a 2,1 is kevés

2 Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet), jelenleg 38 ország a tagja.

3 OECD 2025a.

4 Uo.

5 OECD 2025b.

lenne ehhez. Gyakori válasz nyugati véleményformálók és politikusok között, hogy ha másképp nem megy, akkor migrációval kell pótolni a hiányzó munkaerőt. Jelen elemzés a számok erejével mutat rá arra, hogy túl azon, amit a tömeges migráció gazdasági, társadalmi és biztonsági teherként jelent, még a meghirdetett célhoz sem visz közelebb, és legjobb esetben is – ha sikeres a bevándorlók munkaerőpiaci integrációja – csak néhány év haladékot ad a fenntarthatóság szempontjából, de az alapvető trendeket nem változtatja meg. Vagyis minden jel arra mutat, hogy az idősődéssel, a fogyatkozó munkaerővel és a romló el-tartottsági rátákkal belátható időn belül (ebben az évszázadban biztosan) együtt kell élnünk. A megoldást így ezen keretek között kell keresnünk, azzal a fontos megjegyzéssel, hogy már az is hatalmas fegyvertény, ha sikerül lassítani a fogyást és az előregedést. Látni fogjuk, hogy e téren Magyarország az elmúlt 15 évben nemzetközi szinten is jól teljesített.

Jelen elemzés célja elsősorban azoknak a friss népesedési előrejelzéseknek a feldolgozása és szemléletes bemutatása, amelyek kiemelik annak jelentőségét, hogy miért stratégiai fontosságú a népesség előregedéséből fakadó gazdasági kihívásokra megfelelő választ találni, ami akár paradigmaváltáshoz is vezethet. A makrogazdasági összefüggéseket – terjedelmi okokból – összefoglaló jelleggel mutatom be, nem térek ki az ezzel kapcsolatos szakmai vitákra. Nem célja e tanulmánynak, hogy ugyanezzel a lendülettel megoldásokat javasoljon, ugyanakkor a részletes diagnózis és a lehetséges megoldások kereteinek felvázolása inspirálóan hathat a megfelelő válaszok kidolgozásához, a közös gondolkodáshoz.

Az öregedő korfa hatása a gazdaságra

A bevezetésben többször hivatkoztam az OECD *Ageing populations, their fiscal implications and policy responses* című, 2025-ben megjelent tanulmányára.⁶ (A szerzők által használt legtöbb akkoriban friss adat 2022-es.) Ebben a szerzők azt, hogy a fejlett országokban az emberek nemcsak egyre tovább élnek, hanem ezen belül az egészségben leélt

6 OECD 2025a.

évek száma is folyamatosan nő, okkal tekintik napjaink egyik legnagyobb társadalmi vívmányának. Az OECD-n belül a várható élettartam növekedésének átlagosan több mint kétharmadát jó egészségi állapot jellemzi, ami lehetővé teszi, hogy az idősödő emberek aktívak maradjanak, és tovább maradjanak a munka világában, éljenek társadalmi és közösségi életet, biztosítva maguknak az önálló életvitel lehetőségét.

A folyamat számos pozitívummal is jár. Kutatások szerint⁷ empirikusan bizonyítható, hogy a népesség idősödése és az ezzel járó munkaerőhiány felgyorsíthatja a munkaerő-megtakarítást lehetővé tevő automatizálási technológiák alkalmazását, ami kedvező hatással lehet a termelékenységre. Erre pont a két leggyorsabban öregedő, iparilag kiemelten fejlett ország, Dél-Korea és Japán a jó példa, ahol a robotikát az idősödésből fakadó problémák megoldásának egyik főcsapásirányának is tekintik.

Mindezzel együtt is igaz, hogy a népesség öregedése komoly kihívást jelent a gazdaság több területén, mindenekelőtt az államháztartásban, ami a fejlett piacgazdaságokban rendkívüli nyomásnak lesz kitéve a következő évtizedekben. Az állami kiadások nemcsak a nyugdíjak kifizetésében, hanem az egészségügyi ellátás és a tartós ápolás biztosításában is évről évre növekedni fognak, egyre nagyobb részt hasítva ki a megtermelt GDP-ből. Az említett OECD-tanulmány⁸ szerint amennyiben a kormányzatok nem ellensúlyozzák megfelelő szakpolitikai intézkedésekkel a növekvő kiadási szükségleteket, a jellemzően már most is magas államadósság az OECD-országok átlagában 2060-ra elérheti akár a GDP 230 (!) százalékát is.

A költségvetési hatásokon kívül a továbbiakban bemutatom az idősödés munkaerőpiacra gyakorolt hatását, ami viszonylag egyértelmű, valamint a termelékenységre gyakorolt hatást, ami azonban már több vitára is okot adhat.

7 Uo.

8 Uo.

Munkaerőpiac

A munkaerőpiaci hatás viszonylag frissebb jelenség, mint a nyugdíjrendszerbeli. Ez utóbbi ugyanis már akkor is érezte hatását, amikor még viszonylag stabil volt a munkaképes korúak száma, így az idősödésből fakadó problémák elsősorban a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságára korlátozódtak. Erre az időszakra jellemző volt, hogy az élet-tartam növekedése miatt egyre több nyugdíjas járulékának a fedezetét kell az aktív korúaknak biztosítani, de mivel az ő létszámuk stabil vagy akár enyhén növekvő volt, a munka világát legfeljebb a járulékok esetleges növekedése érintette. Napjainkra azonban a gyermekszületek korábban kezdődött csökkenésének hatása elérte a munkaképes korú korosztályt is, mivel akik a csökkenő pálya mentén születtek, azok elérték a felnőttkort. Vagyis most már nemcsak arányukban fogyatkoztak meg az aktív korúak, hanem abszolút számban is.

A zsugorodó munkaerő-kínálat sok országban egyben azt is jelenti: minimálisra csökkent a munkaerő-tartalék. Ennek egyik utolsó szegmensét ugyanakkor éppen az idősödő korúak jelenthetik. Bár van néhány fejlett ország, amelyekben az idősebb korúak foglalkoztatottsága közelíti a középkorúakét, a legtöbb országban azért ez nem jellemző. Ennek oka sokrétű lehet. Fakadhat az egészségi állapot megromlásából, vagy akár az e téren nagyvonalú nyugdíjrendszerek által biztosított korhatár előtti nyugdíjazásból. Tény, ami tény: a munkaerőpiacról való kivonulás tényleges életkora a legtöbb OECD-országban lejjebb van, mint a törvény által előírt nyugdíjkorhatár, akár jelentős mértékben is. Ezt részben az is magyarázza, hogy amikor a munkanélküliség jelentette az elsődleges problémát, a korai nyugdíjazás a munkaerőpiaci feszültségek oldásának eszköze is lehetett. Ennek köszönhető, hogy már bőven a nyugdíjkorhatár előtt, 55 év felett látványosan alacsonyabb volt a foglalkoztatottsági arány, mint a 20–55 éves korosztályban.

A munkaerő-kínálat idősödése, majd fogyása azonban új helyzetet teremtett a munka világában, és tisztán piaci alapon is elkezdődött az idősödő korúak nagyobb mértékű foglalkoztatottsága (Magyarországon is). Néhány élenjáró országot – mint Új-Zéland vagy Izland – leszámítva a foglalkoztatási rés ennek ellenére is megmaradt. Ezért is szorgalmazza az OECD azt a szemléletváltást, ami az idősödő korúak nagyobb

mértékű munkaerőpiaci részvételét szorgalmazza.⁹ A szervezet számításai szerint az idősebb munkavállalók szélesebb körű bevonása jelentős mértékben gyorsítaná a gazdasági növekedést, míg annak elmaradása önmagában is súlyos visszaesést okozna a demográfiai változások, a ma aktív korúnak tekintett korosztály létszámának csökkenése miatt.¹⁰ A jelentés szerint amennyiben nem változnak a korosztályos foglalkoztatottsági arányok, 2050-ig az egy főre jutó GDP az OECD átlagában 10, Magyarország esetében 14 százalékkal csökkenne. Amennyiben viszont minden ország elérné a ma élenjáró országokat az időskorúak foglalkoztatásában, az jelentős fordulatot eredményezne: csökkenés helyett az OECD-átlagában 19, Magyarország esetében 28 százalékos növekedést eredményezne.

Nyugdíjrendszerek, költségvetés

A nyugdíjrendszerek nagymértékben különböznek egymástól az OECD országaiban. A magánbiztosítások és a tőkefedezeti rendszerek fokozatosan hasítanak ki egyre nagyobb részt az időskori ellátások finanszírozásából, ugyanakkor továbbra is a felosztó-kirovó alapon működő állami – járulékból vagy adóból finanszírozott – pillérnek van és várhatóan marad is messze a legnagyobb súlya. A nyugdíjcélú közpénzkiadások jellemzően a legnagyobb tételt jelentik a fejlett országok államháztartásában, ami a népesség idősödése miatt a jövőben tovább fog nőni.

Az állami nyugdíjkiadások 2022-ben az OECD országaiban átlagosan az államháztartási kiadások körülbelül 18 százalékát tették ki, ami a GDP 8,2 százalékának felelt meg.¹¹ Ez 2000 óta átlagosan a GDP 1,3 százalékaival egyenlő éves növekedést jelentett.

Az, hogy a nyugdíjkiadások mekkora terhet jelentenek az államháztartásban, ma és a jövőben is a nyugdíjba vonulás korhatárától és a nyugellátások kalkulációjától (helyettesítési ráta) függ, ennek finanszírozhatósága pedig a járulékok vagy adók formájában beszedett hoz-

9 OECD 2020.

10 Hegedűs 2025a.

11 OECD 2025a.

zárulások mértékétől. Minden jelenlegi feltétel változatlanságát vélelmezve, a mai szinten rögzített korhatárokkal és helyettesítési rátákkal a nyugdíjkiadások 2022 és 2060 között átlagosan 2 százalékponttal, a GDP 10,3 százalékára emelkedhetnek az OECD-n belül.

A kiadások növekedésének elsődleges oka a folyamatosan növekvő élettartam, ami – változatlan nyugdíjkorhatárok mellett – hasonló mértékben emeli meg a nyugdíjasként töltött évek számát is. A nyugdíjkorhatár emelése ezért folyamatos és általános trend az OECD országokban. Ez legtöbbször akkor történik meg, amikor kritikussá válik a nyugdíjkassza finanszírozhatósága, jellemzően egy általános gazdasági és költségvetési válság idején, egyes országokban komoly társadalmi feszültségeket és tiltakozást váltva ki.

Újszerű gyakorlatot jelent több országban az, hogy eseti döntések helyett a nyugdíjba vonulás korhatárát jogszabályban rögzítik a várható élettartam növekedéséhez, egyfajta automatizmust vezetve be ezzel. Az OECD 38 országából eddig 9-ben döntöttek így: Dániában, Észtországban, Finnországban, Görögországban, Hollandiában, Olaszországban, Portugáliában, Svédországban és Szlovákiában.¹² Van, ahol az összekapcsolás egy az egyben történt (mint a dán, észt vagy olasz gyakorlatban), vagyis amennyivel nő a várható élettartam, ugyanannyival emelkedik a korhatár is. Ez a megoldás – átlagosan – a nyugdíjasként eltöltött évek számát rögzíti. Mások (mint a hollandok, portugálok vagy svédek) a „kétharmados” szabályt követik, mely szerint amennyivel nő a várható élettartam, annak kétharmadával emelkedik a korhatár. Mivel a felnőtt életkorban az aktív és a nyugdíjas évek aránya hozzávetőlegesen kettő az egyhez, ez a megoldás a nyugdíjas évek arányát rögzíti az aktív életszakaszhoz képest. A várható élettartamhoz kötés nagy előnye, hogy az ezzel kapcsolatos vitákat egyszer kell csak lefolytatni, és az első korhatáremelésekre csak évekkel később kerül sor. Radikális változás helyett fokozatos alkalmazkodást jelent: az OECD-n belül átlagosan körülbelül 8-10 évente emelkedne ilyen módon a korhatár. A megoldás nemcsak a nyugdíjas évek hosszát vagy arányát stabilizálja, hanem ezzel együtt kiterjeszti a munkával töltött évek időtartamát is, ami egyrészt a nyugdíjrendszerek pénzügyi fenntarthatóságát erősíti, másrészt a krónikus munkaerőhiány okozta feszültséget is enyhíti.

12 OECD 2025b.

A népesség idősödése ugyanakkor nemcsak a nyugdíjkiadások emelkedése miatt terheli növekvő mértékben az államkasszát, hanem az egészségügyi kiadások növekedése révén is. Az OECD jelentése szerint az egészségügyi közpénzráfordítás az elmúlt évtizedekben folyamatosan nőtt: míg 2000-ben az OECD átlagában a GDP körülbelül 5 százalékát tette ki, addig 2022-ben már átlagosan a 6,5 százalékát. Ez a trend várhatóan folytatódni fog. A kiadások növekedésének több oka is van (beleértve a tudomány fejlődését is, ami egyre több betegségre tud gyógymódot nyújtani, jellemzően drága kezelésekkkel), de köztük van az is, hogy idősebb korban több egészségügyi ellátásra szorulunk, az életkor előrehaladtával egyre inkább. Az OECD hivatkozott jelentése¹³ szerint az egészségügyi ellátásra fordított közkiadások változatlan feltételek mellett 2060-ra elérhetik – átlagosan – a GDP 9 százalékát. Kulcskérdést jelent ezért, hogy a megnövekedett élettartam egyben az egészségben eltöltött évek számát is növelje, vagyis az idősödés az egészség minél nagyobb mértékű megőrzése mellett történjen.

Egy harmadik nagy területet jelent a tartós ápolás (*long-term care, LTC*) költségeinek növekedése, ami az OECD átlagában 2000 és 2022 között mintegy megduplázódott a GDP arányában.¹⁴ Az LTC nemcsak az időskori ápolásra terjed ki, de növekedése szorosan összefügg az idősödéssel, mivel idősebb korban nagymértékben megnő az erre való rászorultság. Az OECD kutatóinak számításai szerint az LTC-re fordított közkiadások 2040-re elérhetik a GDP 2,3 százalékát az OECD átlagában, ami évente 4,1 százalékos reálérték-növekedést jelent. A növekménynek körülbelül 40 százaléka vezethető vissza közvetlenül az idősödésre. Ugyanakkor – visszautalva az előző pontra – egy másik jelentős magyarázó tényező is szorosan összefügg ezzel, ez pedig a nők várhatóan növekvő munkaerőpiaci részvétele. Azokban a családokban ugyanis, ahol legalább egy családtag tartós ápolásra szorul, jellemzően a feleség marad otthon ápolni, lemondva ezzel a munkahelyi munkavégzésről. Az általános munkaerőhiány azonban szükségessé teheti az ő munkaerőpiaci bevonásukat is, aminek elengedhetetlen feltétele, hogy bővüljenek a tartós ápolás, ezen belül az idősgondozás intézményes keretei.

13 OECD 2025a.

14 Uo.

Termelékenység, versenyképesség

A munkaerőpiaci kínálat szűkülése, az eltartottsági ráta emelkedése és a nyugdíjkiadások növekedése magától értetődően következik a népesség öregedéséből. Kevésbé egyértelmű ugyanakkor a termelékenységre gyakorolt hatás, emiatt az e tárgyban kialakított értékelések gyakran egymásnak ellentmondóak. Az OECD többször idézett jelentése¹⁵ szerint vállalati szinten kedvezően hat a termelékenységre az idősebb munkavállalók felhalmozott tapasztalatainak megosztása, ahogy a vezetésben és mentorálásban betöltött szerepük is. Ezzel szemben fékezőleg hathat, hogy az életkor előrehaladtával bizonyos képességek, készségek megkophatnak, és csökkenhet a motiváció új képességek elsajátítására is. A jelentés szerint az idősödés az innováció és a vállalkozószellem visszaesését is eredményezheti, ahogy a munkahelyváltások ritkábbá válását is. Pozitívan hathat a termelékenységre az a korábban már említett hatás, hogy munkaerő-kínálat idősödésből fakadó szűkülése ösztönzően hathat az automatizációra, digitalizációra és robotizációra és minden olyan korszerű technológia alkalmazására, amellyel munkaerőt lehet kiváltani.

Az OECD egy másik jelentése¹⁶ a kritikus véleményekkel szemben azt emeli ki, hogy az idősebb munkavállalók nemcsak tapasztalatukkal és tudásukkal növelhetik a termelékenységet, hanem azzal is, hogy a fiatalabb és az idősebb munkavállalók eltérő készségei és erősségei komplementer hatást gyakorolhatnak, így ezen keresztül is növelik a teljesítményt, javítva a vállalatok növekedési képességét. Emiatt az a kérdés, hogy egy vállalat fiatalokat vagy idősebbeket foglalkoztasson inkább, nem zéró összegű játszmát jelent, mivel a javuló szervezeti teljesítmény újabb munkakörök létesítésére ad lehetőséget, sőt, szükségessé is teszi azokat. Az életkori diverzitás erősítése ezért a jelentés szerint kedvezően hat a teljesítményre és a termelékenységre is.

15 OECD 2025a.

16 OECD 2020.

Demográfiai jövőkép a népesedési előrejelzések alapján

Általános áttekintés

A fejlett országok, így az Európai Unió 27 jelenlegi tagjának (a továbbiakban: EU27) közös jellemzője a népesség fogyása és a társadalom elöregedése. A népesség annak ellenére zsugorodik, hogy a várható és a megélt életkor is folyamatosan emelkedik, mivel a születések száma a halálozásoknál nagyobb ütemben csökken. A csökkenő születésszám mögött az alapvető és eredendő ok az alacsonyabb gyermekvállalási hajlandóság, aminek hatásához ma már – értelemszerűen 20-30-40 éves fáziseltolódással – immár a szülőképes korú nők korcsoportjának gyorsuló ütemű zsugorodása is hozzáadódik.

Ez utóbbi meghatározó jelentőségére nézzünk egy konkrét példát. Magyarországon 2024-ben 333 ezerrel volt kisebb a 20–39 éves nők létszáma, mint 2010-ben,¹⁷ ami 23 százalékos zsugorodást jelent. (A statisztika szülőképes korúnak a 15 és 49 év közötti nőket tekinti, ugyanakkor a születések hozzávetőlegesen 90 százaléka a 20–39 éves korcsoportban történik.) Számításaim szerint ha 2024-ben ugyanazok lettek volna a korcsoportlétszámok (ötéves bontásban), mint 2010-ben, akkor a 2024-es korcsoportos termékenységi arányok mellett – vagyis a tavalyi gyermekvállalási hajlandósággal számolva – közel harmadával (29,3 százalékkal) több gyermek született volna, 77,5 ezer helyett 100 ezernél is több.

A korcsoportlétszámok drámai mértékű változása miatt a bűvös 2,1-es TTA (teljes termékenységi arányszám) is mítosszá vált. Bár a közvélekedésben meggyökeresedett az a korábban igaz nézet, hogy ennyi kell a népesség szinten tartásához, ez ma már nem így van. Gyorgyovich Miklós, a Századvég kutatójának modellszámításai szerint¹⁸ még ha az évtized végére el is érnénk a 2,1-es mutatót, a korfa elöregedése miatt Magyarország népessége akkor is közel 60 évig fogyna.

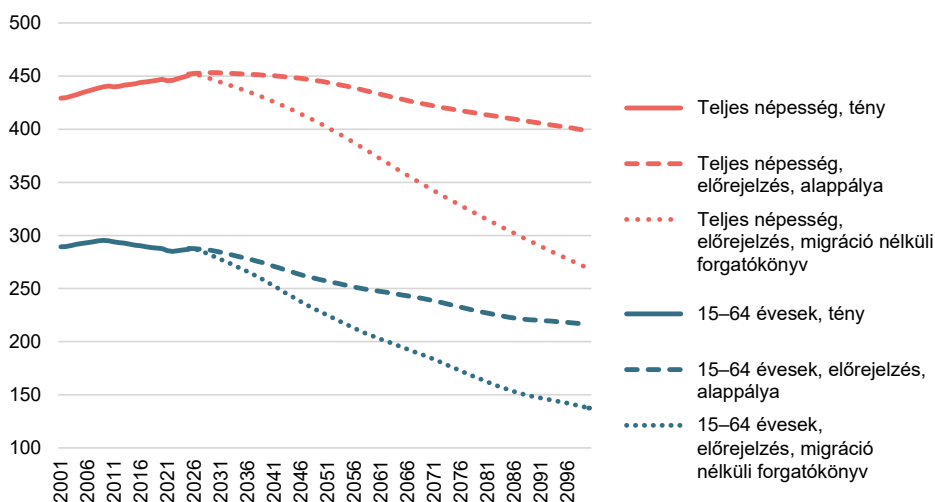
¹⁷ Évközepi értékek

¹⁸ Gyorgyovich 2025.

A népesség számának alakulását tehát elsődlegesen a születések és a halálozások száma befolyásolja, de szerepet játszik benne – nemzetközi viszonylatban jelentős súllyal – egy harmadik tényező, a nettó migráció, a bevándorlás és a kivándorlás egyenlege is. Európában ez is hozzájárult ahhoz, hogy a népesség csökkenése nem kezdődött el már korábban. Az alábbi, 1. számú ábrán láthatjuk, hogy – az EU27 egészét nézve – az elmúlt éveket még enyhe növekedés jellemezte, de éppen elérkeztünk a fordulóponthoz.

Mivel a migráció alapvető mértékben befolyásolja a népességszámot, az Eurostat is többféle forgatókönyv szerint végzi előrejelzési számításait. Ezek közül a továbbiakban kettőt fogok egymás mellett említve elemezni: a legvalószínűbbnek tartott forgatókönyvet (alappálya), amit a születések száma, a várható élettartam és a nettó migráció határoz meg, valamint a „zéró migráció” szerinti forgatókönyvet is. Ez utóbbi politikai realitása az EU viszonylatában nyilván nem valós, mégis érdekes, mert ez mutatja meg, hogy önmagában a jelenlegi népesség születési és halálozási adataiból mi következne. Mivel a tényadatok és a prognózisok külön adattáblákon találhatóak, az ábrázolhatóság érdekében egy adatállományban összesítettem ezeket.

1. ábra: Az EU27 népességének alakulása (millió fő)

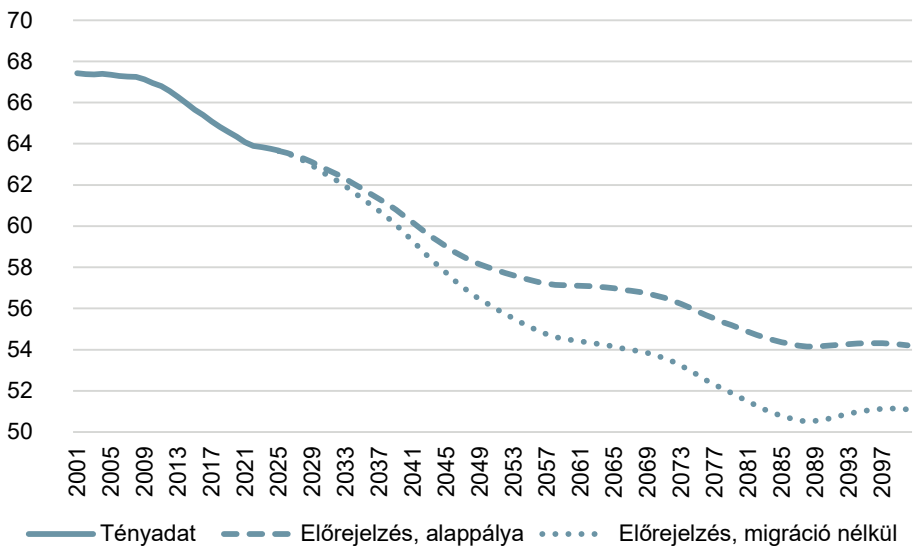

Forrás: Eurostat, a szerző szerkesztése

Látható, hogy a migráció nélkül számított pálya drámai zuhanórepülést vetít előre: a század végére 2025-höz képest mintegy 40 százalékos lenne a népességcsökkenés, amit a várakozások szerint a migráció 12 százalékos fogyásra mérsékelne. Még drámaibb a zsugorodás a munkaképes korúak között: itt migráció nélkül 52 százalékkal esne a korcsoport létszáma (vagyis az EU27 átlagában kevesebb mint felére zuhanna), de még migrációval együtt is 25 százalékos lenne a fogyatkozás.

Abból, hogy a 15–64 évesek létszáma nagyobb mértékben csökken, mint a teljes népességé, az is következik, hogy még a fogyatkozó népességben belül is csökken a relatív súlyuk. Mivel a munkaképes korúakra hárul az a feladat, hogy megteremtsék a gyermekek és az idős emberek ellátásának anyagi feltételeit, ez a folyamat különösen kritikus a jövőre nézve. Az alábbi ábrán láthatjuk, hogy az arányromlás a 2010-es években már markánsan jelentkezett az EU27 átlagában (országoként jelentősen eltérő mértékben, ahogy azt látni fogjuk a következő alfejezetekben), az ütem azonban tovább fog gyorsulni a következő évtizedekben.

2. ábra: A 15–64 évesek aránya a teljes lakossághoz képest, az EU27 átlagában (%)

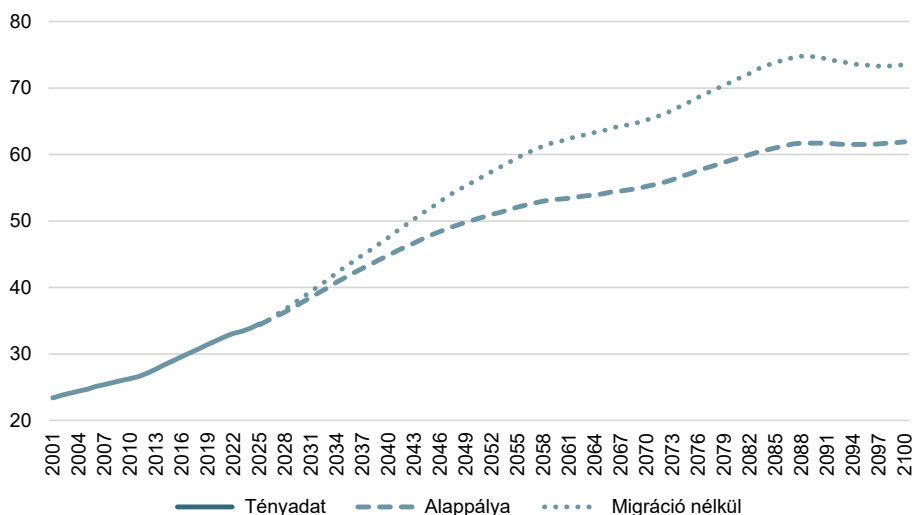

Forrás: Eurostat, a szerző szerkesztése

A munkaképes korúnak tekintett népesség aránya 2001-ben még meghaladta a kétharmadot (67,4 százalék), ami 2025-re 63,7 százalékra csökkent. A 60 százalékot migráció nélkül 2039-ben érnék el, de migrációval együtt is csak három évvel tolódna ez odébb – vagyis a fősodratú vélekedésekkel ellentétben az aktív korúak arányára a migráció csekély hatást gyakorol. Hasonló képet mutat az is, hogy az évszázad végére migráció nélkül 51,1 százalékos, de azzal együtt is csak 54,2 százalék lenne az arány. Vagyis eljutunk oda, hogy míg a század elején hozzávetőlegesen 2 aktív korúra jutott 1 kiskorú vagy idősorú, addigra 2100-ra az arány közel 1 az 1-hez lesz, kismértékben függve csupán a migráció hatásától.

Szorosan összefügg ezzel egy másik mutató, az időskori eltartottsági ráta alakulása is, ami azt mutatja meg, hogy 100 aktív korúra (ami az Eurostatnál a 15–64 éves, az OECD-nél a 20–64 éves korcsoport) hány legalább 65 éves korú jut. Ez az arány alapvető fontosságú a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága szempontjából. A 25-ös mutató azt jelenti, hogy 4 aktív korúnak kell 1 nyugdíjas korú nyugellátását fedeznie. Ha a ráta 33,3, akkor 3-ra, ha 50, akkor már 2-re hárul ugyanez a teher.

3. ábra: Az időskori eltartottsági ráta alakulása az EU27 átlagában

Forrás: Eurostat, a szerző szerkesztése

Látható, hogy 2001-ben a ráta még 25 alatt volt (23,4), de az arány már 2006-ban magasabb volt ennél. Az egyharmados mértéket az EU27 átlagában 2023-ban haladtuk meg. A mutató várható értéke migráció nélkül számolva 2043-ban éri el az 50-et, míg migrációval együtt (alappálya) 2050-ben, vagyis a nettó bevándorlás hatása mindössze 7 év haladékot jelent. Az alappályán 2100-ban 62 lenne a mutató, amit migráció nélkül 2060-ban haladnánk meg. Utóbbi pályán az évszázad végére a mutató elérné a 73-at, vagyis közelítené a háromnegyedet. Látható ugyanakkor, hogy a ráta értékének romlása a 2080-as években várhatóan megáll, aminek oka, hogy a korábban megcsappant létszámú munkaképes korú korosztály idővel belép a nyugdíjas korúak közé. A ráta tehát stabilizálódhat ugyan, de rendkívül magas szinten, és a ma-inál jóval alacsonyabb népességszám mellett.

Megfigyelhető tehát, hogy az alacsony születésszámból fakadó népességcsökkenésben – minden ezzel ellentétes politikai üzenettel ellentétben – a migráció sem okoz fordulatot. Mindössze annyi történik, hogy az előregedés folyamatának mérőföldköveit néhány évvel odébb tolja, vagyis ennyi késéssel szembesülünk ugyanazzal, mint ami „zéró migráció” mellett lenne. Ha tehát valaki a migrációtól reméli a népességfogyás és az előregedés megállítását, annak tisztában kell lennie azzal, hogy ezt csak még a jelenlegihez képest is lényegesen nagyobb mértékű, és ami fontos: folyamatos bevándorlással lehetne elérni, annak összes következményével együtt. Ezt nemcsak a matematika magyarázza, hanem az a hosszú távú és széles körű tapasztalat is, mely szerint a bevándoroltak a társadalomba való beilleszkedésük után hasonló termékenységi mintázatot vesznek fel, mint ami a befogadó országra jellemző. Így két lehetőség marad: vagy folytatódik, ha némi eltolódással is, a korfa öregedése, vagy olyan mértékű, a 21. században is folytatódó tömeges migráció következik, ami már szinte totális népességcserét eredményezne.

Az Eurostat előrejelzéseiből országonként levonható tanulságok

Az előző pontban bemutattem néhány fontos mutató várható alakulását az EU27 átlagában. Érdekes azonban megvizsgálni ezeket országok vagy országcsoportok szerinti bontásban is. E pontban is az előbb már alkalmazott két forgatókönyvet vetettem össze:

- „Baseline” (alappálya): az Eurostat által legvalószínűbbnek tartott születési, halálozási és migrációs adatokból számolt előrevetítés.
- „No migration”: be- és kivándorlás nélkül számolt pálya a valószínűsített születési és halálozási adatokból.

A vizsgált országokat az Európai Gazdasági Térség (EGT) tagjai jelentik,¹⁹ vagyis az EU27 és az EFTA 4-ből 3 tagállama, összesen 30 ország. A rangsorokat összeállítottam országonként is, ugyanakkor a megfigyelt dinamikák és hasonló jellemzők alapján 4 országcsoportot is kialakítottam elemzés céljából. A 30 országot 4 országcsoportra bontottam:

- Az „északi modell” országai (Észak-Európa), ideértve Dániát, Finnországot, Izlandot, Norvégiát és Svédországot.
- A mediterrán országok (Dél-Európa), úgymint Ciprus, Görögország, Málta, Olaszország, Portugália és Spanyolország.
- A többi régi (2004 előtti) tagállam (Centrum-Európa), vagyis Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, Írország,²⁰ Luxemburg, Németország és Svájc.
- A 2004 utáni új tagok, a volt szocialista országok (Kelet-Közép-Európa), a „rendszerült” államok (R11): Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia.

Az északi, illetve déli országok kiemelését – közös szociokulturális vonásaik mellett – az átlagoshoz képest jellemzően kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb mutatóik, az „újakét” pedig közös történelmi közelmúltjuk és sok tekintetben hasonló adottságai indokolják.

¹⁹ Lichtenstein kivételével, annak atipikus jellege és csekély mérete miatt.

²⁰ Földrajzilag Írország ugyan nem a centrumhoz, hanem az északi régióhoz tartozna, azonban népesedési mutatói sokkal közelebb állnak az előbbi országcsoporthoz, és egyébként sem sorolható be az „északi modell” országai közé.

A teljes népesség létszámának alakulása

Mint láthattuk korábban, a népesség gyarapodását vagy csökkenését három tényező határozza meg:

- születések száma,
- halálozások száma,
- migrációs egyenleg.

Az Eurostat az alappályát a valószínűsített migrációs adatokkal együtt számolja. Ha azonban arra vagyunk kíváncsiak, mi következhet a jelenlegi népesség születési és halálozási adatokból, akkor érdemes megnéznünk a migrációs hatástól megtisztított számokat is. Emellett szól az is, hogy míg a születési és halálozási adatokra jól illeszthető egy jövőbe mutató trend, a migrációra jóval kevésbé, mivel azt a külső körülmények (pl. nemzetközi válságok) és aktuális politikai döntések is nagymértékben befolyásolhatják.

A vizsgált országcsoportok adatait a 4. ábrán foglaltam össze. A prognosztizált változások eltérése figyelemre méltó. Bár minden esetben népességfogyás látszik, ez Észak-Európában a legalacsonyabb, bár migráció nélkül számolva még így is 31 százalékos csökkenést jelent 2100-ig. A másik végponton álló Dél-Európában viszont a század végére a fogyás mértéke – migráció nélkül – meghaladná az 52 százalékot, vagyis a lakosság megfeleződne. Az előrejelzett migráció persze átalakítja a képet. Eszerint Dél-Európa „csak” 14 százalékot veszítene (utolsó helyre ez esetben térségünk kerül), míg Észak-Európa 4,5 százalékkal még gyarapodhat is. Kelet-Közép-Európa csökkenése 2100-ig 43, illetve 26 százalék lenne. Az EU egésze szintjén 40,5 illetve 12 százalékos fogyás várható.

Összevetve a migráció nélkül számított előrejelzéseket az Eurostat által valószínűsített migráció alapján felrajzolt alappálya adataival, meghatározható az a többletmigráció, akik – az alappálya szerint – a már itt élők és utódaik mellé érkeznének. Az EU27 esetében ez azt jelenti, hogy 2100-ban az előrejelzett népesség 32-33 százaléka lesz olyan, aki – vagy akinek felmenői – 2025 után érkezik. Ugyanez az érték Dél-Európában 44, Kelet-Közép-Európában 22-23 százalék lenne az előrejelzés szerint. Az ekkor majd itt élő migrációs háttérű lakosság ennek, valamint a már ma is itt élő bevándoroltaknak az összege lesz, vagyis a kép a fent látottnál is erőteljesebb lakosságcserét vetít előre.

4. ábra: A teljes népesség alakulása a vizsgált országcsoportokban

Millió fő	2025	Migráció nélkül, millió fő	2050
EU27	451,8	EU27	404,5
Centrum-Európa	206,8	Centrum-Európa	191,3
Észak-Európa	28,2	Észak-Európa	26,8
Dél-Európa	130,8	Dél-Európa	113,4
Kelet-Közép-Európa	101,1	Kelet-Közép-Európa	87,3

Millió fő	2025	Alappálya, millió fő	2050
EU27	451,8	EU27	445,0
Centrum-Európa	206,8	Centrum-Európa	210,0
Észak-Európa	28,2	Észak-Európa	30,0
Dél-Európa	130,8	Dél-Európa	131,3
Kelet-Közép-Európa	101,1	Kelet-Közép-Európa	90,6

Migráció nélkül, millió fő	2075	Migráció nélkül, millió fő	2100
EU27	330,9	EU27	268,9
Centrum-Európa	164,3	Centrum-Európa	138,8
Észak-Európa	23,4	Észak-Európa	19,5
Dél-Európa	84,6	Dél-Európa	62,5
Kelet-Közép-Európa	70,7	Kelet-Közép-Európa	57,9

Alappálya, millió fő	2075	Alappálya, millió fő	2100
EU27	418,4	EU27	398,8
Centrum-Európa	205,2	Centrum-Európa	199,6
Észak-Európa	30,2	Észak-Európa	29,5
Dél-Európa	120,1	Dél-Európa	112,2
Kelet-Közép-Európa	80,3	Kelet-Közép-Európa	74,8

Változások 2025-höz képest

Változás migráció nélkül	2050
Észak-Európa	-4,9%
Centrum-Európa	-7,5%
EU27	-10,5%
Dél-Európa	-13,3%
Kelet-Közép-Európa	-13,6%

Változás migráció nélkül	2075
Észak-Európa	-16,9%
Centrum-Európa	-20,5%
EU27	-26,8%
Kelet-Közép-Európa	-30,1%
Dél-Európa	-35,3%

Változás migráció nélkül	2100
Észak-Európa	-31,0%
Centrum-Európa	-32,9%
EU27	-40,5%
Kelet-Közép-Európa	-42,7%
Dél-Európa	-52,2%

Változás, alappálya	2050
Észak-Európa	6,3%
Centrum-Európa	1,6%
Dél-Európa	0,5%
EU27	-1,5%
Kelet-Közép-Európa	-10,4%

Változás, alappálya	2075
Észak-Európa	7,3%
Centrum-Európa	-0,8%
EU27	-7,4%
Dél-Európa	-8,2%
Kelet-Közép-Európa	-20,6%

Változás, alappálya	2100
Észak-Európa	4,5%
Centrum-Európa	-3,5%
EU27	-11,7%
Dél-Európa	-14,2%
Kelet-Közép-Európa	-26,0%

Forrás: Eurostat, a szerző számításai

Országokénti bontásban tekintve a 2025. évhez képest viszonyított, migráció nélkül számított változás mértékét és az e szerinti sorrendet, megállapítható, hogy a várható népességcsökkenés egész Európában erőteljes lesz. Ezen belül Magyarországon – mára már, kitörve a sereghajtók közül – közepesen kedvezőtlenek a kilátások, az EU-átlag közelében (2100-ra 42 százalékos népességfogyással). A déli országok viszont egyre határozottabban foglalják el a tabella végét, ami nem meglepő annak tükrében, hogy termékenységi adataik jó ideje az utolsók között vannak Európában. Meglepő módon csúszik le Finnország is a sereghajtók közé, miközben a többi északi állam – Írország és Franciaország mellett – az élvonalban található. Azonban az élmezőny is annyit jelent, hogy e két országban (a 2. és 3. helyen) 20, a 6-7-8. helyen Belgiumnak, Norvégiának és Hollandiának 30-32 százalékkal csökkenne a népessége. (A két érték között helyezkedik el Dánia és Svédország, az élen pedig Izland). Görögország, Spanyolország, Litvánia, Olaszország és Málta népességvesztése meghaladná az 50 százalékot, de Lengyelországé is közelítene hozzá.

Külön érdemes volna összevetni ezeket az előrejelzéseket a 2010 körül megjelentekkel. Tekintve, hogy akkor Magyarország tartósan az EU legrosszabb termékenységi rátájával rendelkezett, biztosra vehetjük, hogy akkoriban a kilátások is a sor vége felé jelölték ki a helyünket. (A következő pontban az OECD hasonló, immár archív előrejelzéseit mutatom be, amelyek igazolják: lényegesen előrébb állunk az előrejelzésekben, mint másfél évtizeddel korábban.) Az EU-átlagban is 40 százalékos népességfogyásnál persze realisabb forgatókönyv az, hogy ezt a népesedési vákuumot a migráció tölti majd be, amit jelez az is, hogy az alappálya szerint (amely forgatókönyv a migrációval is számol) jóval kisebb lesz a csökkenés, ami azonban gyakorlatilag lakosságcserét jelent.

A migrációval számoló forgatókönyvben jól látszik, amihez hasonlót a régiók szerint aggregált számok is mutatnak: Dél-Európa és Kelet-Közép-Európa nagyrészt helyet cserélt. Ez egyrészt abból fakadhat, hogy a déli országok népszerűbb bevándorlási célpontok (és Afrika felől könnyebben is elérhető), másrészt ezekben a migrációs számokban az EU-n belüli mozgások is benne vannak. Fontos kiemelni, hogy minél nagyobb a rés a migrációval és az anélkül számolt adatok között, annál nagyobb a népességcsere mértéke is.

A munkaképes korú népesség létszámának alakulása

A munkaképes korú lakosság – ami az Eurostat rendszerében a 15–64 éves népességet jelenti – várhatóan a teljes népesség létszámához képest is drámaian zsugorodik. (Miközben a 65 év fölötti népesség pár évtizedig még növekszik, majd szintén csökkenni kezd, a 15 év alattiak létszámában folyamatos a zuhanás.) Migráció nélkül a dél-európai országok munkaképes korú lakossága 2100-ig közel 65 (!) százalékkal csökkenne (de térségünkben is 53, az EU egészében 52 százalékkal). Az, hogy migrációval együtt „csak” 30 százalékos csökkenéssel számolnak, azt jelenti, hogy az Eurostat 30 milliós helyett 59 milliós munkaképes korúval számol Dél-Európában (ami 2025-ben még 84,4 millió fő volt), vagyis a munkaerő-állomány mintegy fele 2025 után érkező migráns lehet az előrejelzés szerint. Az arány Közép-Kelet-Európában ennek csak a fele lenne, de így is meghaladná a 25 százalékot.

Országok szerinti bontásban hasonló képet láthatunk, mint a teljes népességnél, a fogyás azonban még meredekebb. Migráció nélkül számolva Magyarországon az EU-átlaghoz hasonló arányban, 51,6 százalékkal csökkenne a munkaképes korú lakosság, de például Lengyelországban 60 százalékkal (a térség átlagát elsősorban a lengyelek húzzák le). De még a dobogós franciák, izlandiak és írek körében is 31–36 százalékos lenne a csökkenés, míg az utánuk következő Dánia, Svédország és Belgium esetében is meghaladná a 40 százalékot.

Migrációval számolva az EU egészének vesztesége a munkaképes korúak között „csak” 25 százalékos, míg Magyarországon egyharmados lenne. Lengyelország az utolsó előtti helyre kerül ebben a rangsorban (43 százalékkal), mivel a déli országokban nagyarányú bevándorlással számolnak, így Málta a 30. helyről a 3-ra, Spanyolország a 29-ről a 13. helyre ugrana előre. (Olaszország és Görögország így is a sereghajtók között marad.) Térségünk ebben az előrejelzésben hátrébb sorolódik, a viszonylag alacsonyabb nettó migráció miatt.

Az időskori eltartottsági ráta alakulása

Az Eurostat – és a KSH – definíciója szerint az időskori eltartottsági ráta a 65 éves vagy annál idősebbek létszámának aránya a 15–64 éves korosztályhoz képest.²¹ (Az OECD viszonyítási alapja a 20–64 éves korosztály.) A ráta két okból nőhet:

- A munkaképes korú lakosság csökkenése, ami – kb. húszéves fáziskülönbséggel – a születésszám csökkenéséből fakad.
- A várható élettartam növekedése, szintén a fejlett országok közös jellemzőjeként.

Az északi országok sajátossága, hogy a magas várható élettartam ellenére várhatóan nem száll el az eltartottsági ráta (persze csak a többi európai országhoz képest, mert azért itt is jelentős emelkedés lesz), mert jók a foglalkoztatottsági mutatóik az idősebb korcsoportokban is, és a munkaképes korú lakosság létszámát illetően is viszonylag jók a kilátásaik (Finnországot kivéve). Nyilván erős összefüggésre utal, hogy ezekben az országokban nemcsak az idősödő korúak foglalkoztatottsági aránya tartozik a legmagasabbak közé, hanem az egészségben várható évek száma is. A déli országok magas rátáját viszont éppen a munkaképes korú lakosság alacsony létszáma és a gyengébb foglalkoztatottság magyarázza.

Az elmúlt másfél évtized demográfiai fordulatának köszönhetően az eltartottsági rátára vonatkozó előrejelzésekben már nem a sereghajtók között, hanem az élvonalban foglalunk helyet. Ez nálunk is romló tendenciát jelent, de kisebb mértékben, mint a vizsgált országok többségében. Migráció nélkül számolva a 30 országból – a 2025-ös 15. hely után – 2050-ben a 11., 2075-ben és 2100-ban a 3. legkedvezőbb helyzetben lehetünk az előrejelzés szerint. Ezzel szemben például Lengyelországban – a 13. helyről 2100-ra a 23-ra lecsúszva – lesújtó a pályáiv, összhangban a születések számának radikális csökkenésével. A rangsort – az eddig bemutatottak ismeretében nem meglepő módon – a mediterrán országok zárják. A kelet-közép-európai országok nagyobb része az előrejelzés szerinti ranglista élvonalában van. Tegyük azonban ehhez hozzá, hogy míg 2025-ben a 30. helyen lévő Olaszországnak is 39 volt a mutatója, addig 2100-ban az 1. helyen is 55 volt a mutató értéke.

21 Százalékpont helyett gyakran úgy fejezzük ki, hogy hány időszerű jut 100 aktív korúra, így a 100 jelenti az egyenlő létszámot és – például – a 25 az egynegyedes arányt.

Megvizsgáltam azt is, hogy melyik ország mikor lépi át először a mutatóban az egyharmados, feles, kétharmados és háromnegyedes (!) arányokat. Az adatokat összevetve jól látszik, hogy bár Európában sokan a migrációtól remélik a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának megmentését (ami elsősorban az eltartottsági ráta alakulásától függ), az csupán néhány éves haladékot jelent az 50-es, és még kevesebbet a 33-as mutatóhoz képest. Annyi pozitívumot lehet kimutatni a modell szintjén, hogy 75 százalék fölé már nem romlana a mutató, ami Lengyelországban, Svájcban, Finnországban, Cipruson, Luxemburgban, Olaszországban, Spanyolországban és Máltán – migráció nélkül – a 80-as értéket is meghaladná 2100-ban. Mindezt azonban azon az áron, hogy a munkaképes korúaknak – mint láttuk – akár fele is 2025 után érkező bevándorló vagy annak leszármazottja lenne.

Az OECD előrejelzéseinek változása

A 2011 utáni magyarországi demográfiai fordulatot nemcsak a historikus adatok igazolják,²² hanem a trendszámításokból fakadó nemzetközi előrejelzések is. Ennek szemléltetésére érdemes megnézni, hogy az OECD két évente kiadott, *Pensions at a Glance* (továbbiakban: *PaG*) jelentéseiben hogyan változtak a demográfiai előrejelzések az elmúlt másfél évtizedben.

A demográfiai mutatók közül kettőt emelek ki: a teljes termékenységi arányszámot (TTA) és az időskori függőségi mutatót, amely az időskorú (65 éves vagy annál idősebb) népesség arányát mutatja a munkaképes korú (az OECD adatbázisában 20–64 éves) népesség számához képest.

A 2025 novemberében megjelent *PaG* már a 2024-es adatokat felhasználva készült.²³ A viszonyítás alapja lehetne a 2011-es jelentés, ebben azonban a legfrissebb feldolgozott népességi adatok 2008-asok, és előrejelzés csak 2050-ig van. A 2013-as *PaG*²⁴ legfrissebb adatai 2012-

²² Hegedűs 2025b.

²³ OECD 2025b.

²⁴ OECD 2013.

esek, ami ugyan a fordulat utáni első év, de az ekkor készített trendszámítást tekinthetjük úgy, mint amely közel állt a fordulat előttiékhöz.

Fontos megjegyezni, hogy a *PaG 2025* kiemeli: a fejlett országokra általánosan érvényes, hogy a korábbi előrejelzések túlzottan optimisták voltak, alábecsülve a termékenységi mutatók csökkenését és a függőségi arány növekedését. Így a nemzetközi összevetés szempontjából nem az abszolút számokat érdemes kiemelni, hanem azt, hogy a fejlett országok körében hogyan festenek mutatóink az OECD és az EU átlagához képest, illetve az előrejelzett mutatókkal hányadik helyen állunk az előrejelzés szerinti rangsorban.

Az összevetéskor figyelembe kell vennünk, hogy a *PaG 2013* még 34 OECD-tagállammal számolt, így az összevetést erre a 34 országra végeztem el.

Nézzük először a teljes termékenységi rátára (TTA) vonatkozó előrejelzések változását.

A 2013-as előrejelzés szerint a magyar TTA alapján a 34 akkori tagállam között a 2040–45-ös években a 30., 2060–65-ben a 28. helyen lennénk, mélyen az OECD és az EU átlaga alatt. Ezzel szemben a 2025-ös előrejelzésben – amely a trendszámítás alapjaként már magában foglalja a 2011 és 2021 közötti növekedést, majd a 2021 utáni relatív csökkenés 3 évét is – 2044-re és 2064-re is a 14. helyet jelzi előre nekünk, az OECD és az EU átlaga fölött, messze megelőzve többek között Lengyelországot. A különbséget nyilván az adja, hogy míg a 2013-as előrejelzés egy több évtizedes csökkenő pálya után született, a 2025-ösben már a csökkenő trend megfordulását is figyelembe veszi. Vagyis elmondhatjuk: az OECD előrejelzései határozottan trendfordulót tükröznek.

De mit mutatnak az időskori eltartottsági rátára vonatkozó előrejelzések, illetve ezek módosulása?

2013-ban a 2024-es adatok természetesen csak előrejelzések voltak. Összevetve a 2025-ben már ismert tényadattal, kiderül, hogy Magyarországon nemcsak abszolút mértékben gyorsult fel az elöregedés, hanem relatíve más fejlett országokhoz képest is. Így a 34 ország közül a prognosztizált 15. hely helyett a 21. helyre kerültünk. A 2054-re vonatkozó előrejelzésben viszont ellentétes irányú módosulást láthatunk. Míg 2013-ban nemcsak abszolút mértékben, hanem relatíve is romló pálya volt az előrejelzés, addig 2025-ben romló abszolút mutató mellett

is relatív emelkedés van a helyezésünkben. Ez ugyan nem javulást jelent, de azt igen, hogy sok más országhoz képest az előregedés pályája kevésbé meredek, sőt, a térségben a relatíve legjobb („legkisebb rossz”) mutatóval rendelkezünk.

A *PaG 2013* meglepően jó helyre sorolt minket 2084-re, ennek oka azonban nem a magyar mutató várható javulása volt, hanem sok más ország nálunk nagyobb mértékű romlása. A *PaG 2025* ezen az időtávon is a relatív helyzet javulását jelzi, a 6. helyről a 4. helyre módosítva előrejelzett helyezésünket. Ez egyben azt is jelenti, hogy egész Európából Magyarországnak lett a legjobb a várható mutatója, amelyben csak három Európán kívüli, klasszikus bevándorlási célország előzne meg minket.

Fontos kiemelni, hogy mindez nem jelenti azt, hogy elértük volna a kitűzött célt a demográfiai fordulatban. De azt igen, hogy a magyar népesedési adatok nem valamiféle „sorscsapást” jelentenek nemzetünkön, hanem a legtöbb fejlett ország közös jellemzője, amely körben a középmezőnyben vagy afölött helyezkedünk el, a kilátásaink pedig jól kimutathatóan javultak a 2011-es demográfiai fordulat után.

Záró következtetések

A társadalom idősödése mögött kedvező és kedvezőtlen folyamatok egyaránt kimutathatók. Örömteli ok a várható élettartam, ezen belül az egészségben eltöltött évek számának növekedése, ami az idősebb korú népesség növekedését eredményezi létszámban és a fiatalabb korosztályokhoz viszonyított arányában is. A fejlett országok közös gondját jelenti ugyanakkor a tartósan alacsony születésszám, ami először a gyermekek, majd 15–20 éves eltolódással a munkaképes korúak létszámcsökkenéséhez vezet. Ez egyrészt a munkaerő-kínálatot csökkenti, ami növekvő és tartós munkaerőhiányhoz vezethet, másrészt tovább növeli az időskori eltartottsági rátát, ami a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának alapját gyengíti.

Optimális megoldást értelemszerűen az jelentene, ha a termékenység ismét olyan szintre emelkedne, ami biztosítaná a népességnek legalább a szinten tartását. Mint azonban rámutattam, még ha meg is történne az a csoda, hogy egyik évről a másikra felugrana a sokat emlegetett

2,1-es értékre a teljes termékenységi arányszám (TTA), Magyarország népessége a korfa elöregedése miatt még akkor is jó 50 évig csökkenne. Nem lemondva a gyermekvállalás ösztönzéséről és támogatásáról, a népesség – ezen belül is a munkaképes korú népesség – tartós és folyamatos fogyatkozása még jelentősen magasabb termékenységi arányok mellett is olyan realitás lesz hosszú évtizedekig, amivel együtt kell élnünk, biztosítva a munkaerőt és a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát.

A népesség fogyása és elöregedése a fejlett országok közös vonása (kivételt ezalól csak olyan klasszikusan bevándorló országok jelentenek, mint az Egyesült Államok, Izrael vagy Ausztrália). Ebben az összefüggésben komoly eredményként könyvelhetjük el, hogy a nemzetközi mezőnyben elmozdultunk az utolsó helyekről, és nemcsak a termékenységi arányokban, hanem a jelen tanulmányban vizsgált többi mutató várható alakulásában is a viszonylag kedvezőbb helyzetű országok közé kerültünk. Ezzel együtt a kihívás és a megoldandó feladat továbbra is közös, a válasz pedig alighanem paradigmaváltást igényel.

A népesség elöregedéséből fakadó gazdasági kihívások megválaszolása átfogó szakpolitikai stratégiát igényel,²⁵ amelynek része a gyermekvállalás ösztönzése, a termékenységi ráta növelése, amihez a támogatási rendszereken túl munkaerőpiaci reformokra is szükség lehet. A migráció fokozása ugyanakkor – értékelésem szerint – nem tekinthető a megoldás részének, mivel, mint láthattuk a számokból is, legjobb esetben is csak némi haladékot jelent a munkaerőpiaci és nyugdíjrendszerbeli nehézségek kezelésében, miközben számos társadalmi és biztonsági konfliktus forrása lehet. (Ennek ellenére reálisan az várható, hogy a migráció súlya az európai országok nagy részében továbbra is nőni fog.)

Kulcsfontosságú sikertényező lehet a megoldásban az, hogy az idősebb korcsoportoknak javuljon az egészségi állapota, ami nemcsak az egészségügyi ellátórendszerek amúgy is növekvő kiadásait mérsékelné, hanem a munkavállalókat is képessé tenné arra, hogy tovább maradjanak a munkaerőpiacon. Fontos, hogy az aktív életkorúak ezt ne büntetésként, hanem lehetőségként éljék meg, amiben kulcsfontosságú lehet az aktív idősödés szemléletének és eszköztárának széles körű

25 OECD 2025a.

elfogadottsága és terjedése.²⁶ Az egyének, vállalatok és a közpolitika részéről is szemléletváltozást igényel, hogy ne a megszokott „háromszakaszos” tagolásban tekintsünk életpályánkra, mely szerint először tanulunk (végzettség szintjétől függően 15, 18 vagy 22–25 éves korig), majd munkába állunk, dolgozunk a nyugdíjkorhatárig, végül nyugdíjasként kivonulunk a munkaerőpiacról. Először is a tanulást ma nem lehet befejezettnek tekinteni az első szakma, érettségi vagy diploma megszerzésével, hanem élethosszon át történő tanulásra van szükség – nemcsak az ismeretek bővítése, hanem a készségek fejlesztése céljából is. Másrészt olyan mentális és fizikai egészség megőrzése a cél, ami lehetővé teszi, hogy a köztudatba beégett korhatárokon túl is képesek és motiváltak legyünk a munkavégzésre. Harmadrészt a munkáltatók fejében is szemléletváltásra van szükség, hogy nyitottak legyenek az idősebb munkavállalók alkalmazására, visszaszorítva a napjainkban még széles körben jellemző életkori diszkriminációt.

A pénzügyi reformok szintén szükségesek lehetnek, de önmagában nem lesznek elégségesek, inkább a finomhangolást segíthetik. Lehet ugyan szabályozói eszközökkel javítani a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságán vagy az egészségügyi rendszer hatékonyságán, azonban önmagában ez csak durva megszorításokkal ellensúlyozhatná azokat a hatásokat, amelyeket az aktív korú népesség csökkenése és az idősebb korcsoportok létszámnövekedése okoz, ami valós megoldást – súlyos társadalmi feszültségei miatt – nem jelenthet.

Az általánossá váló munkaerőhiánnyal együtt új jelenségeként kell szembenéznünk azzal, hogy szinte teljesen elfogyott a munkaerő-tartalék: azok köre, akik életkoruknál és állapotuknál fogva képesek a munkavégzésre, de jelenleg nincsenek a munkaerőpiacon. Az egyik legnagyobb mozgósítható tartalék éppen az idősödő korúak között van, és nem csak a nyugdíjkorhatár fölött. A foglalkoztatottság visszaesése ugyanis már jóval korábban kezdődik, és már az 55–59 éves korcsoportban is jelentős. Bár az idősödő korúak foglalkoztatásában az EU és az OECD legtöbb országában, így Magyarországon is komoly előrelépés történt az elmúlt években, a foglalkoztatási rés továbbra is fennáll.

26 Hegedűs 2025a.

A további előrelépéshez a potenciális munkavállalók és a munkáltatók részéről egyaránt szemléletváltásra van szükség, amit hatékonyan támogathatnak közpolitikai intézkedések is.

Irodalom

- Eurostat-adatbázis: Néesség és demográfia. *Demography, population stock and balance (demo)*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography/demography-population-stock-balance/database> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Eurostat-adatbázis: Néesség és demográfia. *Population projections (proj)*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography/population-projections/database> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Gyorgyovich, Miklós 2025: Magyarország demográfiai jövőképe 2100-ig: forgatókönyvek, kihívások, szakpolitikai megfontolások. In Stefkovics, Ádám – Pillók, Péter (szerk.) *Századvég Riport 2025: Tanulmányok gazdaságról, politikáról, társadalomról*. Budapest, Századvég Kiadó, 131–146.
- Hegedűs, Tamás 2025a: Az aktív idősödés munkaerőpiaci és nyugdíjrendszerbeli összefüggései. In Stefkovics, Ádám – Pillók, Péter (szerk.) *Századvég Riport 2025: Tanulmányok gazdaságról, politikáról, társadalomról*. Budapest, Századvég Kiadó, 353–381.
- Hegedűs, Tamás 2025b: A termékenységi ráták igazolják: nem a gyermekvállalás a szűk keresztmetszet. *Világgazdaság*, 2025. április 22. <https://www.vg.hu/szazadveg-blog/2025/04/a-termekenysegi-ratak-gyermekvallalas-szulokepes-korcsoport> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2013: Pensions at a Glance 2013. *OECD Publications*, 2013. november 26. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2013_pension_glance-2013-en (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2020: Promoting an Age-Inclusive Workforce – Living, Learning and Earning Longer. *OECD Publications*, 2020. december 16. https://www.oecd.org/en/publications/promoting-an-age-inclusive-workforce_59752153-en.html (letöltve: 2026. 04. 27.)
- OECD 2025a: Ageing populations, their fiscal implications and policy responses. *OECD Economics Department Working Papers*, 2025. október 21. https://www.oecd.org/en/publications/ageing-populations-their-fiscal-implications-and-policy-responses_6aec03b3-en.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- OECD 2025b: Pensions at a Glance 2025. *OECD Publications*, 2025. november 27. https://www.oecd.org/en/publications/pensions-at-a-glance-2025_e40274c1-en.html (letöltve: 2025. 06. 03.)

POSGAY ISTVÁN¹

Generációváltás a kkv-k és a családi vállalkozások esetében Magyarországon

Generational Transition in SMEs and Family Businesses in Hungary

Absztrakt

Magyarországon napjainkban zajlik a rendszerváltás után indult vállalkozások esetében a vezetők nyugdíjba vonulása, a stafétabot átadása a következő generációnak. E folyamat sikeres vagy sikertelen megvalósulása makrogazdasági szinten is érezhető hatásokkal járhat. A cikk kitekintést kíván adni a kkv-k, azon belül is elsősorban a családi vállalkozások generációváltással kapcsolatos kérdéskörének főbb hazai elméleti és tapasztalati sajátosságaira szekunder források alapján.

A generációváltás témaköre napjaink közgazdasági gondolkodásában azért is kap kiemelt figyelmet, mert a rendszerváltást követően vállalkozást indító generáció jelentős része a közeljövőben ért/ér abba a korba, amikor felmerül a vállalkozás átadásának, átörökítésének szükségessége.

Mindenfajta elemzés esetében a kkv-szegmens egységesként való kezelése hibás következtetésekre vezet. Ugyanakkor a kkv-k heterogén jellegét nem pusztán a szakirodalomban elterjedt méret szerint lehet értelmezni (mikro, kis és közepes), hanem a gazdálkodás módja szempontjából is. Viszont lehetséges homogén alszegmenseket képezni, amely leképezés megjelenik a generációváltás vonatkozásában is. Továbbá azt is mondhatjuk, hogy minden kkv esetében a tulajdonos(ok) részéről számos olyan szubjektív elem merülhet fel, amely eltérítheti a mikroökonómiai tankönyvekben megfogalmazott racionális cselekvésen alapuló, optimalizációs attitűd érvényesülésétől a céget.

A cikk utal a generációváltás előrehaladásának mértékére, a folyamat halogatásának okaira, valamint egyes kulcstényezőkre – vezetői kompetenciák, szervezeti felkészültség, pszichés és emocionális tényezők –, amelyek a sikeres átadást befolyásolják. Az eredmények arra utalnak, hogy bár a generációváltás témája már nem tabu, de a vállalkozások jelentős része még nem rendelkezik tudatos stratégiával az átmenet kezelésére.

Kulcsszavak: kkv-k, családi vállalkozások, öröklés, generációváltás

¹ Tudományos munkatárs, Századvég Konjunktúrakutató Zrt.

Abstract

In Hungary, the founders and leaders of businesses established after the political transition in 1989 are now reaching retirement age, making the transfer of leadership to the next generation increasingly urgent. The successful or unsuccessful completion of this process may have perceptible effects even at the macroeconomic level. This article provides an overview of the main theoretical and empirical characteristics of generational transition within small and medium-sized enterprises (SMEs) – based on secondary sources –, with particular emphasis on family businesses. Generational change has become a prominent topic in contemporary economic thinking because a significant share of the generation that founded businesses after the transition has recently reached, or is about to reach, the age at which the transfer or inheritance of the enterprise becomes necessary. Treating the SME sector as a homogeneous group leads to flawed conclusions. The heterogeneity of SMEs can be interpreted not only by size categories (micro, small, medium), as commonly done in the literature, but also by their modes of operation. At the same time, it is possible to identify more homogeneous subsegments, and this segmentation is also relevant in the context of generational transition. Moreover, in every SME, numerous subjective factors on the part of the owner(s) may divert the firm from the rational, optimization based behaviour described in microeconomic textbooks. The article discusses the extent to which generational transition has progressed, the reasons for postponing the process, and several key factors – managerial competencies, organizational preparedness, psychological and emotional aspects – that influence successful succession. The findings suggest that although the topic is no longer taboo, a significant proportion of enterprises still lack a conscious strategy for managing the transition.

Keywords: SMEs, family businesses, succession, generational transition.

Bevezetés

Jelen cikkben a hazai kis- és középvállalkozások (kkv-k), azon belül is elsősorban a családi vállalkozások generációváltással kapcsolatos helyzetét vizsgáljuk primer és szekunder források felhasználásával. A generációváltás témaköre napjaink közgazdasági gondolkodásában azért is kap kiemelt figyelmet, mert a rendszerváltást követően vállalkozást indító generáció jelentős része a közeljövőben ér abba a korba, amikor felmerül a vállalkozás átadásának, átörökítésének szükségessége.

Mindenfajta elemzés esetében a kkv-szegmens egységesként való kezelése hibás következtetésekre vezet. Ugyanakkor a kkv-k heterogén jellegét nem pusztán a szakirodalomban elterjedt méret szerint lehet értelmezni (mikro, kis és közepes), hanem a gazdálkodás módja szempontjából is. Viszont lehetséges homogén alszegmenseket képezni,

amely leképezés megjelenik a generációváltás vonatkozásában is. Továbbá azt is mondhatjuk, hogy minden kkv esetében a tulajdonos(ok) részéről számos olyan szubjektív elem merülhet fel, amely eltérítheti a mikroökonómiai tankönyvekben megfogalmazott racionális cselekvésen alapuló, optimalizációs attitűd érvényesülésétől a céget.

Jelen írás célja kettős. Egyfelől kitekintést kíván adni a kkv-k generációváltással kapcsolatos kérdéskörének főbb elméleti és tapasztalati sajátosságaira szekunder források alapján, másfelől kitér néhány, a témára vonatkozó primer kutatás fontos számszerű eredményeinek megjelenítésére. A következő fejezet a családi vállalkozások jellemzőit foglalja össze, míg a harmadik fejezet a generációváltás témakörével foglalkozik általánosan, de kitér a hazai helyzetre is. Ezután pedig megjelenítünk néhányat a témára vonatkozó friss primer kutatások eredményeinek számszerűségeiből.

A családi vállalkozások egyes, nem szokványos működési specifikus elemeiről

A generációváltás szempontjából több olyan jellemzőt is kiemelhetünk a családi vállalkozások egyes szegmensei vonatkozásában, amelyek eltéríthetik az adott cégek viselkedését a „mikroökonómiai tankönyvi minták” szerintitől. A családi vállalkozások esetében egyedi sajátosság lehet, hogy az egyéni érdek és a munka összefonódhatnak egymással, tekintettel arra, hogy általában viszonylag kisszámú (akár csak egy fő) a tulajdonosok köre. Természetesen több tulajdonos esetén ez összetettebb „játzsma” keretében zajlik, de fontos eleme lehet a cég működésének, jóval nagyobb mértékben, mint a differenciáltabb tulajdonosi struktúrájú, nagyobb cégek esetében.

Akár egy kézben van tehát a vállalkozás, akár több személyből áll a tulajdonosi struktúra, jellemző a cégekre az érdekviszonyok egyfajta összetettsége, ami a tulajdonosi érdek, a tulajdonos(ok) előzőtől elkülönülő egyéni gazdasági érdekei és – adott esetben – a tulajdonosok közötti érdekviszonyok valamilyen kombinációjában történő érvényesülése.

Az egyéni és üzleti érdekek közötti potenciális ellentét – a többi vállalkozási formákhoz képest – a családi vállalkozások megkülönböz-

tető jegye lehet. Ezen, több kutató² által bemutatott jellemzők közül, különös tekintettel arra, amely megkülönböztető jegyek fontosságára fókuszál, az alábbiakat emelhetjük ki:

- a tulajdonlásból fakadó, vállalkozás iránti érzelmi elkötelezettség,
- a családi szempontból hosszú távú stratégiai szemléletmód,
- a centralizált, kevés tulajdonos által uralt döntési rendszer,
- a vállalkozás céljai között az egyik meghatározó elem a cég és az egyéni vagyonok kézben tartása,
- az egyéni és a vállalkozási gazdálkodási elemek összefolyása, összemosódása,
- a szubjektív kapcsolatok preferenciája az optimális humán erőforrás kezelési lehetőségek keresése és kihasználása helyett,
- a finanszírozási igények külső forrásból történő kielégítésének diszpreferálása,
- a cég és a tulajdonos(ok) hírnevének kiemelt kezelése, sok esetben a piaci szempontból racionális megoldások rovására is,
- nem pusztán a vállalkozási igények alapján történő döntéshozatal.

Első ránézésre a fenti felsorolás egyes elemeinek érvényesülése előnyt, egyesek hátrányt jelenthetnek. Véleményem szerint ugyanakkor ezen tulajdonságok ilyen szempontú értékelésénél kiemelkedően fontos szem előtt tartanunk, hogy ne a tankönyvi percepciók szerinti „optimális és racionális, egyetlen üdvözítő” gazdálkodási modellhez ex ante viszonyított, „kevésbé hatékony” működési sajátosságokat lássuk az eltérésekben. Az eddigi – ex post – gazdaságtörténeti tapasztalatokat is vegyük figyelembe, hiszen végső soron a gazdaságtörténetben az egyik legelterjedtebb, legeredményesebb és legfontosabb vállalkozási forma a családi vállalkozás a világ szinte minden nemzetgazdaságában.³ Az előzőek alapján tehát kérdés, hogy a felsorolt megkülönböztető jegyeket – a negatívaknak aposztrofáltak ellenére – mennyire képesek objektíven és hatékonyan kezelni és saját hasznukra fordítani a cégek.

Scharle⁴ ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a családi munkaerő bevonása a cégbe racionális döntés lehet, annak megbízhatósága és olcsó-

² Leach 2007; Davies–Ma 2003; Aronoff 2004; Miller–Le Breton–Miller 2003; Astrachan 2010; Koironen 2002; Muntean 2008; Cole 2000; Brenes et al. 2006; Csákné 2012.

³ Klett 2005.

⁴ Scharle 2000.

sága miatt. Véleménye szerint a családtagok bevonása a vállalkozásba nem jelent szükségszerűen kevésbé hatékony működést.

A családi vállalkozások esetében szándékként elkerülhetetlenül felmerül a család és a vállalkozás pénzügyi igényeinek összehangolása. Poza megállapította,⁵ hogy ha a tulajdonos(ok) vagyonának túlnyomó többségét a vállalkozás jelenti, akkor tipikus és nagyarányú lehet a pénzügyek összefonódása. Alapvetően azonban a tulajdonos(ok) döntései által determinált, hogy a pénzügyi források elkülönítésének milyen gyakorlata alakul ki, és mikor milyen – céges vagy egyéni – szükséglet kielégítésére fordítanak pénzügyi eszközöket. Önmagában ez a kettősség nem feltétlenül okoz instabilitást a vállalkozás számára, de kiemelnék két szempontot, amelyben előidézhet nehézségeket. Az egyik a likviditás, a másik a növekedés. A kisebb veszélynek azt tarthatjuk, hogy a tipikusan előforduló, jelentősebb volumenű, vállalati forrásból történő „egyéni tulajdonosi pénzügyi igény kielégítés” következtében likviditási nehézségek alakulhatnak ki a cégnél. Tegyük ehhez azonban hozzá, hogy a kutatói megállapítások és az empirikus tapasztalatok is ennek a veszélynek az általánossá válását kevésbé valószínűsítik. Ennek az az oka, hogy az operatív pénzügyi gazdálkodása a kevés tulajdonossal rendelkező kkv-knak általában eléggé „feszés”, a napi pénzügyi igények kielégítésének problémája veszélyeztetheti a cég hírnevét, így inkább azt a gyakorlatot tarthatjuk jellemzőbbnek, hogy racionálisan összehangolt az egyéni és vállalati pénzügyi igények likviditás szempontból történő kielégítése. Egyes szerzők kutatásai megemlítik,⁶ hogy a vállalkozás szempontjából érdemi nagyságú „pénzügyi összemosódás” a viszonylag kis cégnagyságú vállalkozásoknál fordul inkább elő, továbbá a vállalkozás és a tulajdonos(ok) közötti pénzátcsoportosítás iránya inkább az egyéni pénzeszközök használata lehet a céges likviditási problémák kezelésére, mint fordítva.

Egészében azt a következtetést vonhatjuk le a cég és a tulajdonosok pénzügyeinek összemosódásáról, hogy elvileg ez ugyanúgy nem zárja ki mindkét oldali igények kielégítésének optimalizálását, de ennek feltétele, hogy megalapozott és tervezett legyen a keresztfinanszírozás. Általánosságban a kkv-k esetében nem ritka, hogy „nyomot hagy” a tu-

5 Poza 2007.

6 Muske, 2003; Yilmazer–Schrank, 2006.

lajdonos(ok) és családjaik anyagi szükséglete a cég pénzügyein. Végző soron azonban az utódlási folyamat lezárásával elkerülhetetlenül meg kell jelenjen, hogy milyen vagyron kerül a korábbi tulajdonoshoz, és mi marad a cégnél – ebből a szempontból tehát a pénzügyek összemosódása a tulajdonlás vonatkozásában is kiemelkedő jelentőséggel bír.

Filbeck és Lee kimutatták,⁷ hogy a cégméret növekedésével a pénzügyi gazdálkodás kifinomultsága is emelkedik. Bianchi és Bivona kutatása arra is rávilágított,⁸ hogy a cégméret összefügghet a cégvezető(k) pénzügyi kultúrájának szintjével, ugyanis a tudáshiány akadály lehet a cégnövelésnek: a megnövekedett cég a tulajdonos(ok) adott szintű pénzügyi kultúrája mellett már nem lenne „jól áttekinthető”. Corbetta és Marchisio belátta,⁹ hogy a külső szakértők bekapcsolása általában akadályba ütközik a kkv-k vezetőinek idegenkedése miatt. Ugyanis ők a cégismeret tekintetében nem tarják a potenciális külső tanácsadók használatát relevánsnak, valamint attól is tartanak, hogy nem a cég érdekei, hanem önértékük szerint tevékenykednének. A kkv-k esetében is nagyon fontos szerepet játszanak tehát a személyek, és ez alapvetően érzelmi oldalon is megjelenik. Egy ilyen tipikus terület az átörökítés, vagyis a vállalat családon belül tartása, miközben az ilyen döntés nem feltétlen a gazdasági racionalitáson alapul.

Helyzetkép a generációváltásról

Magyarországon a rendszerváltás után indult meg tömegesen a vállalkozások számának emelkedése. Ez egyrészt a munkanélküliség drasztikus megemelkedésével magyarázható, másrészt azzal, hogy ekkor történt meg az államközpontú gazdasági modellről a piacgazdaságra történő átállás. Az így elindult vállalkozások jelentős része családi formában kezdett el működni. A magyar kkv-k rendszerváltás környékén alapított tömegénél most vagy néhány éven belül napirendre kerülhet az alapító nyugdíjazása és ebből adódóan a cégnél a generációváltás.

7 Filbeck–Lee 2000.

8 Bianchi–Bivona 2000.

9 Corbetta–Marchisio 2005.

Ezért a téma a kutatók és a gazdaságpolitikusok érdeklődésének aktuálisan kiemelt tényezője.

Az utódlás kiemelten fontos témaköre a családi vállalkozásokkal foglalkozó szakirodalomnak, a folyamat milyensége meghatározza a vállalkozás jövőjét és a jövőbeni versenyképességét is. A források pesszimizmák: a becslések szerint a családi vállalkozások 30–33 százaléka éli túl az első, 10–15 százaléka a második és 3–5 százaléka a harmadik generációváltást.¹⁰ Ez a hazánkban működő mintegy 750 ezer kkv vonatkozásában annyit jelenthet, hogy ha elfogadjuk a családi vállalkozások kkv-kon belüli arányára vonatkozó becslést (57 százalék),¹¹ továbbá a legalacsonyabbra vesszük az első év után megszűnő cégek arányát (65 százalék), akkor a kkv-szektor egésze tekintetében az első generációváltásra vonatkozó évben megközelítőleg 278 ezer vállalkozás szűnik meg. Ez természetesen nem egyszerre, hanem több évtized alatt következhet be.

Nem csodálkozhatunk tehát az olyan szakmai véleményen, hogy az utódlás kérdése és az utódlási folyamat gazdasági, lelki, emocionális, jogi, szabályozási és egyéb kihívásoknak történő megfelelése szükséges a sikerhez – de még ezek együttes összehangolt teljesítése sem garancia a sikerre.¹²

A kkv-k utódlási folyamatának az első kulcskérdése, hogy a tulajdonos akarja-e a céget családi körben tartani, és képes-e családi keretek között megtalálni az általa megfelelőnek tartott utódot.

Az utódlás folyamata Le Breton-Miller és szerzőtársai¹³ alapján négy, egymástól egyértelműen elválasztható szakaszra bontható: előkészítés, az utód(ok) képzése, az utód(ok) kiválasztása, és a tulajdonjog, valamint az operatív irányítás átadása.

Az előkészítési szakasz funkciója, hogy az érintettek időben fel tudjanak készülni az utódlásra és annak kommunikálására. Mindezt jó, ha utódlási tervben is rögzítik. A második szakasz az utód(ok) képzésének időszaka, ekkor a cég jövőbeni vezetéséhez szükséges ismereteket kell

10 Family Business Succession: 15 Guidelines, KPMG: Family Business Succession

11 Elfogadva a BudapestLab becslését, lásd: Mítoszromboló kutatás a családi vállalkozásokról. *piacesprofit.hu*, 2020. 02. 24. https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/mitoszrombolo-kutatas-a-csaladi-vallalkozasokrol/

12 Csákné 2012.

13 Le Breton-Miller et al. 2004.

az utód(ok) számára átadni. A külső és belső képzési lehetőségek kihasználása mellett fontos az utód(ok)nak a cég mindennapi életébe történő bevonása is, ehhez pedig elengedhetetlen, hogy az alapító magáévá tegye ennek biztosítását és azonosuljon a szükségszerűségével.

Az utódkiválasztás folyamata nem feltétlen különül el az előző fázistól, de hasznos lehet, ha az utód(ok) már az első fázisban bevonásra kerülnek. Például utódlási terv készítése esetén a siker elengedhetetlen feltétele, hogy az érintettek közötti konszenzuson alapuljon.

Richards és társai amellett érvelnek,¹⁴ hogy a vállalat tartós fennmaradásában és sikerében, szemben sok tanácsadó gyakorlatával, nagyobb szerepet játszik az utód(ok) elkötelezettsége, mint a tudása vagy a képzettsége. Emiatt nem feltétlenül irracionális egy a család, illetve annak vagyona iránt elkötelezett, de kevésbé hozzáértő utódjelölt kinevezése, egy magasan képzett, ám kevésbé elkötelezett szemben. Ezt segíti az is, hogy a jelölt kompetenciája képzés és mentorálás révén fejleszthető, míg az elköteleződés a vállalat és a család iránt sokkal kevésbé befolyásolható.

A családi vállalkozások – Wieszt és Drótos szerint – a családi jelleg megőrzését preferálják, nagy többségben kívánják a tulajdont is és a vezetést is megőrizni családon belül.¹⁵ Ez a kutatás kimutatta a családban maradást preferáló szegmensről, hogy náluk magasabb a vállalkozás iránti érzelmi elkötelezettség (az úgynevezett társas-emocionális vagyon¹⁶ értéke), mint az egyéb megoldást megjelölőknél. A vezetői szerep átadása és a tőke-transzfer az utódlási folyamat utolsó részfolyamatai, de nem feltétlenül valósulnak meg egy időpontban. Jó esetben az utódlási terv itt kellően differenciáltan tartalmazza az átmeneti fázisok vonatkozásában a leglényegesebb szabályokat, és ez a folyamat kellően előkészített és kommunikált is, hogy ne okozzon fennakadást a cég működésében. Kedvező esetben a monitoring is alkalmazásra kerül, tekintettel arra, hogy az eredmények folyamatos vizsgálata szükséges ahhoz, hogy a részfolyamatok a valóságban is zökkenőmentesen realizálódjanak.

14 Richards et al. 2019.

15 Wieszt–Drótos 2018, 241.

16 A társas-emocionális vagyonról lásd például: Romero–Ramírez 2016; Zellweger–Dehlen 2012.

Az utódlás során fontos az emocionális és racionális elemek konzenzuson alapuló, egymással harmonizáló megléte a folyamat minden lényeges eleme vonatkozásában, hiszen az utódlás egyszersmind érdek-restrukturálódási, jövedelemátcsoportosulási hatásokkal is járhat. Ezek közül elsősorban az alapító – többségi tulajdonos – tulajdoni része átadása ellentételezésének a mikéntje az egyik kulcskérdés, hiszen maga az átadási folyamat (az utódlási terv megvalósulása) akkor minősíthető egészében sikeresnek, ha a cég helyzete a folyamat végén legalább olyan jó, mint az utódlási folyamat elindítása előtt, különös tekintettel a cég pénzügyi mutatóira és a külső versenyképességére, beleértve a kapcsolati tőke „átörökítését” is.

Az alábbiakban összefoglalásként felsoroljuk azon fő tényezőket, amelyeket a hazai és nemzetközi szakirodalom nevesített mint az utódlási folyamatot befolyásoló tényezőket.

1. táblázat: Az utódlási folyamatot befolyásoló tényezőkről

Tényező	Magyarázat
Az előd és az utód közötti kapcsolat	A zökkenőmentes utódlási folyamat feltétele az előd és az utód közötti kooperáció.
Az utód kapcsolata a családdal	A családi kapcsolatok többdimenziósak, beleértve az örökösök közötti, az örökösök és a családi vállalkozás vezetői, az örökösök és a családi vállalkozás vezetőjének házastársa közötti kapcsolatokat is.
Közösen vallott értékek	Az alapító és az utód közötti értékrendbeli hasonlóság a tipikus alapítói elvárás miatt előfeltétele az utód kiválasztásának.
Közösen vallott vízió	A vállalkozás céljaiban történő egyetértés a hatékony utódlás elengedhetetlen feltétele.
Stratégiai tervezés	Az utódlástervezés azon elengedhetetlen előkészületek megtételét jelenti, amelyek biztosítják a harmóniát az átadás során és a vállalkozás folyamatosságát a következő generáció számára.
Oktatás	Az utód oktatása pozitívan korrelál a zökkenőmentesen lezajló utódlási folyamattal és az utódlást követő teljesítménnyel.
A családi vállalkozáson belüli munkatapasztalat	A családi vállalkozáson belül szerzett munkatapasztalat során az utód kapcsolatokat alakít ki a cégen belül, megérti a vállalkozás kultúráját, az üzleti folyamatokat.

Tényező	Magyarázat
A családi vállalkozáson kívül szerzett üzleti tapasztalat	Sok sikeres utód jellemzője, hogy más cégeknél és különféle munkakörökben szerzett tapasztalatokkal rendelkezik.
Személyes jellemvonások	A hozzáértés az elkötelezettség és megvesztegethetlenség nélkül nem elégséges feltétele a sikernek.
Utód motivációja	Csak a teljes mértékben elkötelezett utód „életképes”.
Szabályok/folyamatok a családi vállalkozáson belül	A megegyezés érdekében az utódnak olyan, a családi cég életében jelen lévő szabályokat és folyamatokat is el kell fogadnia, amivel nem ért egyet.
Együttműködés	Az utódlás szempontjából a külső és belső kapcsolatok, az együttműködés, az alkalmazkodás, a csapatmunka, a harmónia és a kapcsolatok minősége kritikus tényezők.
Szervezeti struktúra és múlt	Egy szervezet kultúrája és irányítási struktúrája képes befolyásolni az utódlási folyamatot.
Piaci helyzet	A versenyhelyzet, a változás, a környezeti bizonytalanság befolyásolhatja, melyik utódlási forgatókönyv kívánatos.

Forrás: Csákné 2012; 184–187. o.

Az alapító – fő tulajdonos, vezető – értékei kulcsszerepet játszanak az utódlási folyamat tartalmi elemeinek és a cégutódlás utáni jövőjének alakulását illetően is. Ezt a témát a szakirodalomban széles körben kiemelten kezelik.¹⁷ Az értékek vonatkozásában azt is tükrözik a vizsgálati eredmények, hogy az alapító elsősorban a saját értékrendjét döntően osztó utódot preferál. Fontos még ezenfelül az átadási mód is az utódlási folyamat eredményessége szempontjából.

A szakirodalomban nagyjából konszenzus van abban, hogy a megfelelő utód biztosításának elmaradásáért az esetek zömében az alapító a felelős.¹⁸ Természetesen számos olyan szituáció fordul elő, amikor az alapító által nem befolyásolható tényező miatt nem találják meg a megfelelő utódot, de nem ez a tipikus. A hangsúly ezek alapján a megfelelő utód kinevelésén van, ugyanakkor ennek a folyamatnak nem szabad „klóngyártássá” alakulnia, mert ez eleve kudarcra van ítélve. Az elődnek és az utódnak is fontos „kezelnie” az értékrend- és személyiségbeli

¹⁷ Lásd például: Málóvics–Vajda 2012; vagy Garcia-Alvarez–Lopez-Sintas 2006.

¹⁸ Lásd például: Ibrahim–Soufani–Lam 2001; illetve Csákné 2012, 114–122.

különbségeket, ellenkező esetben a folyamat alapvetően feszültségektől terheltté válhat, és kudarchoz vezethet. Ez abban fejeződik ki, hogy – kimondva vagy kimondatlanul – az utódjelöltet „alkalmatlanná” nyilvánítják, azonban az ilyen esetek jelentős részénél valójában arról van szó, hogy az utód vezetői filozófiája és stílusa érdemben eltér az elődétől. A vezetői filozófia és stílus vonatkozásában bizonyos alkalmazkodás az utód részéről elkerülhetetlen, hiszen a cég is az alapító vezetői stílusához lett igazítva. Az utódnak mindenképpen szükséges az alapító vezetői stílusát megismernie, elemeznie és – elsősorban saját maga számára – értékelnie, de nem annak leutánzása, hanem tapasztalatainak felhasználása céljából, beleértve a különbségek miatt esetlegesen felmerülő konfliktusok kezelését is.¹⁹

Garcia-Alvarez és Lopez-Sintas kutatása alapján a „nagyon hasonló” értékrend és üzleti filozófia „kvázi” alapfeltétel az utóddal szemben.²⁰ Ez azért fontos, mert rámutat, hogy elkerülhetetlen az alapító személyiségi, vezetői kvalitásban jelentkező, szakmai, személyiségi, értékrendi stb. korlátok negatív hatásainak, legalább részbeni és időleges „átörökítése”. Ha nem elég jelentős az érték és üzleti filozófiai azonosság az örökítő és az utódjelölt között, az utódlás veszélybe kerülhet. Ha pedig az átfedés szinte teljes, akkor, amennyiben az alapító kompetenciája nem kellően versenyképes, akár a cég jövőbeli versenyképességét is veszélyeztetheti. Az alapítók azon szokásos érvelése, hogy „eddig így jól ment, minek változtatni”, nemcsak saját kompetenciakorlátjukat negligálja, hanem – és ez a nagyobb probléma – a gyorsan változó gazdasági, társadalmi környezethez történő alkalmazkodási képességet – lásd nyelvtudás vagy digitális kompetencia – teheti kritikussá. Elméleti szempontból tehát a megújítva megőrzés utódi hozzáállás jelentheti az arany középutat. Mindazonáltal nem szükségszerű, hogy az előzőekben kiemelt potenciális veszélyforrás a cég üzletvitelében is megjelenő gondokig menjen el, mert az alapítók jó része elég reálisan tisztában van saját korlátaival, hisz ezt érzékelhetik a cég működésének alakulásából is.

Az utódlási folyamatot segítő elem, ha az utód kiképzése olyan mértékben nem publikus a cég belső életében, hogy a betanulási folyamat-

19 Csákné 2012.

20 Garcia-Alvarez–Lopez-Sintas 2006.

ban általa elkövetett hibák és mutatott hiányosságok a cégen belül nem válnak nyilvánossá. Ezzel elkerülhető a tekintélyvesztés, a szakmai és emberi kompetenciáinak megkérdőjelezése és az ezekkel járó, a cég alkalmazottaira gyakorolt megosztó hatás is.

Az emocionális metszet egy másik eleme az utód által az alapítóra vonatkozó véleményformálás milyensége. Itt az a lényegi momentum, hogy az utód ismerje el az alapító sikereit, érdemeit mindabban, amit az felépített. Ez azért is fontos, mert a sikereknek a kollektíva is részese volt, és nyilván olyan személyek alkotják, akiket az alapító választott, tehát irányába lojálisak is. Ha a munkavállalók nem azt érzik, hogy „egy új világ kezdődik”, és minden korábbi érdem semmis, akkor tudják csak megőrizni addigi emocionális elkötelezettségüket a cég iránt, és ebben az esetben tud az utód erre építkezni.

Gyakran okozza az utódlási folyamat kudarcát ugyanakkor a tervezettség hiánya.²¹ Tipikus eset, hogy az alapító addig szándékozik vinni a vállalkozást, ameddig fizikailag és pszichésen képes rá. Ha az utódlás kérdése csak akkor merül fel komolyan, amikor már fizikai-szellemi nehézségei vannak az alapítónak, aligha születhet optimális utódlási terv, és így aligha valósulhat meg optimális utódlási folyamat.

Nagyon sok vállalkozásnál nem is kerül napirendre az utódlástervezés kérdése, mivel számos akadályt jelentő tényező merül fel. A szakirodalom által említettek közül²² érdemes kiemelni azt a tipikus esetet, amikor az alapítóban erős az irányítás átadásával szembeni ellenállás. Ennek lehetnek objektív és szubjektív okai is. Objektív, ha nincs a képen potenciálisan alkalmas utód, és az alapító tudja, hogy a vállalkozásból történő kilépése a vállalkozás megszűnésével járna. Tipikus szubjektív elem, hogy az alapító nem tudja és nem is akarja a vállalkozást a jövőben saját szerepe nélkül elképzelni. Emellett jellemző az is, hogy az irányításátadás esetében a „pénzügyi kontroll” megtartásának igénye megmarad. A legkritikább eset az, ha az utódlási folyamat befejezése után az alapító már semmilyen szerepet nem szán magának a cég életében.

Az előzőekben említett utódlási terv elkészítés ellen ható tényezők olyan esetben is szerepet játszhatnak, amikor – önkéntes vagy kény-

²¹ Poza 2007.

²² Hubler 1999.

szerű – konszenzus van az utódlási terv szükségességét illetően, de az alapító hozzáállását mégis az utódlási terv elkészítésének kitolása jellemzi.

Bizonyos, a téma hazai vonatkozásaira irányult kutatások²³ rámutatnak arra, hogy a vezetés átadása lehet nem egyértelmű vagy nem globális, tehát nem mindenre kiterjedő jellegű. Tipikus, hogy az alapító nem tud teljesen elszakadni a cégtől, ami duális viszonyrendszert teremt a vállalkozáson belül. Nem ritka, hogy az alapító a pénzügyek felügyeletét közvetlenül is megtartja, vagy stratégiai tanácsadóként van jelen. Egyes alapítók az ilyen állapotot már az utódlási fázis lezárulta utáni állapotnak tekintik, de ez az utódlási folyamat végigvitelének elmaradását jelenti. Adott esetben kifelé egyesek számára megtörténtnek tűnhet az „átadás”, ugyanakkor ez az utód mozgásterét, vezetésbeni megújítási törekvéseit korlátozza, sok esetben ráadásul eközben még az alapító tipikusan a tulajdont is magánál tartja. A tapasztalat tehát azt mutatja, hogy az alapító részéről a családi cég tényleges elengedése nem könnyű. Elkerülhetetlen a változás az önértékelés és önazonosulás tekintetében is, különben az utódlás nem lesz eredményes. Az elengedés elmaradásához jó indokot szolgáltat az, hogy a korábbi vezetőben felhalmozott tudás, tapasztalat, „megérzési képesség” és kapcsolati tőke elvesztése hátrányos lenne a cég számára. Az előzőek ellenére ugyanakkor óvakodni szükséges attól, hogy az új vezető szerepe formálissá degradálódjon, vagy hogy bipoláris hatalmi struktúra alakuljon ki.

Vannak olyan elképzelések, hazai vonatkozásban is,²⁴ hogy az utódlási folyamat egyfajta életképességi teszt. Reális megközelítés, hogy az utódlás, a generációváltás, a vezetőváltás általános jelenség a vállalkozói világban, így természetes módon tekinthető bármely vállalkozás vagy kkv esetében egy megugrandó akadálnak is.

23 Lásd: Wieszt–Drótos 2018; vagy Kása–Radácsi–Csákné 2018.

24 Csákné 2012.

A téma vonatkozó néhány aktuális kutatás összefoglalója

A témakör relevanciáját jelzi, hogy az utóbbi években több hazai empirikus kutatás, intézményi felmérés és esettanulmány-gyűjtemény foglalkozott a generációváltás aktuális helyzetével, a felkészültség mértékével, valamint a folyamat során jelentkező szervezeti, vezetői és pszichológiai kihívásokkal. Ebben a szakaszban néhány, 2023 és 2025 között megjelent hazai kutatás eredményét összegezzük, különös tekintettel a generációváltás előrehaladására és kritikus sikertényezőire.

Kulcsstatisztikák

A 2023 és 2025 között megjelent hazai intézményi kutatások és vállalati felmérések alapján viszonylag konzisztens kép rajzolódik ki a családi vállalkozások és kkv-k generációváltási helyzetéről.

A *Tudás.hu* által összefoglalt, 2025-ben megjelent ágazati becslések szerint Magyarországon megközelítőleg 80 ezer családi vállalkozás működik, amelyek jelentős része a kkv-szektoron belül tevékenykedik.²⁵ A K&H Bank 2024-es és 2025-ös generációváltási felmérései alapján a családi vállalkozások 25–33 százaléka már legalább egy generációváltáson átesett, ami arra utal, hogy a folyamat ugyan megindult, de még korántsem tekinthető lezártnak.²⁶

A *KKV Magazin* 2024-ben publikált elemzése szerint a vállalkozások mintegy 16 százaléknál jelenleg is zajlik a generációváltás, miközben a cégek 50–55 százaléka még nem kezdte meg tudatosan az átadás előkészítését.²⁷ Ez utóbbi adat különösen figyelemreméltó annak fényében, hogy a Prime by JobGroup és az OPTEN közös, 2024-es kutatása szerint a cégvezetők átlagosan 27,5 éve irányítják vállalkozásukat, ami az alapítói generáció elöregedésére és a közeljövőben várható tömeges vezetőváltás kockázataira utal.²⁸

²⁵ 80 ezer családi vállalkozás van Magyarországon – a generációváltás most nem a legfontosabb számukra. (2025)

²⁶ K&H Bank 2024–2025.

²⁷ KKV Magazin 2024.

²⁸ Fehér 2024.

Egyes kutatási eredményekről

A hazai kutatások egybehangzó eredményei szerint a generációváltás kérdése a magyar vállalkozások körében ma már nyíltan tárgyalt probléma, ugyanakkor a tényleges cselekvés gyakran elmarad a felismerés mögött. Az említett K&H 2024-es és 2025-ös generációváltási kutatásai arra is rámutatnak, hogy bár a vállalkozások jelentős része tudatában van az átadás szükségességével, sok esetben hiányzik a formalizált utódlási terv, valamint a szerepek és felelőségek előzetes tisztázása.²⁹

A Prime by JobGroup és az OPTEN 2024-ben közzétett elemzése hangsúlyozza, hogy a hosszú ideje hivatalban lévő alapítók erős személyes kötődése a vállalkozáshoz gyakran késlelteti a vezetői kontroll átadását.³⁰ A kutatás szerint az alapítók jellemzően saját szakmai tapasztalatukat és döntési rutinjukat tekintik mércének az utódokkal szemben, miközben így az új generációk digitális, nyelvi és innovációs kompetenciái alulértékelődhetnek.

A Makronóm Intézet 2023-as kutatása kiemeli, hogy a sikeres generációváltás nem kizárólag jogi vagy pénzügyi kérdés, hanem komplex szervezeti és pszichológiai folyamat.³¹ A tanulmány szerint a kudarcok gyakran a nem megfelelő kommunikációra, a szerepkonfliktusokra, valamint az alapítók érzelmi elszakadási nehézségeire vezethetők vissza.

A Budapesti Gazdasági Egyetem 2024-ben megjelent esettanulmánygyűjteménye kvalitatív példákon keresztül szemlélteti, hogy a sikeres átadások jellemzően többéves, tudatos felkészülési folyamat eredményei, míg a sikertelen esetekben az utódlás halogatása, az informális működés fennmaradása és a családon belüli konfliktusok dominálnak.³²

²⁹ K&H Bank 2024–2025.

³⁰ Fehér 2024.

³¹ Makronóm Intézet 2023.

³² Budapesti Gazdasági Egyetem 2024.

Összefoglalás

Magyarországon a családi vállalkozások öröklése aktuális kérdés: napjainkban éri el a nyugdíjas kort az a generáció, amely a rendszerváltás környékén vállalkozásba kezdett. Makrogazdasági szempontból is lényeges tehát, hogy ezen vállalkozásoknál sikeresen megvalósul-e a generációváltás, vagy a cégek megszüntetésre kerülnek.

Összességében megállapítható, hogy a generációváltás kérdése a hazai családi vállalkozások és kkv-k jelentős részét közvetlenül érinti. Bár a vállalkozások egy része már sikeresen végrehajtotta a vezetőváltást, a cégek több mint fele még nem kezdett bele tudatosan a folyamatba. A vezetők magas átlagéletkora és a hosszú ideje fennálló alapítói szerepek arra utalnak, hogy a következő években tömeges generációváltásra lehet számítani.

A kutatások alapján a sikeres átadás feltételei közé tartozik a korai és tudatos tervezés, a vezetői és tulajdonosi kompetenciák világos elhatárolása, valamint a családon belüli és szervezeti kommunikáció erősítése. Mindez arra utal, hogy a generációváltás nem pusztán gazdasági vagy jogi kérdés, hanem komplex szervezeti és viselkedési kihívás is, amelynek kezelése célzott támogatási programokat és további empirikus kutatásokat igényel.

A családi vállalkozásoknak a mikroökonómiai klasszikus vállalati ismérveikhez képesti eltéréseinek keresése a kutatások, gyakran kiinduló, de mindenképpen elengedhetetlen részei. A marketing keretében használt sztenderd piackutatási módszerek ugyanakkor egyértelműen elvezetnek a családi cégek sajátosságainak körvonalazása során a lelki, a hagyományos elméleti közgazdaságtan – mikro- és makroökonómia – által kevésbé ragadható elemek (például társas-emocionális vagyoni és ennek sajátosságai, valamint hatásai) alapvető szerepének bizonyításához. Az előzőek pedig arra mutatnak, hogy továbblépni a témában – beleértve a kkv-szektor egésze erősítését szolgáló gazdaságpolitikai intézkedések és programok kialakítását is – a piackutatások folyamatos folytatása mellett elsősorban a viselkedési közgazdaságtan, a marketing és csak másodsorban a klasszikus elméleti közgazdaságtan ki-terjesztése révén lesz célszerű és lehetséges.

Irodalom

- Aronoff, C. 2004: Self-perpetuation family organization built on values: Necessary condition for long term family business survival. *Family Business Review*, 17. évfolyam, 1, 55–59.
- Astrachan, J. H. 2010: Strategy in family business: Toward a multidimensional research agenda. *Journal of Family Business Strategy*, 1. évfolyam, 1, 6–14.
- Bianchi, C. – Bivona, E. 2000: Commercial and financial policies in family firms: The small business growth management flight simulator. *Simulation & Gaming*, 31. évfolyam, 2, 197–229.
- Brenes, E. R. – Madrigal, K. – Molina-Navarro, G. E. 2006: Family business structure and succession: Critical topics in Latin American experience. *Journal of Business Research*, 59. évfolyam, 3, 372–374.
- Cole, P. M. 2000: Understanding family business relationships: Preserving the family in the business. *The Family Journal*, 8. évfolyam, 4, 351–359.
- Corbetta, G. – Marchisio, G. 2005: Family business as viewed by financial intermediaries. In Caselli, S. – Gatti, S. (szerk.) *Banking for family business (pp. 1–19)*. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Csákné, F. J. 2012: *Családi vállalkozások – fókuszban az utódlás*. Budapesti Corvinus Egyetem, PhD-értekezés.
- Davies, H. – Ma, C. 2003: Strategic choice and the nature of the Chinese family business: An exploratory study of the Hong Kong watch industry. *Organization Studies*, 24. évfolyam, 9, 1405–1435.
- Filbeck, G. – Lee, S. 2000: Financial management techniques in family businesses. *Family Business Review*, 13. évfolyam, 3, 201–216.
- Garcia-Alvarez, E. – Lopez-Sintas, J. 2006: Founder-successor's transition: a model of coherent value transmission paths. In Poutziouris, P. Z. – Smyrniotis, K. X. – Klein, S. B. (szerk.) *Handbook of research on family business*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham and Northampton, 237–252.
- Hubler, T. 1999: Ten most prevalent obstacles to family-business succession planning. *Family Business Review*, 12. évfolyam, 2, 117–121.
- Ibrahim, A. B. – Soufani, K. – Lam, J. 2001: A study of succession in a family firm. *Family Business Review*, 14. évfolyam, 3, 245–258.
- Kása, R. – Radácsi, L. – Csákné, F. J. 2018: Családi vállalkozások Magyarországon. https://www.researchgate.net/publication/381259040_CSALADI_VALLALKOZASOK_MAGYARORSZAGON (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Kása, R. – Radácsi, L. – Csákné, F. J. 2019: Családi vállalkozások definíciós operacionalizálása és hazai arányuk becslése a kkv-szektoron belül. *Statistikai Szemle*, 97. évfolyam, 2, 146–174.
- Klett, D. 2005: *Zwischen Kompetenz und Herkunft-zwischen Gleichheit und Selektion. Paradoxe Anforderungen an Familienunternehmen und ihre Unternehmensfamilien*. Heidelberg, Carl Auer.
- Koiranen, M. 2002: Over 100 years of age but still entrepreneurially active in business: exploring the values and family characteristics of old finnish family firms. *Family Business Review*, 15. évfolyam, 3, 175–187.
- Leach, P. 2007: *Family Businesses the Essentials*. Profile Books.

- Le Breton-Millerm I. – Miller, D. – Steier, L. P. 2004: Toward an integrative model of effective FOB succession. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28. évfolyam, 4, 305–328.
- Málovics, É. – Vajda, B. 2012: A családi vállalkozások főbb problémái. In Bajmócy, Z. – Lengyel, I. – Málovics, Gy. (szerk.) *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 378–379.
- Miller, D. – Le Breton-Miller, I. 2003: Challenge versus advantage in family business. *Strategic Organization*, 1. évfolyam, 1, 127–134.
- Muntean, S. C. 2008: Analyzing the dearth in family enterprise research. In Phan, P. H. – Butler, J. E. (szerk.) *Theoretical Developments and Future Research in Family Business*. Information Age Publishing, Charlotte, 3–26.
- Muske, G. – Fitzgerald, M. A. – Haynes, G. W. 2003: *The Intermingling of Family and Business Financial Resources in Copreneurial Couples*. Cooperative Regional Research Project NE-167R: Family businesses: interaction in work and family spheres, 1–8.
- Poza, E. J. 2007: *Family business*. Boston: Thomson South-Western
- Richards, M., Kammerlander, N., & Zellweger, T. 2019: Listening to the heart or the head? Exploring the “willingness versus ability” succession dilemma. *Family Business Review*, 32. évfolyam, 4, 330–353.
- Romero – Ramírez 2016: SEW: Looking for a definition and controversial issues. *European Journal of Family Business*, 6. évfolyam, 1, 1–9.
- Scharle, Á. 2000: Önfoglalkoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 47. évfolyam, 3, 250–274.
- Wieszt, A. – Drótos, Gy. 2018: Családi vállalkozások Magyarországon. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. 233–247.
- Yilmazer, T. – Schrank, H. 2006: Financial intermingling in small family businesses. *Journal of Business Venturing*, 21. évfolyam, 5, 726–751.
- Zellweger, T. M. – Dehlen, T. 2012: Value is in the eye of the owner: Affect infusion and Socioemotional Wealth among family firm owners. *Family Business Review*, 25. évfolyam, 3, 280–297.

Internetes források

- Budapesti Gazdasági Egyetem 2024: *Magyar családi vállalkozások nyomában – oktatási célú esettanulmány-gyűjtemény*. <https://publikaciotar.uni-bge.hu/id/eprint/2427/1/Magyar%20csal%C3%A1di%20v%C3%A1llalkoz%C3%A1sok%20nyom%C3%A1ban.pdf> (letöltve: 2026. 02. 18.)
- Fehér, Éva 2024: Pozitív trend a generációváltásban. *vosz.hu*, 2024. 11. 19. <https://vosz.hu/vallalkozas/feher-eva-pozitiv-trend-a-generaciovaltásban> (letöltve: 2026. 06. 03.)
- KKV Magazin 2024: *Fordulat a generációváltásban: egyre nyitottabbak a cégek*. <https://kkvmagazin.com/v/generacio-valtas-opten-job-group-kutatas/> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KPMG 2011: *Family Business Succession. Managing the All-Important Family Component*. <https://www.scribd.com/document/224186060/KPMG-Family-Business-Succession-Planning> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- K&H Bank: *A családi cégeknél dübörög a generációváltás (2024–2025)*. <https://csaladivallalatok.kh.hu/a-csaladi-cegeknél-duborog-a-generaciovaltás/> (letöltve: 2025. 06. 03.)

Makronóm Intézet 2023: *A sikeres generációváltáshoz ez szükséges a magyar kkv-knél.* <https://makronom.eu/2023/08/24/a-sikeres-generaciovaltashoz-ez-szukseges-a-magyar-kkv-knel/> (letöltve: 2025. 06. 03.)

McClure, S. L. – Ward, J. L.: *Family Business Succession: 15 Guidelines.* [thefbcg.hu](https://www.thefbcg.com/Family-Business-Succession--15-Guidelines/), <https://www.thefbcg.com/Family-Business-Succession--15-Guidelines/> (letöltve: 2026. 06. 03.)

Tudás.hu 2025: *180 ezer családi vállalkozás van Magyarországon – a generációváltás most nem a legfontosabb számukra (2025).* [tudas.hu](https://tudas.hu/180-ezer-csaladi-vallalkozas-van-magyarorszagon/?utm_source=copilot.com), https://tudas.hu/180-ezer-csaladi-vallalkozas-van-magyarorszagon/?utm_source=copilot.com (letöltve: 2025. 06. 03.)

Megjelent a

POLITIKATUDOMÁNYI

SZEMLE

2026/2. száma

TANULMÁNYOK

- *Kákai László*: A kényszerű alkalmazkodás. A centralizáció intézményi valósága és az állampolgári attitűdök átalakulása Magyarországon (2010–2023)
- *Bíró-Nagy András–Csontos Tamás Tibor*: „Brüsszel a hibás” A gazdasági euroszkepticizmus térnyerése és társadalmi hatásai Magyarországon
- *Böcskei Balázs–Szabó Andrea*: Kultúrnemzet-építés és szurkolói politikai identitások az Orbán-rezsimben
- *Mitró Dóra*: „Harcosok klubja” és az elhallgatott igazság. Politikai videónarratívák és morális érzelmkifejezés a pandémia árnyékában

RECENZÍÓK

- *Schweitzer András*: Demokratikus visszacsúszás, autokrácia, beágyazottság (*Bozóki András–Fleck Zoltán*: *Embedded Autocracy: Hungary in the European Union*)
- Kovács Róbert: Polarizáció, populizmus és bipoláris hegemonia Magyarországon (*Emilia Palonen*: *The Birth and Death of Liberal Democracy in Hungary. The Populist Logic of Polarisation as Hegemony*)

RADÁCSI LÁSZLÓ¹

*Az egészséges élettartam
meghosszabbításának társadalmi
megítélése Magyarországon –
biogerontológiai ígérek, attitűdök,
hozzáféresi preferenciák és
fenntarthatósági aggodalmak*

*The Social Perception of Extending Healthy Lifespan in
Hungary: Biogerontological Promises, Attitudes, Access
Preferences, and Sustainability Concerns*

Absztrakt

Az élettartam meghosszabbításának társadalmi megítélése az öregedő társadalmakban egyszerre egészségpolitikai és normatív kérdés. A tanulmány empirikus vizsgálatként azt elemzi, hogyan viszonyul a magyar felnőtt népesség az egészséges élettartam meghosszabbításához, a radikális életmeghosszabbítás lehetőségéhez, annak társadalmi kockázataihoz, valamint az életmeghosszabbító kezelésekhez való hozzáféres elveihez. Az elemzés két, telefonos CATI-módszerrel készült, országosan reprezentatív adatfelvételen épül (2025. június: n = 1013; 2026. február: n = 1001). A második hullám részben ellenőrző, részben módszertani szerepet kapott, mivel több kérdés megfogalmazása és válaszkészlete módosult. Az eredmények szerint a válaszadók többsége a jó egészséggel párosuló, mérsékeltlen hosszabb életet tartja kívánatosnak, miközben a radikális életmeghosszabbítás társadalmi következményeit inkább óvatosan ítéli meg. A többletévekhez kapcsolt célok elsősorban családi és életminőségi jellegűek. A jelentősen kitolódó átlagéletkorral kapcsolatos aggodalmak a 2025-ös adatfelvételen főként a túlnépesedéshez és a természeti erőforrások kimerüléséhez kapcsolódtak, míg a 2026-os hullámban az újonnan beemelt nyugdíj- és szociális fenntarthatósági szempont is a legfontosabb kockázatok közé került. A hozzáféresi preferenciákban a szükségleti, egészségügyi és méltányossági szempontok hangsúlyosabbnak bizonyultak, mint a pusztán fizetőképesség szerinti piaci logika, ugyanakkor e válaszok értelmezése különös óvatosságot igényel a kérdésmódosítások miatt. A tanulmány eredményei arra utalnak, hogy az életmeghosszabbító technológiák hazai társadalmi legi-

¹ Habilitált egyetemi docens.

timitását elsősorban az egészségben eltöltött életek értéke, a hozzáférés igazságossága, az intézményi és ökológiai fenntarthatóság, valamint a beavatkozások erkölcsi értelmezése alakítja.

Kulcsszavak: öregedés, élettartam-meghosszabbítás, egészséges élettartam, életmeghosszabbító technológiák, kockázátészlelés, hozzáférési igazságosság, Magyarország

Abstract

The social perception of life extension in ageing societies is both a health policy issue and a normative question. This study provides an empirical analysis of how the Hungarian adult population views the extension of the healthy human lifespan, the possibility of radical life extension, its perceived social risks, and the principles governing access to life-extending treatments. The analysis is based on two nationally representative telephone CATI surveys (June 2025: n = 1013; February 2026: n = 1001). The second wave served partly as a validation and partly as a methodological follow-up, as the wording and response options of several questions were modified. The results show that most respondents regard a moderately longer life in good health as desirable, while assessing the social consequences of radical life extension more cautiously. The aims associated with additional years are primarily family-related and connected to quality of life. In the 2025 survey, concerns about a substantially extended average lifespan were mainly linked to overpopulation and the depletion of natural resources, whereas in the 2026 wave, the newly added issue of the unsustainability of pension and social welfare systems also emerged among the most frequently selected risks. In terms of access preferences, need-based, health-related, and fairness-oriented considerations proved more prominent than a purely market-based logic of ability to pay. However, these responses require particularly cautious interpretation because of the changes made to the wording of the questions, as well as the response categories. The findings suggest that the social legitimacy of life-extending technologies in Hungary is shaped primarily by the value attributed to healthy years lived, the fairness of access, institutional and ecological sustainability, and the moral interpretation of such interventions.

Keywords: ageing, life extension, healthy lifespan, life-extending technologies, risk perception, fair access, Hungary

Bevezetés

Az emberi élettartam meghosszabbításának vágya egyidős a civilizációval: a sor az ókori mítoszok örök ifjúságot adó elixírjeitől a 21. század biotechnológiai laboratóriumainak nagyratörő kísérleteiig tart. Az életek megnövelésével foglalkozó kutatások világa az egyik legkomplexbb, sok különböző tudományterület párhuzamos munkáját és együttműködését igénylő szakterület.

Az öregedés és az élettartam-hosszabbítás kutatása több tudományterületet kapcsol össze, a jelen tanulmány fókuszja azonban szűkebb. Arra koncentrálok, hogy a magyar felnőtt népesség miként viszonyul az egészséges élettartam meghosszabbításához, a radikális életnyújtás lehetőségéhez és az ilyen beavatkozások társadalmi következményeihez. Ebben a kérdéskörben a társadalmi attitűdök kiemelt jelentőségűek, mert a technológiai lehetőségek közéleti elfogadhatóságát a biológiai hatásosság mellett az is alakítja, hogy az emberek milyen célokat, kockázatokat és igazságossági szempontokat kapcsolnak hozzájuk.²

A cikk célja annak feltárása, hogy miként gondolkodik a magyar társadalom az élet meghosszabbításának kívánatosságáról, határaitól és elosztási elveiről. A téma hazai empirikus irodalma szűk, különösen országosan reprezentatív adatokkal. A tanulmány hozzájárulása abban áll, hogy két adatfelvétel alapján egyszerre vizsgálja az egészséges élettartamhoz kapcsolódó preferenciákat, a radikális életmeghosszabbítás társadalmi megítélését és a hozzáférési attitűdöket, miközben figyelmet fordít a kérdésmegfogalmazás érzékenységére is. A továbbiakban a rövid fogalmi és irodalmi keretek ismertetése után bemutatjuk az empirikus vizsgálat eredményeit.

Az elemzés négy kérdés köré szerveződik. Egyrészt az érdekel minket, hogy a válaszadók különválasztják-e a pusztán hosszabb életet és a hosszabb, jó egészségben eltöltött életet. Másrészt azt vizsgáljuk, hogy módosul-e az életmeghosszabbító beavatkozások elfogadottsága, ha a társadalmi következmények és az igazságossági dilemmák kerülnek előtérbe. Harmadrészt arra keresünk választ, hogy milyen erővel jelennek meg a hozzáférési preferenciákban az életkori, egészségi állapothoz kötött és szükségelvű szempontok. Végül azt is elemezzük, hogy mennyire érzékenyek ezek az attitűdök a kérdés megfogalmazására.

Demográfiai háttér

Az elmúlt évszázadban a fertőző betegségek visszaszorítása, a higiénés viszonyok javulása, az élelmezés biztonságának növekedése, az egészségügyi és szociális ellátórendszerek fejlődése következtében a várha-

2 Woo et al. 2019.

tó élettartam csaknem megduplázódott. Míg 1900 körül globálisan mintegy 30 év volt, mára meghaladja a 70 évet.³ A maximális emberi élettartam ezzel szemben érdemben nem nőtt, a jelenlegi rekord továbbra is 122 év. Ez arra utal, hogy az élettartam növeléséből nem feltétlenül következik a biológiai felső határ emelkedése.⁴ A mai viták egyik alapkérdése éppen az, hogy a további nyereség elsősorban a korai halálozás további csökkentéséből, a krónikus betegségek jobb kezeléséből, vagy az öregedés biológiai folyamatainak célzott befolyásolásából várható-e.

A 2023-ban globálisan 73,3 évre becsült várható élettartam már radikális életmég hosszabbító beavatkozások nélkül is mély társadalmi, gazdasági és politikai következményekkel jár.⁵ Az előregedés tartós demográfiai átrendeződésként írható le, amely átalakítja a munkaerőpiacot, az ellátórendszereket, a családi viszonyokat és a generációk közötti újraelosztás kereteit. Ebből következően a radikális élettartamnövelés lehetősége szükségképpen felveti az erőforrásokhoz való hozzáférés, az egészségügyi és nyugdíjrendszerek fenntarthatósága, valamint a társadalmi és országok közötti egyenlőtlenségek kérdését.⁶ A sokak számára egyre reálisabbá váló életnyereség társadalmi értelmezése szorosan összefügg azzal, hogy kik jutnak hozzá a megelőzéshez, a kezeléshez és a jó életminőség fenntartásához szükséges feltételekhez.

A várható élettartam ráadásul önmagában nem mutatja meg, milyen állapotban telnek az utolsó évek. Ezt ragadja meg az egészségben várható élettartam mutatója, amely azt jelzi, hogy a várható évek közül mennyi telik el tartós betegség vagy egészségkárosodás nélkül. A globális adatok arra utalnak, hogy az egészségben eltöltött évek száma nem növekedett azonos ütemben a teljes élettartammal.⁷ Magyarországon a 2019-es adatok alapján az emberek átlagosan életük 82 százalékát, vagyis 62 évet tölthetnek egészségesen.⁸ Az öregedő társadalmakban ezért az egészségben eltöltött évek növelése legalább akkora jelentőségű kérdés, mint az élettartam önmagában vett meghosszabbítása.

3 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division 2024.

4 Barbi et al. 2018; Olshansky et al. 2024.

5 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division 2024.

6 Justice et al. 2019; Mannick et al. 2014; OECD 2024.

7 WHO 2024.

8 KSH n.d.

Mitől függ, hogy meddig élünk?

Az emberi élettartamot biológiai, magatartási, környezeti és társadalmi tényezők együttesen alakítják. Egyéni szinten különösen meghatározó a kardiometabolikus kockázati profil, vagyis többek között a vérnyomás, a vércukorháztartás, a lipidanyagcsere és a testösszetétel állapota.⁹ A környezeti tényezők közül kiemelkedik a finomrészecske-légszennyezés szerepe. A pszichoszociális beágyazottság, különösen a társas kapcsolatok mennyisége és minősége szintén önálló előrejelzője a túlélésnek.¹⁰ A genetikai háttér hozzájárulása kimutatható, de az átlagos élettartam varianciáját csak korlátozott mértékben magyarázza, még ha azonosíthatók is a rendkívül hosszú élethez kapcsolódó egyes genetikai mintázatok.¹¹

Makroszinten az egészségügyi ellátás hozzáférhetősége és minősége, a társadalmi-gazdasági helyzet, az egyenlőtlenségek, valamint a közegészségügyi programok kiterjedtsége alakítja az élettartam-mintázatokat.¹² Az országok közötti különbségek jelentős része a kockázati tényezők eloszlására, a megelőző beavatkozások lefedettségére és a környezeti terhelésekre vezethető vissza. A védőoltások és más populációs szintű intézkedések jól szemléltetik, hogy az élettartam intézményi és közpolitikai eszközökkel is jelentősen befolyásolható.¹³ Ugyanakkor a járványok, a klímaváltozással összefüggő hőterhelés és az antimikrobiális rezisztencia olyan új kockázati szerkezeteket hozhatnak létre, amelyek rövid távon is visszavethetik a korábban elért nyereségeket.¹⁴

Jelen tanulmány szempontjából ez azért fontos, mert a hosszabb élet társadalmi megítélése összefügg azzal is, hogy az emberek mennyire látják hozzáférhetőnek és fenntarthatónak a hosszabb élet feltételeit.

9 Di Angelantonio et al. 2016; GBD 2019 Risk Factors Collaborators 2020.

10 Holt-Lunstad et al. 2010.

11 Ruby et al. 2018.

12 Chetty et al. 2016; GBD 2019 Risk Factors Collaborators 2020.

13 Shattock et al. 2024.

14 Murray et al. 2022.

Az öregedés biológiai alapjai

Az öregedés biológiai mechanizmusainak feltárása az életmegg hosszabbítást célzó kutatások egyik alapfeltétele. Az öregedés összetett, több szinten zajló folyamat, amelyet genetikai, epigenetikai, sejtszintű és rendszerszintű változások egyaránt alakítanak. A kortárs biogerontológiai szakirodalomban egyre erősebb az a megközelítés, amely az öregedést részben szabályozott, bizonyos mértékig befolyásolható folyamatként írja le.

A biogerontológia az öregedés ismertetőjegyeit három fő- és tizenkét alkategóriába sorolja.¹⁵ Az elmúlt évek kutatásai arra utalnak, hogy a mechanizmusok egy része legalább bizonyos mértékben reverzibilis lehet, elsősorban állatkísérletes modellekben. A telomeráz-aktiváció, a szenolitikumok és az epigenetikai újraprogramozás bizonyos kísérleti helyzetekben képes volt fiatalosabb állapotba visszaterelni sejteket, szöveteket, esetenként egész szervezeteket is.¹⁶ E fejlemények tudományos jelentősége számottevő, ugyanakkor egyelőre nem támasztják alá, hogy az emberi öregedés folyamata széles körben, biztonságosan és tartósan visszafordítható lenne.

Epidemiológiai és biodemográfiai szempontból az előrehaladott életkor továbbra is a súlyos betegségek egyik legerősebb kockázati tényezője. Egy átlagos ember élete során idejének 16–20 százalékát időskori betegségek terhelik.¹⁷ A jelenség demográfiai hátterét a Gompertz-törvény írja le, amely szerint a halálozási kockázat felnőttkorban közel exponenciálisan emelkedik.¹⁸ Ez az összefüggés arra utal, hogy az öregedés biológiai folyamatai ma is alapvetően meghatározzák a betegségek és a halálozás szerkezetét.

15 López-Otín et al. 2023. A tényezők magyar nyelvű összefoglalása megtalálható itt: Halmos–Suba 2023.

16 Zhang et al. 2020.

17 Li et al. 2022; Mensah et al. 2023; Kőhalmi–Bakó 2024.

18 Gompertz 1825; Nielsen et al. 2024.

Klinikai áttörések, technológiai víziók és evidenciakorlátok

Az életmeghosszabbítás kutatása ma egyszerre alapkutatási és technológiai terület. A génszerkesztés, a részleges újraprogramozás, a szencsencs sejtek célzott eltávolítása, az őssejtalapú megközelítések és a metabolikus beavatkozások mind azt a célt követik, hogy az öregedés biológiai következményei mérsékelhetőek legyenek.¹⁹ A látványosabb jövőképek, így a kriogenika²⁰ és a tudat digitalizálása,²¹ ennél jóval spekulatívabbak, tudományos megalapozottságuk pedig jelenleg korlátozott.²² Ez utóbbi technológiák láthatóságát ugyanakkor jelentősen növeli, hogy a téma iránt technológiai nagyvállalkozók és magánbefektetők is fokozott érdeklődést mutatnak.²³

A területet egyszerre jellemzi a tudományos dinamika és a jelentős bizonytalanság. Több, sejt szinten vagy állatkísérletben ígéretes beavatkozás emberi alkalmazásban eddig mérsékelt eredményt hozott,²⁴ és a biológiai életkor mérésére sincs teljesen egységes, szabványosított eljárás. A hosszú távú biztonság kérdése több irányban nyitott, különösen a génterápiák, az újraprogramozási technikák és a szenolitikumok esetében.²⁵ Ez indokolja, hogy a társadalmi megítélés vizsgálata ne az áttörés retorikájából, hanem a várakozások és fenntartások együttes elemzéséből induljon ki.

19 AFAR n.d.; Andreux et al. 2013; Mannick et al. 2014; Justice et al. 2019; Lu et al. 2020; de Magalhães – Ocampo 2022; Lee et al. 2024.

20 A kriogenika vitrificációval és alacsony hőmérsékleten történő tárolással igyekszik megőrizni a szöveteket. A vitrificáció a jégkristályképződést elkerülve üvegszerű állapotba merevíti a szöveteket (Wowk 2010). A köznyelvben elterjedt „lefagyasztás” tehát biológiai értelemben helytelen fogalomhasználat. A krioprezervációt jelenleg rutinszerűen alkalmazzák például embriók vagy ivarsejtek tárolására.

21 A tudat digitalizálása a neurális információmintázatok másolhatóságának feltevésére épül, és az agyi kapcsolatok feltérképezéséhez, valamint a neurális hálózatok szimulációjához kapcsolódik. Az emberi agy komplexitása és a szubjektív tudat kérdése miatt ma ez a terület még erősen spekulatív. Ld. Jonas 1984; Bostrom 2005; Markram 2006; de Garis et al. 2010; Goertzel et al. 2010; Human Connectome (n.d.).

22 Ld. pl. Hendricks 2015.

23 Angelova 2012; Thompson 2015; Friend 2017; Varanasi 2023; Aparicio 2025. Ahogy a falfirka igazság fogalmaz: A fiatalok álma, hogy gazdagok legyenek, a gazdagok álma meg az, hogy fiatalok legyenek.

24 Crimmins, 2015; Ocampo – Belmonte 2015; Pandey 2025.

25 Wissler Gerdes et al. 2020.

A bizonytalan evidenciabázis ugyanakkor kifejezetten kedvez annak, hogy az öregedésl lassítás és életmegg hosszabbítás köré szerveződő piacokon üzleti modellek épüljenek gyenge tudományos alapon álló, marketing szempontból mégis vonzó állításokra. Az ilyen ajánlatok gyakran az érintettek korlátozott tudományos tájékozottságára, a kockázatok nehéz megítélhetőségére, és az öregedéstől való félelmekre építve alakítják fizetőképes keresletté a bizonytalan ígéretek. E piacosodási logikában különösen érintettek a táplálékkiegészítők, a közvetlenül fogyasztóknak kínált biológiai életkorteszték, az összejt- vagy regeneratív beavatkozásokat hirdető magánklinikák, valamint az anti-aging kozmetikai termékek és a gyógyszerészeti hatásúként pozícionált bőrpóoló készítmények piacai.

Társadalmi és igazságossági dilemmák

Az élettartam növelésének társadalmi megítélése nagyban függ attól, hogy a közvélemény milyen következményeket kapcsol a többletévvekhez. Ha a hosszabb élet több egészséges évvel jár együtt, az egyéni nyereséget jelenthet, ugyanakkor alkalmazkodási kényszert is teremt az egészségügy, a nyugdíjrendszer, a gondozási viszonyok és a munkaerőpiac számára.²⁶ A társadalmi megítélésben ezért kulcskérdés, hogy a többletévvek milyen életminőségben telnek, ki viseli az intézményi alkalmazkodás költségeit, és a folyamat inkább enyhíti vagy inkább felerősíti a meglévő terheket.

Különösen érzékeny kérdés a hozzáférés igazságossága. A legfejlettebb terápia várhatóan magas költségekkel jelennek meg, ezért a hozzáférés kezdetben nagy valószínűséggel a tehetősebb csoportok felé toródik. Ez mélyítheti az országokon belüli és az országok közötti egyenlőtlenségeket.²⁷ Ha az életmegg hosszabbító kezelések tartósan az elit privilégiumává válnak, új társadalmi választóvonalak jöhetnek létre a hosszabb és az átlagos életkilátásokkal rendelkező csoportok között.²⁸ Ez gyengítheti a társadalmi kohéziót és a közös jövőbe vetett bizalmat.

²⁶ IMF, 2012; Varga, 2020; Acemoglu et al. 2022; Scott 2023.

²⁷ WHO 2021; Saliev–Singh 2025.

²⁸ Pew Research Center 2013.

A közvélemény számára ezért a hosszabb élet kérdése gyakran összefonódik azzal, hogy a hozzáférést piaci előnyként, egészségügyi szükségletként vagy közösségi szolidaritási kérdésként értelmezik-e. Ez a dimenzió közvetlenül kapcsolódik a jelen kutatás egyik fő kérdéséhez, a hozzáférési preferenciák vizsgálatához.

A társadalmi attitűdöket az is alakítja, hogy milyen jelentést kap maga a hosszabb élet. Egyes álláspontok a tudományos fejlődés legitim kiterjesztését látják benne, mások az emberi lét alapvető rendjébe való problematikus beavatkozást. A vita túlmutat azon, hogy meddig élünk. Érinti azt is, hogyan viszonyulunk a halálhoz, mit tekintünk jó életnek, és milyen értéke van a hosszabb életnek akkor, ha azt romló fizikai vagy mentális állapot kíséri.²⁹ A közvélemény támogatása rendszerint erősebb, amikor a beavatkozás az egészséges életévek bővítésének, az önállóság megőrzésének vagy a szenvedés csökkentésének keretében jelenik meg. Visszafogottabb reakciók várhatók akkor, amikor a kérdés a generációk közötti egyensúly,³⁰ az ökológiai fenntarthatóság³¹ vagy az élet természetes határainak átlépése felől merül fel.³² Jelen tanulmány ezért az attitűdök elemzésekor elkülönítve vizsgálja az egészséges élettartam meghosszabbításának támogatását, a radikális beavatkozások megítélését és a társadalmi következményekkel kapcsolatos aggodalmakat.

29 Peng et al. 2024.

30 Kurt Vonnegut *The Big Trip Up Yonder* című, 1954-ben (!) megjelent satirikus rövidprózája 2158-ban játszódik, amikor egy 2083-ban kereskedelmi forgalomba került öregedést gátló szernek (anti-gerasone) köszönhetően már 102 éve senki sem hal meg. A családok több generációja zsúfolódik össze a lakásokban. A történet középpontjában a 172 éves Grumps Ford nevű családfő áll, aki a család összes tagját rettegésben tartja, mivel ő birtokolja a 257-es épület 76. emeletén lévő lakás lakhatási jogát és a legnagyobb szobát. Amikor azonban Grumps gonosz csele miatt esély látszik arra, hogy a „fiatalabbak” újraoszthatják a szűkös lakótereket, a 22 – négy generációba tartozó – családtag hatalmi harcba bonyolódik, és a küzdelem azzal zárul, hogy Grumpson kívül mindenki börtönbe kerül. Vonnegut groteszk humorral és fekete iróniával mutatja be, hogy miként válhat az örök élet átokká, és miként teszi nyomorulttá az emberek közti kapcsolatokat a halhatatlanság illúziója. Egyébként a rendszer egyik nagy titka, hogy a börtöncellák luxus terek a lakásokhoz képest, de ezt a főhős nem tudja.

31 UN 2024.

32 Pijnenburg – Leget 2007; Woo et al. 2019.

A hosszú élettel kapcsolatos társadalmi attitűdök

Az életmehosszabbítással kapcsolatos empirikus irodalom viszonylag szűk és módszertanilag heterogén. A vizsgálatok eltérő tárgyakat mérnek, a kívánt élettartamtól a konkrét technológiák elfogadottságáig, ezért az eredmények csak korlátozottan vethetők össze. Ennek ellenére két visszatérő mintázat viszonylag stabilnak látszik. Az egyik, hogy a lakosság jóval nyitottabb a hosszabb életre, ha az jó egészséggel, önállósággal és a funkcionális képességek megőrzésével jár együtt. A másik, hogy az életmehosszabbítási kutatások általános támogatása rendszerint erősebb, mint a technológiák személyes igénybevételenek szándéka.³³

A brit, ausztrál és észak-amerikai vizsgálatok többnyire azt mutatják, hogy a válaszadók kedvezőbben ítélik meg azokat a technológiákat, amelyeket gyógyításként vagy az egészséges élettartam növeléseként értelmeznek, mint azokat, amelyeket kockázatos vagy nehezebben igazolható beavatkozásnak látnak.³⁴ A radikális élethosszabbítást célzó génterápiás elképzelések több kutatásban kisebb támogatást kaptak, mint a konkrét betegségek kezelésére irányuló eljárások. Az amerikai adatok részben nyitottabbak, de szintén feltételes mintázatot jeleznek. Az idősök kedvezőbben viszonyulnak az egészséges élettartam meghosszabbításához, mint az örök élet gondolatához, és a válaszokat erősen befolyásolja a kérdés megfogalmazása. A Pew Research Center felmérése alapján a radikálisan hosszabb életet sokan társadalmilag kedvezőtlennek vagy természetellenesnek tartják,³⁵ kanadai adatok szerint pedig a támogatás szorosan összefügg a tudomány és a technológia iránti bizalommal.³⁶

Az európai eredmények ugyanezt a feltételes nyitottságot erősítik meg. Német kutatások szerint a kívánt élettartam nagyjából 85 év körül stabilizálódott,³⁷ finn és norvég vizsgálatok pedig arra jutottak,

³³ Partridge et al. 2011, Cicirelli 2011.

³⁴ Calnan et al. 2005; Lucke et al. 2006; Cicirelli 2011.

³⁵ Pew Research Center 2013.

³⁶ Dragojlovic 2013.

³⁷ Lang et al. 2007.

hogyan a hosszabb élet iránti nyitottság jelentősen csökken, ha a jövőt demenciával, krónikus fájdalommal, magánnyal, szegénységgel vagy társadalmi teherré válással kapcsolják össze.³⁸ A legerősebb visszatarató tényezők következetesen a demencia, a fájdalom és az életminőség-romlás voltak. A távol-keleti adatok egy része ennél is visszafogottabb attitűdöket jelez. Japán felmérések szerint a kívánt élettartam nem tolódik automatikusan a lehető legmagasabb értékek felé, és a 100 évig tartó élet sem tekinthető általánosan vágyott célnak.³⁹ A nemzetközi összehasonlítások összességében arra utalnak, hogy a rendkívül hosszú élet kívánatossága kulturálisan erősen változó.⁴⁰

A rendelkezésre álló empirikus irodalom alapján négy következtetés viszonylag stabilnak tekinthető. Az emberek többsége a jó egészséggel párosuló, mérsékelt hosszabb életet tartja kívánatosnak. A kutatások támogatása rendszerint erősebb, mint a technológiák személyes igénybevételének szándéka. Az attitűdöket erősen befolyásolja a kérdés megfogalmazása és erkölcsi keretezése. A visszatérő aggályok közé tartozik a romló életminőség, a természetellenesség érzete és a kedvezőtlen társadalmi következmények lehetősége. Jelen vizsgálat ehhez az irodalomhoz kapcsolódik, de annál szélesebb kérdéskört vizsgál, mivel a kívánt egészséges élettartam mellett az öregedés értelmezését, a hosszabb élet társadalmi megítélését, a kockázateszlelést és a hozzáférés igazságosságát is elemzi.

Kutatási kérdések és módszertan

Az öregedéssel és az élet meghosszabbításával kapcsolatos nemzetközi empirikus irodalom kevés fogódzót ad arról, miként kapcsolódik össze ugyanazon országos mintában az egészséges élettartam kívánatossága, a radikális életmeghosszabbítás megítélése és az élettartam növelésére irányuló – egyelőre hipotetikus – beavatkozásokhoz való hozzáférés igazságossága. Jelen tanulmány ezt a tudásrészt kívánja leg-

38 Karppinen et al. 2016; Skirbekk et al. 2021.

39 Nippon.com 2023; Yokokawa et al. 2023.

40 Oxford Longevity Project – Roundglass 2024.

alább részlegesen kitölteni a magyar felnőtt népesség körében végzett két országosan reprezentatív adatfelvétel alapján.

A kutatás négy kérdésre összpontosít. Az első, hogy a válaszadók elkülönítik-e a hosszabb életet és a hosszabb, jó egészségben eltöltött életet. A második, hogy miként ítélik meg a radikális életmódszabítás lehetséges társadalmi következményeit. A harmadik, hogy milyen elvek alapján osztanak el az életmódszabító kezeléseket. A negyedik, hogy a kérdések megfogalmazásának módosítása mennyiben befolyásolja a válaszstruktúrát.

Az empirikus rész két keresztmetszeti, telefonos CATI-adatfelvételre épül. Az első hullám 2025 júniusában, a második 2026 februárjában zajlott. Az első mintában 1013, a másodikban 1001 fő szerepelt. Az utólagos súlyozás után kialakult minták nem, kor, iskolai végzettség és településtípus szerint reprezentálják a magyarországi 18 éven felüli népességet. A hibahatár a két mintában $\pm 2,9$, illetve $\pm 3,1$ százalékos volt.

A kérdőív elsősorban saját fejlesztés eredménye. A nagyon szűk empirikus nemzetközi szakirodalomban nincs általánosan használt és elfogadott (standardizált) kérdésminta, és az egymástól átvett kérdések használata sem jellemző. Így minden életmódszabítással kapcsolatos felmérés tekinthető egy esetleg a jövőben kialakuló, nemzetközileg is érvényes kérdőív kísérleti fejlesztési projektjének. Éppen emiatt a sajátosság miatt került be a kutatási kérdések közé a kérdőív kérdéseinek megfogalmazásából származó különbségek tesztelése. Ebből következően a két hullám összehasonlítása csak azokban az esetekben indokolt, ahol a kérdésszerkezet kellően hasonló maradt. Ahol ez a feltétel nem teljesül, ott a második hullám eredményeit önálló, módszertani tanulságokat is hordozó adatként érdemes kezelni.

A kérdésblokkok az időskor határának megítélésére, az öregedés értelmezésére és az életmódszabítás feltételezett társadalmi következményeire, a hozzáférési preferenciákra és a halandósággal kapcsolatos normatív vélekedésekre kérdeztek rá. A kérdőív kitért a hosszabb élet által lehetővé tett egyéni életcélokra is. A 2025-ös lekérdezés nyolc kérdést tartalmazott, ebből kettő volt nyitott, hat pedig előre megadott választási lehetőségeket biztosító zárt kérdés volt. A 2026-os második körben négy kérdés szerepelt, amelyek közül csak egy („Ön szerint hány éves kortól számít idősnek egy ember?”) kérdés maradt változatlan. A korábban előre definiált életkor-kategóriákból választást

kínáló kérdés („Ha választhatna, hány éves koráig szeretne élni jó egészségben?”) nyitott lett, egy kérdés esetén („Melyik problémától tartana leginkább, ha az emberek akár 150 évig is élhetnének egészségben?”) kibővültek a válaszopciók, további egy kérdés esetében megváltozott a kérdés megfogalmazása (1. kör: „Kihez kellene először eljuttatni az életmeghosszabbító kezeléseket, ha még nem mindenki számára elérhetőek?” 2. kör: „Tegyük fel, hogy jövőre felfedezik az azt eljárást, amivel az emberek 150 éves korukig élhetnek egészségben. Ez az eljárás nagyon drága lenne, ezért dönteni kell arról, hogy ki juthasson hozzá. Az alábbi lehetőségek közül Ön melyik csoportot választaná, akik először férnének hozzá az eljáráshoz?”), illetve megváltozott a választható kategóriák száma és tartalma is. Az „egyéb, éspedig” kategóriával a kérdés hibriddé vált, mert a megkérdezetteknek lehetősége volt saját szavaikkal válaszolni.

Az elemzés elsősorban leíró statisztikákra épül, a demográfiai bontások közül pedig csak azokat emeli ki, amelyek tartalmilag is releváns és jól látható eltérést mutatnak. Az elemzések következő szakaszában a többváltozós eljárások pontosabban is tesztelhetik az itt kirajzolódó összefüggéseket. A nyitott kérdések kódolása induktív módon, adatvezérelt kódokkal történt, részben *in vivo*, részben kutatói megnevezésekkel. Mivel a válaszok rövidek voltak, nem volt szükség finomabb elemzésre, a kódokat egyszerű tematikus csoportokba soroltuk.

Az alábbiakban az empirikus blokk fő eredményeit közöljük. Az első eredménycsoportok, így az időskor határára, a kívánatos egészséges élettartamra és az öregedés általános megítélésére vonatkozó kérdések stabilabb összehasonlító alapot kínálnak, mivel a két adatfelvételben ezek szerkezete közelebb áll egymáshoz. A társadalmi következményekre, a hozzáférési preferenciákra és egyes normatív dilemmákra vonatkozó blokkok értelmezése nagyobb óvatosságot igényel, mert itt a kérdésmegfogalmazás és a válaszkategóriák módosítása erősebben befolyásolhatta a válaszokat. Ezeket a részeket ezért elsősorban feltáró eredményként kezeljük, és az összevetéseknél minden esetben külön jelezzük, ha a két hullám közötti hasonlóság korlátozott.

Eredmények

Az öregedéssel és az élettartam meghosszabbításával kapcsolatos attitűdök vizsgálata alapján négy nagyobb eredményblokk rajzolódik ki.

Az időskor határa, a kívánt egészséges élettartam és a plusz évek céljai

Az első lekérdezési körben a válaszadók többsége az időskor kezdetét a '60-as évekre tette. A válaszadók átlagosan 65,76 éves kortól tekintettek valakit idősnak. A medián 65 év, a leggyakoribb válasz 70 év volt, ezt a minta mintegy egynegyede választotta. A 2026-os adatfelvételben a teljesen azonos tartalmú kérdésre a válaszadók átlagosan 67 éves kort jelöltek meg az időskor határaként. A medián 70 év, a leggyakoribb válasz szintén 70 év volt.

A két adatfelvételi körben a válaszok tehát viszonylag szűk sávban koncentráálódtak.

Arra a kérdésre, hogy a válaszadó hány éves koráig szeretne jó egészségben élni, az első adatfelvételi körben a megadott életkor kategóriák közül a legnagyobb csoport a 70–89 éves tartományt választotta, arányuk 43,0 százalék volt. A minta mintegy egynegyede (27,6 százalék) nem konkrét életkort jelölt meg, hanem az „amíg csak lehet” opciót választotta. A 90 év feletti, konkrétan megjelölt célok kisebbségben maradtak (16 százalék), a 110 év feletti értékek pedig csak szórványosan fordultak elő (2,6 százalék). A „nem szeretném meghosszabbítani az életemet” opciót 4,3 százalék választotta.

A fontosabb demográfiai eltérések kapcsán – statisztikailag nem szignifikáns mértékben – kirajzolódott, hogy a fiatalabbaknál gyakoribbak voltak az alacsonyabb célértékek és az elutasító válaszok, míg az idősebbek körében a 70–89 éves tartomány vált hangsúlyosabbá. A magasabb végzettségűek körében a 70 év alatti célértékek gyakorlatilag eltűntek, Budapesten pedig némileg gyakoribb volt a 90 év feletti célok említése.

A 2026-os hullámban az előre megadott életkor-kategóriák helyett nyitott módon kérdeztünk rá a vágyott élettartamra. Ebben a mérési körben a 70 év felett megadott életkorok aránya emelkedett, ami jelzi,

hogyan a kérdésformátum befolyásolta a válaszok szerkezetét. A valid válaszok átlaga 85,3 év, a medián és a módusz egyaránt 80 év volt. A demográfiai változók összefüggései (továbbra sem szignifikáns szinten) a választott életkorral nagyrészt megmaradtak, tehát a kapcsolatok viszonylag stabilnak tekinthetők.

A „Mire használna 30 további, egészségben töltött évet?” nyitott kérdésre adott nyitott válaszokat induktív kódrendszer alapján rendeztük tematikus kategóriákba. Minden válasz csak egy kategóriába kerülhetett be. A kódolás eredménye azt mutatta, hogy a legtöbben (a válaszadók 49,3 százaléka) a családjukkal és a szeretteikkel töltenék a többletidőt. Jóval kisebb arányban fordult elő az egészség megőrzése (9,7 százalék), a nyugodt élet (8,8 százalék), az utazás (7,3 százalék) vagy a tevékeny, hasznos élet folytatása (4,2 százalék). A nők és az idősebbek körében hangsúlyosabb volt a családközpontú válaszok súlya, míg a fiatalabb válaszadók között relatíve gyakrabban jelentek meg az önmegevalósítás, az utazás és a segítő tevékenységek. A bizonytalanok vagy válaszmegtagodók aránya viszonylag magas volt (25,9 százalék), ami arra utalhat, hogy a kérdés erősen reflexív, személyes mérlegelést igénylő témát érintett.

A halandóság és az öregedés értelmezése, a hosszabb élet megítélése

„A halandóság ad értelmet az életnek – ha örökké élnénk, az élet elveszítené jelentését.” állítással a válaszadók 45,0 százaléka teljes mértékben, 23,2 százaléka inkább egyetértett, az egyetértők tehát a minta mintegy kétharmadát tették ki. Az állítást 12,7 százalék inkább elutasította, 11,5 százalék pedig egyáltalán nem értett vele egyet, tehát a negatív választ adók tették ki a minta mintegy egynegyedét. A teljes egyetértés aránya az iskolai végzettség emelkedésével csökkent, de az állítás elfogadottsága a magasabb végzettségűek körében is erős maradt. Az összefüggések nem voltak statisztikailag szignifikánsak.

Az öregedésről alkotott kép a mintában több, egymással versengő értelmezésre bomlik. Az „Ön szerint az öregedés...” mondat befejezéséként a legtöbben azt a folytatást választották, hogy „az élet része, de bizonyos mértékig lassítható”, az ő arányuk 42,1 százalék volt. A minta

mintegy egynegyede választotta a „természetes folyamat, amibe nem szabad beavatkozni” opciót. Az a vélemény, hogy az öregedés „betegség, amelyet kezelni kell”, kisebbségi maradt (8,1 százalék). Bizonytalan volt a válaszadók 10,4 százaléka és a „nem tudja/nem válaszol” aránya további 3,4 százalékot tett ki.

Ebben a kérdésben az iskolai végzettség mutatta a legnagyobb különbséget. Az alacsonyabb végzettségűek körében gyakoribb volt a beavatkozást elutasító álláspont, a felsőfokú végzettségűeknél pedig egyértelműen a lassíthatóság képe dominált. Életkor szerint a fiatalabbak nyitottabbak voltak a lassítás lehetőségére, az idősebbek ebben a kérdésben visszafogottabbnak bizonyultak. Budapest ebben a kérdésben szintén elkülönült az országos mintázattól, az itt élőknek csak egynegyede utasította el a beavatkozást a természetes folyamatokba. A kapcsolatok nem voltak statisztikailag szignifikánsak, csak erős mintázatként voltak megfigyelhetők.

A jelentősen kitolódó átlagéletkorral kapcsolatos kockázatok

Arra a kérdésre, hogy „Mit gondol: jobb vagy rosszabb hely lenne a világ, ha az emberek kétszer olyan sokáig élnének, mint most?”, a megkérdezettek inkább negatív választ adtak. A „sokkal rosszabb” (29,6 százalék) és a „valamivel rosszabb” (24,5 százalék) negatív válaszok együttes aránya (54,1 százalék) jóval meghaladta „valamivel jobb” (10,6 százalék) és a „sokkal jobb” (4,6 százalék) pozitívakét (15,2 százalék), miközben számottevő csoport (21,2 százalék) választotta azt is, hogy a világ alapvetően nem változna. A pesszimistább válaszok az idősebb és az alacsonyabb végzettségű csoportokban, illetve a nők körében voltak gyakoribbak.

A lehetséges kockázatokra vonatkozó kérdés („Melyik problémától tartana leginkább, ha az emberek akár 150 évig is élhetnének egészségben?) egy több tételből álló kérdésblokként szerepelt, minden tételnél igen-nem választ rögzítettünk. A 2025-ös adatfelvételben a legmagasabb arányban a Föld túlnépesedését jelölték meg kockázatként, erre a válaszadók 57,5 százaléka adott igen választ. A második leggyakoribb kockázat a természeti erőforrások kimerülése volt, amelyet 32,7 százalék jelölt meg. A generációs konfliktusokat 18,9 százalék, az egyenlőt-

lenség növekedését 10,5 százalék, az unalom/motivációvesztést kategóriát 6,5 százalék választotta. A válaszadók 10,4 százaléka jelezte, hogy nem tartana semmitől, míg a „nem tudja/nem válaszol” aránya 6,0 százalék volt.

A demográfiai bontások alapján a túlnépesedésre vonatkozó aggodalom a 40–59 évesek körében volt a legmagasabb. A természeti erőforrások kimerülését inkább a fiatalabb válaszadók jelölték meg. A generációs konfliktusok a 18–29 évesek körében szerepeltek az átlagosnál magasabb arányban. A többi válaszlehetőségnél csak kisebb eltérések látszóttak.

A 2026-os adatfelvételben a kérdés válaszkészlete módosult: bekeült a „nyugdíj- és szociális rendszerek fenntarthatatlansága” opció. A túlnépesedést 2026-ban a válaszadók 26,6 százaléka jelölte meg. Az újonnan bevezetett nyugdíj- és szociális rendszerrel kapcsolatos válasz aránya 25,8 százalék volt. A természeti erőforrások kimerülését 10,9 százalék, a generációs konfliktusokat 5,6 százalék, az egyenlőtlenség növekedését 3,5 százalék, az unalom/motivációvesztés kategóriát 7,0 százalék választotta. A „nem tartana semmitől” válasz aránya 14,5 százalék, a „nem tudja/nem válaszol” aránya pedig 6,0 százalék volt.

A két adatfelvételben azonos módon szereplő kategóriákban a túlnépesedéstől tartók aránya 57,5 százalékról 26,6 százalékra, a természeti erőforrások kimerülése miatt aggódók 32,7 százalékról 10,9 százalékra, a generációs konfliktusokat említők 18,9 százalékról 5,6 százalékra, az egyenlőtlenség növekedésétől tartók aránya pedig 10,5 százalékról 3,5 százalékra csökkent. Az unalom/motivációvesztés aránya 6,5 százalékról 7,0 százalékra, a „nem tartana semmitől” válasz aránya 10,4 százalékról 14,5 százalékra változott. A „nem tudja/nem válaszol” aránya mindkét évben 6,0 százalék volt.

Az életmeghosszabbító kezelésekhez való hozzáférés

A hozzáférési preferenciákra vonatkozó kérdés első megkérdezési körben alkalmazott változata általánosan kérdezett rá arra, hogy „Kihez kellene először eljuttatni az életmeghosszabbító kezeléseket, ha még nem mindenki számára elérhetőek?”. A válaszlehetőségek széles, részben absztrakt kategóriákat kínáltak: azokat, „akik meg tudják fizetni”,

az „idősek”, a „fiatalok”, a „betegséggel élők”, a „sorsolással kiválasztott személyek”, illetve „az állam döntsön”. A 2026-os változat ezzel szemben konkrétabb scenáriót ismertetett: „Tegyük fel, hogy jövőre felfedezik az azt eljárást, amivel az emberek 150 éves korukig élhetnek egészségben. Ez az eljárás nagyon drága lenne, ezért dönteni kell arról, hogy ki juthasson hozzá. Az alábbi lehetőségek közül Ön melyik csoportot választaná, akik először férnének hozzá az eljáráshoz?” Ebben a lekérdezési körben a válaszkategóriákat is módosítottuk. Az „idősek” helyett a „70 év feletti”, a „fiatalok” helyett a „35 év alatti”, a „betegséggel élők” helyett pedig a „súlyos betegséggel élők, akik meggyógyulnának” kategória szerepelt. Emellett új válaszként megjelent „a tudósok” kategóriája, valamint az „egyéb, éspedig” lehetőség.

A „nem tudja/nem válaszol” kategória aránya 2025-ben még 25,2 százalék volt, 2026-ban már csak 11,0 százalék. Az érdemi választ adók aránya ezzel 74,8 százalékról 89,0 százalékra nőtt.

A válaszok megoszlása több kategóriában is jelentősen eltért a két adatfelvételben. A fiatalok elsőbbségének támogatottsága csökkent a legnagyobb mértékben. A 2025-ös adatfelvételben a „fiatalok, akik előtt még hosszú élet áll” kategóriát a válaszadók 27,6 százaléka választotta, míg 2026-ban a „35 év alattiak” kategória 6,7 százalékot kapott. A betegséggel élők támogatottsága ezzel szemben nőtt. A 2025-ös „betegséggel élők” kategória 25,2 százalékot ért el, míg 2026-ban a „súlyos betegséggel élők, akik meggyógyulnának” válasz 38,2 százalékot kapott. Ez volt a 2026-os adatfelvétel leggyakrabban választott hozzáférési elve.

A fizetőképesség szerepe szintén erősebben jelent meg a második adatfelvételben. A 2025-ös „aki meg tudja fizetni” kategória 3,2 százalékot kapott, míg 2026-ban a „bárki, aki meg tudja fizetni” válasz aránya 15,8 százalék volt. Az első lekérdezési körben az „idősek, akiknek már kevés idejük van” opciót a válaszadók 9,7 százaléka választotta, a második körben a „70 év feletti” kategóriát 5,9 százalék.

Mérsékelten nőtt a sorsolós elosztás támogatottsága, 5,3 százalékról 7,2 százalékra. Az állami kiválasztás támogatottsága csökkent, 3,9 százalékról 2,3 százalékra. A 2026-ban újonnan bevezetett „tudósok” kategóriát a válaszadók 9,7 százaléka választotta.

Az „egyéb, éspedig” kategória 2026-ban 3,1 százalékot tett ki. A kérdésre adott válaszok többféle alternatív hozzáférési szempontot tartalmaztak. Megjelent az univerzális hozzáférés igénye, a beavatkozás vagy

az elosztás elutasítása, valamint az érdem, az alkalmasság, a családi kötődés, az életkor vagy a társadalmi hasznosság szerinti elsőbbség gondolata.

Diszkusszió

A vizsgálat abból a kérdésből indult ki, hogy a magyar felnőtt népesség miként különíti el a hosszabb életet a hosszabb, jó egészségben eltöltött élettől, hogyan ítéli meg a radikális életnyújtás társadalmi következményeit, és milyen elvek szerint gondolkodik a hozzáférésről.

A legerősebb és a két hullámban is viszonylag stabil mintázatok az egészséges élettartam kívánatosságára, az öregedés értelmezésére és a radikálisan hosszú élet társadalmi megítélésére vonatkozó blokkokból rajzolódnak ki. Az eredmények alapján a magyar minta attitűdjeit kettős szerkezet jellemzi: a válaszadók egyéni szinten nyitottak az egészségben megélhető többletelvekre, társadalmi szinten viszont óvatosabbak a radikálisan hosszú élet ígéretével szemben.

A válaszadók világosan különbséget tesznek a pusztán hosszabb élet és a hosszabb, egészségben eltöltött élet között. A többletelvek támogatottsága akkor erősödik meg, amikor azok önállósággal, jobb életminőséggel és aktív életvezetéssel kapcsolódnak össze. Ezzel szemben a radikálisan megnyújtott élet társadalmi következményeihez már jóval több fenntartás társul.

A kockázatokra vonatkozó kérdésblokk tovább árnyalja ezt a kettőséget. Amikor a válaszadóknak arról kellett állást foglalniuk, mitől tartanának leginkább egy 150 évig tartó egészséges élet lehetősége esetén, a 2025-ös válaszok elsősorban ökológiai és demográfiai kockázatok köré rendeződtek. A túlnépesedés és a természeti erőforrások kimerülése messze megelőzte az olyan társadalmi következményeket, mint a generációs konfliktusok, az egyenlőtlenségek növekedése vagy az unalom és motivációvesztés. Ez arra utal, hogy a radikálisan meghosszabbított élet társadalmi megítélésében a válaszadók figyelme elsőséggel a kollektív, rendszerszintű következményekre irányul.

A 2026-os mérési kör fontos módszertani tanulságot is hozott. Amikor a válaszkészletbe bekerült a „nyugdij- és szociális rendszerek fenntarthatatlansága” opció, ez azonnal a leggyakrabban választott kocká-

zatok közé került, szinte azonos arányban a túlnépesedéssel. Ezzel párhuzamosan több korábban szereplő kockázat aránya visszaesett. Ez a változás óvatos értelmezést igényel, mivel a két hullám közötti eltérés nem kezelhető egyszerű attitűdváltozásként. A válaszkategória beemelése inkább azt mutatja, hogy a hosszabb élet társadalmi kockázatairól alkotott kép érzékeny arra, milyen következményeket tesz láthatóvá a kérdőív. A 2025-ös válaszkészletben az ökológiai és demográfiai aggodalmak domináltak, a 2026-os változat viszont felszínre hozta az intézményi fenntarthatósággal kapcsolatos félelmeket is.

A kérdésblokk alapján a radikálisan hosszú élet megítélésében nemcsak az egyéni egészségi állapot, hanem a népességszám, az erőforrás-használat, a nyugdíjrendszer, a szociális ellátórendszer és a generációk közötti viszonyok is fontos értelmezési keretként jelennek meg. Ez az eredmény összhangban áll azzal a nemzetközi empirikus mintázattal, amely szerint a közvélemény általában nagyobb nyitottságot mutat az egészségmegőrző és funkciófenntartó beavatkozások iránt, mint az emberi élettartam radikális meghosszabbításának.

A „halandóság ad értelmet az életnek” állítással való magas szintű egyetértés arra utal, hogy a hosszabb élet kérdése a magyar mintában nem pusztán egészségügyi vagy technológiai téma, hanem egzisztenciális és morális kérdés is. Eredményeink szerint a válaszadók jelentős része a végességet nem egyszerűen kényszerű biológiai adottságként fogja fel, hanem olyan horizontként, amely az élet céljait, ritmusát és értelmét is szervezi. Ez jól illeszkedik a hosszú élet iránti motivációt összegző nemzetközi áttekintés fő állításához, amely szerint az ilyen preferenciák erősen összefüggenek az öregedésről alkotott várakozásokkal, a halál elfogadásával, és azzal, hogy az egyén milyen későbbi életszakaszt tart egyáltalán élhetőnek. A magyar adat ebben az értelemben azt mutatja, hogy a hosszabb élethez való viszonyt nem lehet kizárólag egészségnyereséggként vagy technológiai ígéretként leírni.

Az öregedés értelmezésére adott válaszok köztes álláspontot rajzolnak ki. A legerősebb pozíció az volt, hogy az öregedés az élet része, de bizonyos mértékig lassítható. Ez különösen fontos eredmény, mert azt jelzi, hogy a magyar minta nem a két szélső pólussal jellemezhető. Nem dominál a beavatkozások teljes elutasítása, és az öregedés egyértelmű orvosi problémaként való kezelése sem vált uralkodó nézetté. Ez az értelmezés közel áll ahhoz a nemzetközi tapasztalathoz, hogy a lakos-

sági elfogadás rendszerint erősebb, ha a beavatkozás a betegségek megelőzésének, az egészség megőrzésének vagy az öregedéssel együtt járó károsodások késleltetésének nyelvén jelenik meg, és gyengébb, ha az válaszadói nézőpontból teljesítményfokozásnak vagy természetellenes átalakításnak tűnik. Fontos ugyanakkor, hogy ez a következtetés az általános attitűdszintű kérdésre épül. A válaszadók itt nem konkrét technológiák, költségek, mellékhatások vagy finanszírozási szabályok között mérlegeltek, ezért az eredmények elsősorban az öregedésről alkotott alapbeállítódásokként értelmezhetők.

A hozzáférés igazságosságára vonatkozó eredmények óvatos értelmezést igényelnek, mivel a 2026-os adatfelvételben a kérdés megfogalmazása és a válaszkategóriák köre is módosult. A két hullám közötti eltérések ezért nem kezelhetők közvetlen attitűdváltozásként. A válaszok megoszlását bizonyosan alakította a mérőeszköz változása is.

A legfontosabb módszertani tanulság a bizonytalanok vagy válasz-megtagadók arányának csökkenése. A „nem tudja/nem válaszol” kategória 25,2 százalékról 11,0 százalékra mérséklődött, ami arra utal, hogy a 2026-os kérdés könnyebben értelmezhető döntési helyzetet kínált a válaszadóknak. A konkrétabb scenárió, a pontosabb jogosultsági kategóriák és az „egyéb” válaszlehetőség bevezetése csökkenthette a válaszadási bizonytalanyságot. Az első körös lekérdezés magas válaszhiánya mögött több tényező állhatott. Az első a kérdés erkölcsi terheltsége. A válaszadónak arról kellett állást foglalnia, hogy korlátozott hozzáférés esetén melyik csoport kapjon elsőbbséget egy életet meghosszabbító kezelésnél. Ez olyan döntési helyzet, amelyben minden választás egy másik csoport háttérbe sorolásával jár. A második tényező a kérdés absztraktsága lehetett. Az „életmeghosszabbító kezelés” 2025-ben kevésbé volt körülhatárolva, így a válaszadó számára nyitva maradhatott, hogy gyógyító, megelőző, luxusjellegű vagy radikális technológiai beavatkozásról van-e szó. A harmadik tényező a válaszkategóriák korlátozott köre volt. Az „egyéb” opció hiánya miatt azok a válaszadók, akik az univerzális hozzáférést, a teljes elutasítást vagy az egyéni egészségi állapot szerinti mérlegelést tartották volna megfelelőnek, nem kaptak saját válaszkategóriát. A negyedik tényező a kategóriák tág és részben átfedő jellege lehetett. Az „idősek”, „fiatalok” és „betegséggel élők” csoportjai sokféle élethelyzetet foglalhattak magukban. Végül társadalmi megfelelési nyomás is szerepet játszhatott, mivel

a fizetőképesség, az életkor vagy az állami kiválasztás támogatása érzékeny, könnyen vitatható álláspontként jelenhetett meg.

A fiatalok preferálásának visszaesése különösen jól mutatja, hogy a kategóriák megfogalmazása érdemben befolyásolhatta a válaszokat. A 2025-ös „fiatalok, akik előtt még hosszú élet áll” megfogalmazás erősebb morális indoklást tartalmazott, mivel a még le nem élt életidőre irányította a figyelmet. A 2026-os „35 év alattiak” kategória ezzel szemben technikaibb és semlegesebb életkori határként jelenhetett meg. Emiatt a két arány különbsége nem pusztán a fiatalokkal kapcsolatos preferencia gyengülését jelzi, hanem a kérdés keretezésének hatását is.

Hasonlóképpen értelmezhető a betegséggel élők támogatottságának növekedése. A 2026-os kategória már súlyos betegséggel élő, a kezeléstől meggyógyuló embereket nevezett meg. Ez a megfogalmazás erősebb egészségügyi és méltányossági érvet adott a válaszadóknak, mint az általánosabb „betegséggel élők” kategória. A növekedés ezért részben abból fakadhatott, hogy a válaszlehetőség közvetlenebbül kapcsolta össze az életmehosszabbítást a gyógyulás és a szenvedéscsökkentés logikájával.

A fizetőképesség szerinti hozzáférés támogatottságának emelkedése szintén a kérdés keretezésével együtt értelmezhető. A 2026-os kérdésben hangsúlyosan szerepelt, hogy az eljárás nagyon drága lenne. Ez aktiválhatta a piaci hozzáférés logikáját, és elfogadhatóbbá tehetette azt a választ, hogy a kezelést azok kapják meg, akik képesek megfizetni. Az adat ezért óvatosan kezelendő. A növekedés nem feltétlenül a fizetőképességi elv szélesebb társadalmi elfogadását mutatja, inkább azt jelzi, hogy a hozzáférési preferenciák érzékenyek a kérdés gazdasági kontextusára.

A 2026-ban újonnan bevezetett „tudósok” kategória megjelenése egy további értelmezési szempontot nyit meg. A válaszadók közel egytizede a tudományos munkát végzőket jelölte meg elsődleges kedvezményezettként. Ez a preferencia társadalmi hasznossági vagy tudástermelési logikaként értelmezhető. A hozzáférési elsőbbséget ebben az esetben azok kapnák, akiktől a válaszadók a közjó, az innováció vagy a jövőbeli tudományos fejlődés szempontjából kiemelt hozzájárulást várhatnak. A kategória beemelése ugyanakkor önmagában is módosíthatta a válaszstruktúrát, mivel olyan funkcionális vagy meritokratikus

szempontot tett láthatóvá, amely a 2025-ös kérdésben külön válaszként még nem szerepelt.

Az „egyéb” válaszok arra utalnak, hogy a zárt kategóriák mellett továbbra is jelen vannak olyan normatív pozíciók, amelyeket a kérdőív csak részben tud megragadni. Ilyen az univerzális hozzáférés igénye, a beavatkozás elvi elutasítása, az egyéni egészségi állapot szerinti mérlegelés, valamint az érdem vagy társadalmi hasznosság szerinti rangsorolás. Ez módszertani szempontból fontos, mert azt jelzi, hogy az életmeghosszabbító kezelések elosztásáról szóló attitűdök nem írhatók le kizárólag életkor, fizetőképesség vagy betegség alapján.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy az életmeghosszabbító kezelések társadalmi elfogadottsága szorosan összefügg a hozzáférés igazságosságának kérdésével. A válaszadók nem pusztán technológiai lehetőségként viszonyulnak ezekhez a beavatkozásokhoz, mivel a hozzáférésről alkotott álláspontjukban méltányossági, gazdasági, társadalmi hasznossági és erkölcsi szempontok is megjelennek. A 2025 és 2026 közötti különbségek legfontosabb tanulsága azonban kérdőívmódszertani. Az életmeghosszabbítással kapcsolatos jövőbeli kutatásokban külön érdemes vizsgálni, hogy a válaszadók milyen elosztási elvek mentén tartanak legitimnek a hozzáférést, és milyen mértékben változik a véleményük a kérdés keretezésének módosításakor.

A nyitott kérdésekre adott válaszok további árnyalatot adnak ehhez a képhez. Az esetleges többletvek felhasználására vonatkozó válaszokban a családdal töltött idő, az egészség megőrzése, a nyugodt élet, az utazás és a hasznos tevékenységek kerültek előtérbe. Ez arra utal, hogy a válaszadók számára a hosszabb, egészségben eltöltött élet értéke alapvetően nem absztrakt biológiai többletként jelenik meg, hanem kapcsolati, életminőségi és életvezetési jelentésekkel telítődik. A hosszabb élet kívánatossága tehát a mintában kevésbé a pusztán időnyerésről szól, inkább arról, hogy az egyén milyen minőségben tudja kitölteni a rendelkezésére álló éveket. Ez a minta segít értelmezni azt is, miért válik bizonytalanabbá a támogatás ott, ahol a kérdés már nem a jobb élet lehetőségére, hanem a társadalmi következményekre vagy az elosztási konfliktusokra irányul.

Összességében a jelen vizsgálatból három stabilabb állítás fogalmazható meg. A magyar mintában erős támogatottsága van az egészségesen megélhető, mérsékelt hosszabb életnek. Az öregedés leginkább olyan

folyamatként jelenik meg, amely az élet része, de bizonyos mértékig lassítható. A radikálisan meghosszabbított élet társadalmi következményeit a válaszadók jelentős része inkább kockázatként érzékeli, mint kívánatos jövőképként. Ezek a kockázatok a 2025-ös válaszokban főként a túlnépesedéssel és az erőforrás-használattal kapcsolatos aggodalmakként jelentek meg, míg a 2026-os megkérdezési körben a nyugdíj- és szociális rendszerek fenntarthatósága is központi dilemmává vált.

Ezzel szemben a hozzáférési preferenciák, a kockázati kategóriák közötti pontos arányok és egyes demográfiai különbségek inkább feltáró jellegű eredménynek tekinthetők, mivel ezek érzékenyen reagáltak a kérdés megfogalmazására és a válaszlehetőségek szerkezetére.

Az egyelőre csak óvatosan megfogalmazható közpolitikai tanulság ezért az, hogy az életmeghosszabbítással kapcsolatos társadalmi támogatás várhatóan akkor lehet erősebb, ha a beavatkozások az egészséges életévek növelésének, az önállóság megőrzésének, a méltányos hozzáférésnek és az intézményi fenntarthatóságnak az értelmezési keretében jelennek meg.

Korlátok és további kutatás

Az empirikus rész két, telefonos adatfelvétellel készült, országosan reprezentatív keresztmetszeti felmérésre épül. Ez fontos erősség, mert a témáról ilyen széles mintán még nem álltak rendelkezésre adatok, ugyanakkor a kutatásból több korlát is következik. A két hullám nem panelvizsgálat volt, ezért az egyéni attitűdváltozások nem követhetők, a két időpont közötti különbségek nem értelmezhetők véleményváltásként. Az elemzés ráadásul alapvetően leíró statisztikai eszközökre épült, így az itt bemutatott összefüggések leginkább mintázatokként, nem oksági magyarázatként olvashatók.

A két hullám eredményeinek összehasonlíthatósága korlátozott, mert a 2026-os lekérdezéskor több kérdés megfogalmazása és a válaszlehetőségek köre is változott, ami különösen a hozzáférési preferenciák blokkban alakította át a válaszstruktúrát. Emiatt a második adatfelvétellel egy része inkább módszertani érzékenységvizsgálatként értelmezhető, semmint szoros tartalmi ismétlésként.

További korlát, hogy a kérdőív jórészt általános, hipotetikus és jövőorientált helyzetekre kérdezett rá. A válaszok ezért elsősorban morális intuíciókat, kulturális sémákat és kockázateszlelést tükröznek, és csak korlátozottan utalnak arra, hogy miként döntenének a válaszadók konkrét technológiák, költségek, mellékhatások vagy finanszírozási szabályok ismeretében.

Ehhez kapcsolódik a mérési és dokumentálási korlátok kérdése is. A telefonos adatfelvétel sajátosságai, a társadalmilag kívánatos válaszok lehetősége, valamint a nyitott válaszok kódolási eljárásának sajátosságai egyaránt óvatosságot indokolnak. A további kutatásokban ezért azonos kérdésblokkokkal végzett ismételt adatfelvételekre, részletesebben dokumentált kérdőívfejlesztésre és kódolási eljárásra, valamint olyan forgatókönyv-alapú kérdésre lenne szükség, amely jobban elkülöníti az eltérő beavatkozástípusokat és elosztási helyzeteket. Ezt érdemes lehet kvalitatív interjúkkal, fókuszcsoportokkal vagy kísérleti vignettákkal kiegészíteni, hogy pontosabban látható legyen, mely pontokon stabilak a magyar attitűdök, és mely pontokon reagálnak elsősorban a kérdés keretezésére.

Irodalom

- Acemoglu, Daron – Søndergaard Mühlbach, Nicolaj – Scott, Andrew J. 2022: The rise of age-friendly jobs. *The Journal of the Economics of Ageing*, 23. évfolyam, 100416.
- Andreux, Pénélope A. – Houtkooper, Riekelt H. – Auwerx, Johan 2013: Pharmacological approaches to restore mitochondrial function. *Nature Reviews Drug Discovery*, 12. évfolyam, 6, 465–483.
- Aparicio, Alberto 2025: Life extension should come with wisdom: Reflections and questions for the geroscience and longevity community. *Rejuvenation Research*, 27. évfolyam, 4, 137–142.
- Barbi, Elisabetta – Lagona, Francesco – Marsili, Marco – Vaupel, James W. – Wachter, Kenneth W. 2018: The plateau of human mortality: Demography of longevity pioneers. *Science*, 360. évfolyam, 6396, 1459–1461.
- Bostrom, Nick 2005: The fable of the dragontyrant. *Journal of Medical Ethics*, 31. évfolyam, 5, 273–277.
- Calnan, Michael – Montaner, David – Horne, Rob 2005: How acceptable are innovative health-care technologies? A survey of public beliefs and attitudes in England and Wales. *Social Science & Medicine*, 60. évfolyam, 9, 1937–1948.
- Chetty, Raj – Stepner, Michael – Abraham, Sarah et al. 2016: The Association Between Income and Life Expectancy in the United States, 2001–2014. *JAMA*, 315. évfolyam, 16, 1750–1766.

- Cicirelli, Victor G. 2011: Elders' attitudes toward extending the healthy life span. *Journal of Aging Studies*, 25. évfolyam, 2, 84–93.
- Crimmins, Eileen M. 2015: Lifespan and Healthspan: Past, Present, and Promise. *The Gerontologist*, 55. évfolyam, 6, 901–911.
- De Garis, Hugo – Chen, Shuo – Goertzel, Ben – Ruiting, Lian 2010: A World Survey of Artificial Brain Projects, Part 1: Large-Scale Brain Simulations. *Neurocomputing*, 74. évfolyam, 1, 3–29.
- De Magalhães, João Pedro – Ocampo, Alejandro 2022: Cellular reprogramming and the rise of rejuvenation biotech. *Trends in Biotechnology*, 40. évfolyam, 6, 639–642.
- Di Angelantonio, Emanuele – Bhupathiraju, Shilpa N. – Wormser, David et al. 2016: Body-mass index and all-cause mortality: analysis of 239 prospective studies. *The Lancet*, 388. évfolyam, 10046, 776–786.
- Dragojlovic, Nicolas 2013: Canadians' support for radical life extension resulting from advances in regenerative medicine. *Journal of Aging Studies*, 27. évfolyam, 2, 151–158.
- GBD 2019 Risk Factors Collaborators 2020: Global burden of 87 risk factors in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 386. évfolyam, 10258, 1135–1159.
- Goertzel, Ben – Lian, Ruiting – Arel, Itamar et al. 2010: A world survey of artificial brain projects, Part 2: Biologically inspired cognitive architectures. *Neurocomputing: An International Journal*, 74. évfolyam, 1–3, 30–49.
- Gompertz, Benjamin 1825: On the nature of the function expressive of the law of human mortality, and on a new mode of determining the value of life contingencies. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 115. évfolyam, 513–583.
- Halmos, Tamás – Suba, Ilona 2023: Az élettartamot meghatározó exogén és endogén tényezők. *Magyar Tudomány*, 184. évfolyam, 7, 882–894.
- Holt-Lunstad, Julianne – Smith, Timothy B. – Layton, J. Bradley 2010: Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytic Review. *PLOS Medicine*, 7. évfolyam, 7, e1000316.
- Jonas, Hans 1984: The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Justice, Jamie N. – Nambiar, Anoop M. – Tchkonja, Tamar et al. 2019: Senolytics in idiopathic pulmonary fibrosis: Results from a first-in-human, open-label, pilot study. *eBioMedicine*, 40. évfolyam, 554–563.
- Karppinen, Helena – Laakonen, Marja Liisa – Strandberg, Timo E. et al. 2016: Do you want to live to be 100? Answers from older people. *Age and Ageing*, 45. évfolyam, 4, 543–549.
- Kóhalmi, Edit – Bakó, Gyula 2024: Endokrin változások, endokrin betegségek időskorban. *Orvosi Hetilap*, 165. évfolyam, 2, 51–58.
- Lang, Frieder R. – Baltes, Paul B. – Wagner, Gert G. 2007: Desired lifetime and end-of-life desires across adulthood from 20 to 90. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62. évfolyam, 5, 268–276.
- Lee, Deborah J. W. – Kuerec, Ajla Hodzic – Maier, Andrea B. 2024: Targeting ageing with rapamycin and its derivatives in humans: a systematic review. *The Lancet Healthy Longevity*, 5. évfolyam, 2, e152–e162.
- Li, Constance H. – Haider, Syed – Boutros, Paul C. 2022: Age influences on the molecular presentation of tumours. *Nature Communications*, 13. évfolyam, 208.
- López-Otín, Carlos – Blasco, Maria A. – Partridge, Linda – Serrano, Manuel – Kroemer, Guido 2023: Hallmarks of aging: An expanding universe. *Cell*, 186. évfolyam, 2, 243–278.

- Lu, Yuancheng – Brommer, Benedikt – Tian, Xiao *et al.* 2020: Reprogramming to recover youthful epigenetic information and restore vision. *Nature*, 588. évfolyam, 124–129.
- Lucke, Jayne – Ryan, Bree – Hall, Wayne 2006: What does the community think about lifespan extension technologies? The need for an empirical base for ethical and policy debates. *Australasian Journal on Ageing*, 25. évfolyam, 180–184.
- Mannick, Joan B. – Del Giudice, Giuseppe – Lattanzi, Maria *et al.* 2014: mTOR inhibition improves immune function in the elderly. *Science Translational Medicine*, 6. évfolyam, 268, 268ral179.
- Markram, Henry 2006: The Blue Brain Project. *Nature Reviews Neuroscience*, 7. évfolyam, 153–160.
- Mensah, George A. – Fuster, Valentin – Murray, Christopher *et al.* 2023: Global Burden of Cardiovascular Diseases and Risks, 1990–2022. *Journal of the American College of Cardiology*, 82. évfolyam, 25, 2350–2473.
- Murray, Christopher J. L. – Ikuta, Kevin S. – Sharara, Fablina *et al.* 2022: Global burden of bacterial antimicrobial resistance in 2019: a systematic analysis. *The Lancet*, 395. évfolyam, 10252, 629–655.
- Nielsen, Pernille Yde – Jensen, Majken K. – Mitarai, Namiko *et al.* 2024: The Gompertz Law emerges naturally from the inter-dependencies between sub-components in complex organisms. *Scientific Reports*, 14. évfolyam, 1196.
- Ocampo, Alejandro – Belmonte, Juan Carlos Izpisua 2015: Holding your breath for longevity. *Science*, 347. évfolyam, 1319–1320.
- Olshansky, S. Jay – Willcox, Bradley J. – Demetrius, Lloyd *et al.* 2024: Implausibility of radical life extension in humans in the twenty-first century. *Nature Aging*, 4. évfolyam, 1635–1642.
- Pandey, Kanti Bhooshan 2025: From bench to bedside: translational insights into aging research. *Frontiers in Aging*, 6. évfolyam, 1492099.
- Partridge, Brad – Lucke, Jayne – Bartlett, Helen *et al.* 2011: Public attitudes towards human life extension by intervening in ageing. *Journal of Aging Studies*, 25. évfolyam, 2, 73–83.
- Pijnenburg, Martien A. M. – Leget, Carlo 2007: Who wants to live forever? Three arguments against extending the human lifespan. *Journal of Medical Ethics*, 33. évfolyam, 10, 585–587.
- Ruby, J. Graham – Wright, Kevin M. – Rand, Kristin A. *et al.* 2018: Estimates of the Heritability of Human Longevity Are Substantially Inflated due to Assortative Mating, Genetics, 210. évfolyam, 3, 1109–1124.
- Saliev, Timur – Singh, Prim B. 2025: Age reprogramming: Innovations and ethical considerations for prolonged longevity (Review). *Biomedical Reports*, 22. évfolyam, 6, 96.
- Scott, Andrew J. 2023: The economics of longevity – An introduction. *The Journal of the Economics of Ageing*, 24. évfolyam, 100439.
- Shattock, Andrew J. – Johnson, Helen C. – Sim, So Yoon *et al.* 2024: Contribution of vaccination to improved survival and health: modelling 50 years of the Extended Programme on Immunization. *The Lancet*, 393. évfolyam, 10347, 1980–1997.
- Skirbekk, Vegard – Langballe, Ellen Melbye – Strand, Bjørn Heine 2021: Preferred life expectancy and the association with hypothetical adverse health and living conditions among older adults. *Age and Ageing*, 50. évfolyam, 6, 2012–2018.
- Varga, Zoltán 2020: A demográfiai változások hatása a nyugdíjrendszer pénzügyeire. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica Et Politica*, 38. évfolyam, 2, 148–163.
- Vonnegut, Kurt Jr. 1954: The big trip up yonder. *Galaxy Science Fiction*, január, 100–110.

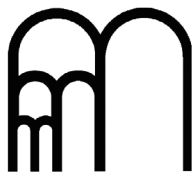
- Wissler Gerdes, Erin O. – Zhu, Yi – Tchkonja, Tamar et al. 2020: Discovery, development, and future application of senolytics: theories and predictions. *The FEBS Journal*, 287. évfolyam, 12, 2418–2427.
- Woo, Jean – Archard, Dave – Au, Derrick et al. 2019: Ethical perspectives on advances in biogerontology. *Aging Medicine*, 2. évfolyam, 2, 99–103.
- Wolk, Brian 2010: Thermodynamic aspects of vitrification. *Cryobiology*, 60. évfolyam, 1, 11–22.
- Yokokawa, Yuta – Sone, Toshimasa – Matsuyama, Sanae et al. 2023: How long would you like to live? A 25-year prospective observation of the association between desired longevity and mortality. *Journal of Epidemiology*, 33. évfolyam, 9, 464–470.
- Zhang, Weiqi – Qu, Jing – Liu, Guang-Hui – Belmonte, Juan Carlos Izpisua 2020: The ageing epigenome and its rejuvenation. *Nature Reviews. Molecular Cell Biology*, 21. évfolyam, 3, 137–150.

Adatbázisok, statisztikák, közvéleménykutatások

- American Federation for Aging Research: TAME – Targeting Aging with Metformin. *Afar*. <https://www.afar.org/tame-trial> (letöltve: 2025. 05. 15.)
- IMF 2012: The Financial Impact of Longevity Risk. In *Global Financial Stability Report 2012*. 4. fejezet, Washington D. C., International Monetary Fund.
- KSH Stadat: STADAT táblák. *Központi Statisztikai Hivatal*. <http://www.ksh.hu/stadat> (letöltve: 2025. 06. 25.)
- Nippon.com 2023: Survey finds that just 22% of Japanese want to live to 100. Online közvélemény-kutatási összefoglaló. *Nippon.com*, May 15. <https://www.nippon.com/en/japan-data/h01663/> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- OECD 2024: Society at a Glance 2024: OECD Social Indicators. Paris, OECD Publishing.
- Oxford Longevity Project – Roundglass 2024: The Global Longevity Survey / Global Longevity Report 2024. *Oxfordlongevityproject.org*. <https://oxfordlongevityproject.org/global-longevity-survey> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- Pew Research Center 2013: *Living to 120 and Beyond: Americans' Views on Aging, Medical Advances and Radical Life Extension*. Washington D. C., Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/religion/2013/08/06/living-to-120-and-beyond-americans-views-on-aging-medical-advances-and-radical-life-extension> (letöltve: 2025. 05. 10.)
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division 2024: *World Population Prospects 2024: Data Sources*. New York, United Nations. https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Data_Sources.pdf (letöltve: 2025. 05. 25.)
- World Health Organization 2021: Global report on ageism. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866> (letöltve: 2025. 05. 28.)
- World Health Organization 2024: *World health statistics 2024. Monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals*. Geneva, WHO <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/74b12494-f213-4b5b-9533-18442147e1fb/content> (letöltve: 2025. 05. 28.)

Egyéb források

- Angelova, Kamelia 2012: Peter Thiel: Death is a problem that can be solved. *Business Insider*, february 9. <https://www.businessinsider.com/peter-thiel-death-is-a-problem-that-can-be-solved-2012-2> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- Friend, Tad 2017: Silicon Valley's quest to live forever. *The New Yorker*, March 27. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/04/03/silicon-valleys-quest-to-live-forever> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- Hendricks, Michael 2015: The False Science of Cryonics. *MIT Technology Review*. September 15. <https://www.technologyreview.com/2015/09/15/109906/the-false-science-of-cryonics/> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- Human Connectome n.d.: <https://www.humanconnectome.org> (letöltve: 2025. 05. 25.)
- Thompson, Cadie 2015: 6 billionaires who want to live forever. *Business Insider*, September 2. <https://www.businessinsider.com/billionaires-who-want-to-live-forever-2015-9> (letöltve: 2025. 06. 2.)
- Varanasi, Lakshmi 2023: *The tech billionaires trying to hack longevity and live forever*. *Business Insider*, December 7. <https://www.businessinsider.com/richest-wealthiest-entrepreneurs-ceo-billionaires-tech-searching-hacking-longevity> (letöltve: 2025. 06. 2.)

Pro Minoritate 2026. tavasz

Még egyszer a Beneš-dekrétumokról

SZARKA László: Kisállami kényszerhelyzetek, csapdák. Edvard Beneš győzelmei és bukásai 1938–1948

TÁRNOK Balázs: Szlovákia EU-tagsága és a Beneš-dekrétumok

FIALA-BUTORA János – HOFFMANN Tamás: Emberiesség elleni bűncselekménynek minősülhetnek-e a Beneš-dekrétumok

A Beneš-dekrétumok és deportálások az Európai Parlament előtt – Vízi Balázs interjúja Krivánszky Miklóssal

Nyugat-Balkán

MÁRKUSZ László: A Republika Srpska és a daytoni békefolyamat (1995–2025)

VADLÖVŐ Gabriella: Integráció vagy szegregáció? Észak-Macedónia társadalma a macedón–albán viszony szempontjából

Ukrajna

FEDINEC Csilla: Anyaországi stratégiák és nemzetközi normák az ukajnai kisebbségvédelemben 2022 óta

Szemle

SZEGEDI Mária: Hagyomány és újrendezés között

Erdélyi magyar nőírók. Tanulmányok. Szerkesztette: Balázs Imre József, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2022

Nyugtalan színskála. Erdélyi magyar női szerzők. Tanulmányok. Szerkesztette: Balázs Imre József, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2025

BERKI Marianna: Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek – Fedinec Csilla monográfiájáról

Fedinec Csilla: *Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek: Etnopolitika és parlamenti képviselőlet Gorbacsov utolsó éveitől a második Trump-korszakig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2025

KOCSIS JUDIT ILONA¹ -
LELESZI-TRÓBERT ANETT MÁRIA²

A család mint erőforrás az idősgondozásban

The Family as a Resource in Elder Care

Absztrakt

Az idősödő társadalmakban a gondozási szükséglet növekedése és a formális ellátórendszerek korlátozott kapacitása egyre nagyobb terhet hárít a családokra. A tanulmány hazai és nemzetközi szakirodalom alapján vizsgálja, milyen szerepet tölt be a család az idősgondozásban, és milyen feltételek mellett maradhat ez a szerepvállalás hosszú távon fenntartható. Elméleti keretként Van Damme és munkatársai gondozási rezsím tipológiája szolgál;³ Magyarország az alapértelmezett familializmus modelljébe sorolható, ahol az állami gondozási infrastruktúra nem elég fejlett, és a gondozás terhe döntően a családra hárul. A tanulmány bemutatja a családi gondozók helyzetét: a gondozói szerep komoly fizikai és mentális megterheléssel jár, kiegészítő kockázatával és munkaerőpiaci következményekkel, és e terheket elsősorban a nők viselik. A gondozói tapasztalat ugyanakkor pozitív dimenziókat is hordoz – az érzelmi kötődés, a reciprocitás és a személyes fejlődés fenntartják a szerepvállalást a nehézségek ellenére is. A tanulmány tárgyalja a vidéki gondozók kettős hátrányát, a gondozói reziliencia belső és közösségi forrásait, valamint az időleges tehermentesítés (respite care) bővítésének szükségességét Magyarországon. A záró fejezet egyéni, munkáltatói és szakpolitikai szinten foglalja össze a szakirodalom alapján javasolt támogató intézkedéseket. A tanulmány következtetése: a gondozói erőforrások tudatos védelme és fejlesztése az egész gondozási rendszer fenntarthatóságának alapja.

Kulcsszavak: családi gondozó, idősgondozás, gondozói megterhelés, reziliencia, családi gondozó támogatása

- 1 Doktorjelölt, Semmelweis Egyetem Doktori Iskola Mentális Egészségtudományi Tagozat Interdiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Program.
- 2 Egyetemi adjunktus, Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar, Mentálhigiéné Intézet; az Aktív Idősödés szakirányú továbbképzés szakcsoportvezetője; Semmelweis Egyetem Doktori Iskola Mentális Egészségtudományi Tagozat Interdiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Program.
- 3 Van Damme et al. 2025.

Abstract

In ageing societies, growing care needs and the limited capacity of formal care systems place an increasing burden on families. Drawing on Hungarian and international literature, this paper examines the role of the family in elder care and the conditions under which this role can remain sustainable in the long term. The theoretical framework is the care regime typology of Van Damme et al. (2025); Hungary belongs to the default familialism model, characterised by an underdeveloped public care infrastructure and a heavy reliance on family caregivers. The paper describes the situation of family caregivers: the caregiving role entails a significant physical and mental burden, a risk of burnout, and adverse employment consequences—burdens borne primarily by women. At the same time, the caregiving experience also carries positive dimensions—emotional bonds, reciprocity, and personal growth sustain the role even in the face of mounting demands. The paper addresses the double disadvantage faced by rural caregivers, the internal and community sources of caregiver resilience, and the need to expand access to respite care in Hungary. The concluding chapter summarises evidence-based recommendations on the individual, employer, and policy levels. The paper's central conclusion is that deliberately protecting and strengthening caregiver resources is a prerequisite for the sustainability of the care system as a whole.

Keywords: family caregiver, elder care, caregiver burden, resilience, family caregiver support

Idősödő társadalmak, növekvő gondozási szükséglet

Európában és ezen belül Magyarországon is az időskorúak aránya a teljes népességben belül folyamatosan növekszik. A demográfiai szerkezet átalakulását két alapvető folyamat magyarázza: egyrészt a születések számának tartós csökkenése,⁴ másrészt a javuló életkörülmények és az egészségügyi ellátás fejlődésének következtében a várható élettartam növekedése.⁵ A két folyamat együttes hatása a népesség elöregedéséhez vezet, amely a fejlett társadalmak egyik meghatározó demográfiai trendjének tekinthető. Hazánkban 2025-ben az idős népesség elartottsági rátája 32,3, az öregedési index pedig 145,5 – ugyanezen mutatók értéke 2001-ben 22,2 és 91,3 volt:⁶ az előbbi a munkaképes korú népességre jutó idősök számát, az utóbbi pedig a gyermekkorú népes-

4 Gál–Radó 2019.

5 Monostori–Gresits 2018.

6 KSH 2025a.

séghez viszonyított idők arányát fejezi ki, és jól mutatja a társadalom idősödő szerkezetét.

A népesség idősödésével várhatóan az idősgondozás iránti igény is növekedni fog. A gondozási szükségletek alakulása szempontjából meghatározó tényező, hogy a várható élettartam növekedése nem jár együtt az egészségben eltöltött évek hasonló mértékű emelkedésével. Ennek következtében a magyarországi férfiak átlagosan 11, a nők pedig körülbelül 15 évet töltenek jelentősebb egészségkárosodással – krónikus betegséggel, funkcionális korlátozottsággal – életük utolsó szakaszában.⁷ Az életkor előrehaladtával emellett a kognitív hanyatlással járó betegségek előfordulása is gyakoribbá válik, ami tovább növeli az állandó gondozásra szoruló idők számát⁸ – vagyis a gondozási szükséglet egyre magasabb, miközben a tartós gondozási rendszerek kapacitása korlátos.⁹ Kitekintve az európai uniós adatokra, a tartós gondozásra potenciálisan rászorulóak száma a becslések szerint a 2019-ben mért mintegy 30,8 millió főről 2030-ra 33,7 millióra, 2050-re pedig 38,1 millióra emelkedik, ami összességében mintegy 23,5 százalékos növekedést jelent.¹⁰

A növekvő gondozási szükségletek és az ellátórendszer korlátozott erőforrásai következtében a család szerepe az idősgondozásban egyre hangsúlyosabbá válik. A tartós gondozási feladatok jelentős része a családtagokra hárul, akik az idős hozzátartozók mindennapi ellátása mellett érzelmi támogatást nyújtanak, részt vesznek az egészségügyi és szociális ellátás koordinációjában, valamint hozzájárulnak az idők társas kapcsolatainak fenntartásához,¹¹ ami különösen fontos, mivel a magányosság és a társadalmi izoláció számukra önmagában is komoly egészségügyi kockázatot jelent.¹²

A tartós gondozás iránti igény növekedésére reagálva az Európai Bizottság 2022-ben elfogadta az Európai Gondozási Stratégiát, amely közös keretet kínál a tagállamoknak a gondozási szolgáltatások fejlesztéséhez és a gondozók támogatásához. A stratégia fő célkitűzése, hogy

7 KSH 2024a, b.

8 Egervári et al. 2017.

9 Bijnsdorp et al. 2021.

10 European Commission and Economic Policy Committee 2021.

11 Schulz et al. 2020.

12 Courtin–Knapp 2017.

a demográfiai öregedés és a növekvő gondozási igények közepette összehangolt, hozzáférhető, megfizethető és jó minőségű gondozási rendszerek kialakítását ösztönözze, egyszerre figyelembe véve a gondozottak, a formális gondozók és az informális családi gondozók szükségleteit. Mivel az idősellátás szabályozása tagállami hatáskör, a stratégia nem kötelező érvényű: a tagállamok közötti nyitott koordináción alapul, az ajánlások pedig iránymutatásként, nem előírásként funkcionálnak.¹³

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy Magyarországon az idősgondozási szükségletek növekedése és az ellátórendszer korlátozott kapacitásai miként teszik a családot az idősgondozás egyik meghatározó erőforrásává, ez milyen egyéni, családi és társadalmi terhekkel jár, továbbá miért indokolt a családi gondozók helyzetének szakpolitikai szintű elismerése és támogatása.

Gondozási modellek Európában

Az idősgondozással és a tartós ápolás-gondozással foglalkozó összehasonlító szakirodalomban több olyan gondozási rezsimitipológia született, amely az európai országokat az állam, a család és részben a piac közötti gondozási felelősségmegosztás alapján csoportosítja.¹⁴ E modellek eltérő indikátorokat és hangsúlyokat alkalmaznak – például a természetbeni szolgáltatások és pénzübeli támogatások arányát, a közkiadások szintjét, az intézményi, otthoni és közösségi ellátások hozzáférhetőségét, az informális gondozás súlyát, ezentúl a családi gondozók jogi, anyagi és munkaerőpiaci támogatását emelik ki –, közös kérdésük azonban az, hogy a jóléti állam milyen mértékben csökkenti, támogatja vagy éppen hagyja a családra az időskori gondozási feladatokat.¹⁵

Jelen tanulmány elméleti keretként Van Damme, Spijker és Pavlopoulos¹⁶ gondozási rezsimitipológiáját alkalmazza, mert ez a megközelítés a korábbi, általánosabb LTC-tipológiákhoz képest 26 európai

13 Tóth 2024.

14 Simmons et al. 2024.

15 Tóth 2024.

16 Van Damme–Spijker–Pavlopoulos 2025.

OECD-ország makroszintű adatai alapján kifejezetten azt vizsgálja, hogy az időskori tartós gondozás állami intézményi megoldásai milyen mértékben váltják ki, támogatják vagy feltételezik a családi gondozást. A tipológia ezért különösen alkalmas annak elemzésére, hogy Magyarországon a család miként válik az idősgondozás meghatározó erőforrásává: nem egyszerűen az ellátórendszer egyik kiegészítő szereplőjeként, hanem olyan társadalmi csoportként, amelyre az intézményi gondozási rendszer hiányai és korlátai jelentős terheket hárítanak. A szerzők öt intézményi indikátor – köztük a tartós gondozási szolgáltatások, a gondozási szabadság, a pénzbeli támogatások, az informális gondozók támogatása és a tartós gondozási kiadások – alapján három gondozási rezsimet különítenek el: az *erős defamilizációval*, a *mérsékelt defamilizációval*, valamint az *alapértelmezett familializmus* logikájával jellemezhető típust. Ez a tipológia azért különösen hasznos jelen tanulmány esetében, mert az idősgondozási rendszereket nem általános jóléti rezsimlogikákból vezeti le, hanem az intézményi eszközök – szolgáltatások, pénzbeli ellátások, gondozási szabadságok, informális gondozói támogatások és közkiadások – konkrét kombinációi alapján ragadja meg, így pontosabban mutatja meg, hogy az állam milyen mechanizmusokon keresztül hagyja fenn, támogatja vagy mérsékli a családi gondozási felelősséget.

Az *erős defamilializáció* típusára¹⁷ – amelyet elsősorban a skandináv országok és Hollandia képviselnek – az állam kiterjedt intézményes és otthoni gondozási szolgáltatásai, valamint magas közfinanszírozása jellemző. Az állam itt érdemben tehermentesíti a családokat, a gondozás megszervezése nem elsődlegesen a hozzátartozók informális munkájára épül. Ennek következtében az ellátás formájának megválasztásában nagyobb szerepet kaphat az idős ember szükségleteinek, preferenciáinak, valamint a család lehetőségeinek mérlegelése. A *mérsékelt defamilializáció* esetében – amelyre példa lehet Nyugat-Európa számos országa, mint például Ausztria és az Egyesült Királyság – az állami és a családi felelősség megoszlik: az állam részleges szolgáltatásokkal és pénzbeli juttatásokkal egészíti ki, de nem váltja fel a családi gondozást. Az *alapértelmezett familializmus*nál – ahová a legtöbb dél- és kelet-közép-európai ország, köztük Magyarország is sorolható – az állami gon-

17 Van Damme et al. 2025.

dozási infrastruktúra fejletlen, intézményes és otthoni szolgáltatások egyaránt korlátozottan érhetőek el, és a gondozás terhe szinte teljes egészében a családra hárul (1. táblázat).

1. táblázat: Európai gondozási modellek, Van Damme és munkatársai (2025) alapján

Gondozási modell típusa	Főbb jellemzők	Érintett országok
Erős defamilializáció	Magas szintű állami szolgáltatások és jelentős pénzügyi támogatás jellemzi. Az állam tehermentesíti a családokat, miközben választhatóvá teszi a gondozási formát („opcionális familializmus”).	Dánia, Hollandia, Norvégia, Svédország
Mérsékelt defamilializáció	Közepes szintű állami szerepvállalás jellemző mind a szolgáltatások, mind a támogatások terén. Hibrid rendszerek, ahol az állami és családi felelősség megoszlik.	Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Izland, Írország, Luxemburg, Németország, Spanyolország, Svájc
Alapértelmezett familializmus	Az állami támogatás és a szolgáltatások szintje egyaránt alacsony. A gondozási kötelezettség szinte teljes egészében a családra hárul.	Csehország, Észtország, Görögország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Olaszország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia

Forrás: saját szerkesztés, Van Damme–Spijker– Pavlopoulos 2025.

A gondozási rendszerek intézményes berendezkedése nem érthető meg a mögöttes kulturális normák figyelembevételével. A gondozási kötelezettség – azaz az a társadalmi elvárás – például, hogy a felnőtt gyermekeknek erkölcsi kötelességük gondoskodni idős szüleikről – nem egyformán van jelen Európa különböző régióiban: erőssége szorosan összefügg azzal, hogy az adott társadalom mennyire tekinti a gondozást alapvetően családi, illetve állami feladatnak.¹⁸ Magyarország esetében az 1. táblázatban található besorolás jól tükrözi a hazai időspolitika sajátosságait, amire az ágazati széttagoltság jellemző, amelynek következtében az egyes beavatkozások nem feltétlenül hangolódnak

¹⁸ Hess–Schmitz–Naegele–Stiemke 2023.

össze egymással.¹⁹ A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 2022. végi módosítása a szociális felelősség sorrendjében az egyén és a hozzátartozók felelősségét az állami felelősség elé helyezte, rögzítve a hozzátartozó gondozási kötelezettségét.²⁰ Az intézményi ellátás egyenlőtlenül oszlik el: a városoktól távolabb eső területeken a szolgáltatások sok esetben nehezen vagy egyáltalán nem érhetők el.²¹

A tartós gondozási rendszerek és a család gondozási szerepe

A tartós gondozás (*long-term care, LTC*) olyan szolgáltatások és támogatási formák összességét jelenti, amelyek a krónikus betegséggel, fogyatékkal vagy funkcionális korlátozottsággal élő személyek mindennapi életvitelének fenntartását segítik, illetve azok számára nyújtanak támogatást, akik tartós ápolásra szorulnak. E szolgáltatások magukban foglalhatják a mindennapi önellátási tevékenységekben (*Activities of Daily Living, ADL*), valamint a háztartási és önálló életvitelt támogató feladatokban (*Instrumental Activities of Daily Living, IADL*) nyújtott segítséget is.²² Az Európai Unió tagállamaiban a tartós gondozási rendszerek kialakítása és fejlettségi szintje jelentős eltéréseket mutat, ugyanakkor számos közös kihívással szembesülnek: ezek közé tartozik a szolgáltatások megfizethetősége, rendelkezésre állása, hozzáférhetősége és minősége, amelyeket tovább súlyosbít a gondozási munkaerő hiánya és a finanszírozhatóság.²³

Magyarországon az időskorúak otthonában ellátottak száma 2000 és 2024 között 37 698 főről 54 921 főre emelkedett, miközben a várólisták ennél jóval dinamikusabban nőttek – 2019-ben már 24 000 fő várakozott férőhelyre, és a várakozók fele meg sem éri a bekerülést.²⁴ A Covid-19-járvány 2020-ban átmeneti visszaesést okozott, de az ellá-

19 Szabó–Rauh–Bíróné 2025.

20 Uo.

21 Tóth 2024.

22 Gonzalez et al. 2024.

23 European Commission 2022.

24 Gyarmati 2019; KSH 2025b.

totti szám ezt követően tovább emelkedett. Az intézményi kapacitás nem tart lépést a kereslettel, ami az informális – ezen belül döntően a családi – gondozás szerepét tovább növeli.

Tartós gondozási forma a bentlakásos intézményi ellátás mellett az informális gondozás is, amit hozzátartozók, barátok, ismerősök végeznek, általában anyagi ellenszolgáltatás nélkül.²⁵ Az informális gondozás egy szűkebb része a családi gondozás.²⁶

A család a legtöbb országban a tartós ápolás-gondozás elsődleges biztosítója, különösen ott, ahol a formális ellátás kapacitása szűkös. A tartós gondozás Európában nagyrészt informális keretek között valósul meg, ugyanakkor ez jelentős egyéni és társadalmi költségekkel jár. Az Európai Unióban becslések szerint mintegy 52 millió ember – a 18–74 éves népesség 14,4 százaléka – nyújt rendszeresen, legalább heti gyakorisággal gondozást családtagjai vagy ismerősei számára, ami a tartós gondozást végzők közel 80 százalékát jelenti.²⁷ A gondozási feladatok azonban jelentős fizikai és pszichés terhelést jelentenek az érintettek számára, különösen az idősebb gondozók esetében, és kedvezőtlen hatással lehetnek egészségi állapotukra és jóllétükre. Emellett az informális gondozás számottevő gazdasági következményekkel is jár.²⁸

Magyarországon a formális ellátórendszer nem támogatja érdemben a családi gondozók tevékenységét: a gondozók támogatása nem szerepel az eljárási protokollokban, és az otthonközeli gondozási szolgáltatások – miközben a gyakorlatban feltételezik az informális gondozó és/vagy családi gondozó jelenlétét – nem szervezik meg a két rendszer közötti együttműködést. A hazai formális szolgáltatások passzív módon kapcsolódnak a családi gondozáshoz: az idős személyre koncentrálnak, miközben a gondozó saját szükségletei, terhei és erőforrásai a rendszer látóterén kívül maradnak.²⁹

A családi gondozók támogatása hiányának következményei messze túlmutatnak az egyéni szükségleteken. A formális rendszer az otthon-

25 Triantafyllou et al. 2010.

26 Patyán 2018.

27 European Commission 2021a.

28 European Commission 2022.

29 Patyán 2018.

közeli gondozás során rá van utalva a családi és más informális gondozókra, és ahol ez a kapacitás csökken, ott a formális ellátórendszerre háruló teher növekedni fog.³⁰ A gondozók felkészítése, pszichoszociális támogatása, a helyettesítő szolgáltatásokhoz való hozzáférés és az anyagi elismerés egyaránt a gondozói szerep fenntarthatóságának feltételei: ezek nélkül a gondozói szerepvállalás hosszú távon nem fenntartható, a gondozás minősége romlik, és a kiegészítő kockázata megnő.³¹ A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy ahol a gondozókat célzottan, közvetlen szolgáltatásokkal támogatják – tájékoztatással, tanácsadással, csoportos segítséggel és helyettesítő gondozással –, ott a gondozói szerepvállalás hosszabb ideig fenntartható, és az ellátórendszer kapacitása is hatékonyabban hasznosul.³²

A családi gondozók helyzete és kihívásai

A családi gondozók helyzetének vizsgálatát jelentősen nehezíti, hogy Magyarországon nem állnak rendelkezésre olyan hivatalos, kutatók számára is hozzáférhető, rendszeresen frissülő, teljes körű adminisztratív adatbázisok, amelyek közvetlenül és önálló megfigyelési egységként azonosítanák az idős hozzátartozókat gondozó családtagokat.³³ Ez nem jelenti azt, hogy a jelenség teljesen mérhetetlen lenne: survey-alapú kutatások, mindenképp a SHARE, valamint egyes hazai empirikus vizsgálatok fontos adatokat szolgáltatnak az informális gondozás kiterjedtségéről, társadalmi-demográfiai jellemzőiről és terheiről.³⁴ Ezek azonban nem váltják ki a rendszeres adminisztratív nyilvántartást, mivel az ellátórendszer adatfelvételeiben elsődlegesen az ellátott személy jelenik meg, miközben az informális gondozást végző hozzátartozó gyakran csak közvetetten vagy egyáltalán nem azonosítható. További nehézséget jelent, hogy a gondozói szerep intenzitása és tartalma rendkívül változatos: a mindennapos fizikai ápolástól és felügyeletől

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

33 Rubovszky 2017.

34 Uo., Monostori–Gresits 2018, Baji et al. 2019.

az ügyintézésen, háztartási segítségen és érzelmi támogatáson át az alkalmi koordinációs feladatokig, sokféle tevékenységet magában foglalhat. Ez a mérési bizonytalanság hozzájárul ahhoz, hogy a családi gondozók társadalmi helyzete, terhelése és támogatási szükségletei a hivatalos statisztikákban csak korlátozottan láthatók.

A családi gondozás terhét döntően nők viselik: a családi gondozók körülbelül kétharmada nő, és a nők átlagosan több időt töltenek gondozással, mint férfi társaik³⁵ – a nők tehát kulcsszereplői a gondozásnak, amit egyfajta társadalmi elvárások is erősítenek.³⁶ A gondozói populáción belül különösen sérülékeny csoportot alkotnak az ún. szendvicsgeneráció tagjai – azok a középkorú felnőttek, akik egyidejűleg gondozzák idős szüleiket és nevelik saját kiskorú gyermekeiket –, mivel a több irányból érkező kötelezettségek többszörösen terhelik egészségi állapotukat.³⁷

A gondozói szerep megélését jelentősen befolyásolja a gondozó és a gondozott közötti kapcsolat minősége és előtörténete: a felnőtt gyermekek számára különös kihívást jelent a régi, fel nem oldott szülő-gyermek konfliktusok kezelése és a szerepzavar, amit a gondozóvá válás jelent a saját szülővel szemben; miközben a saját nukleáris családról való gondozási feladatokat sem lehet elhanyagolni, ami folyamatos feszültségforrást jelent.³⁸ A gondozási szerepvállalás ráadásul sok esetben felkészületlenül éri a családtagokat: megfelelő információk hiányában sem a gondozási feladatokat, sem az igénybe vehető szolgáltatásokat nem ismerik kellőképpen, ami tovább növeli a gondozással járó stresszt, és csökkenti a gondozás biztonságát.³⁹

A gondozói megterhelés több, egymással összefüggő tényezőtől tevődik össze, amelyek közül kiemelkedik a gondozási feladatok intenzitása, a gondozott egészségi állapota és a gondozási helyzet tartóssága.⁴⁰ A gondozási helyzet sok esetben hosszú időn keresztül áll fenn és folyamatos rendelkezésre állást igényel, ami önmagában is jelentős terhet jelent – különösen súlyos ez a demenciával élő személyek gondozása

35 Pacheco et al. 2024.

36 Qureshi–Simons 2023.

37 Do–Cohen–Brown 2014.

38 Tróbert–Széman 2019.

39 Tróbert 2019.

40 Uo.

esetében, ahol fokozott az érzelmi és fizikai megterhelés.⁴¹ Mindezt további hazai adatok is megerősítik: a kutatásban részt vevő családi gondozók érzelmi jóllétét és egészségi állapotát egyaránt negatívan befolyásolta a hozzátartozóról való gondoskodás.⁴² A fizikai és érzelmi megterhelés szorosan összefügg az egészségi állapot szubjektív megítélésével: azok körében, akik gyakrabban tapasztalják a gondozás miatti túlzott igénybevételt, szignifikánsan nagyobb arányban találhatók azok, akik saját egészségi állapotukat gyengének vagy nagyon gyengének ítélik meg.⁴³ A gondozás helyszíne, a gondozó és a gondozott közötti kapcsolat jellege, valamint a gondozás intenzitása nem egymástól függetlenül, hanem kölcsönhatásban befolyásolják a gondozó pszichológiai jóllétét: az otthoni gondozás jellemzően hosszabb gondozási órákat és összetettebb feladatokat jelent, mint a távolabb élő hozzátartozó intézményi ellátásának koordinálása.⁴⁴

A gondozási kötelezettség a munkaerőpiaci részvételt is kedvezőtlenül érinti: intenzív gondozás esetén a gondozók jellemzően csökkentik munkaidejüket vagy kilépnek a munkaerőpiacról, ami hosszú távú jövedelemkieséssel járhat; a munkaerőpiacot elhagyók között a nők aránya magasabb.⁴⁵

Hazánkban a gondozói terheket tovább súlyosbítja a támogatási rendszerek korlátozott elérhetősége. A családi gondozók gyakran kevés külső segítséggel végzik feladataikat: az ellátórendszer szolgáltatásai sok esetben nehezen hozzáférhetőek vagy kevésbé ismertek számukra, miközben csökken a szabadidejük, beszűkülnek társas kapcsolataik, és hosszabb távon életminőségük is romlik.⁴⁶ Ezt az összefüggést európai összehasonlító vizsgálatok is alátámasztják: a gondozók szocioökonómiai helyzete meghatározza mind a gondozás vállalásának valószínűségét, mind a professzionális szolgáltatások igénybevételének mintázatát – az alacsonyabb jövedelmű és iskolázottságú személyek nagyobb valószínűséggel válnak intenzív gondozókká, miközben kevésbé férnek

41 Uo.

42 Bagyura–Tróbert–Széman 2023.

43 Uo.

44 Zhang–Bennett 2024.

45 Bauer–Sousa–Poza 2015.

46 Tróbert 2019.

hozzá a terhet enyhítő formális ellátásokhoz.⁴⁷ A jövedelem és a gyermekszám együttesen is módosítja a gondozói teher egészségi állapotra gyakorolt hatásának erősségét: a szendvicsgeneráció tagjai körében az egészségromlás és a gondozás közötti összefüggés erősebb, mint azoknál, akik kizárólag idős hozzátartozót gondoznak, és az alacsony jövedelem tovább fokozza ezt a hatást.⁴⁸

A gondozói tapasztalat ugyanakkor nem szűkíthető le a megterhelés dimenzióira. Ennek a szerepnek pozitív pszichológiai hozamai is vannak: a gondozók sok esetben megtanulnak nehéz helyzeteket kezelni, közelebb kerülnek a gondozotthoz, és megbizonyosodhatnak arról, hogy szeretett hozzátartozójuk megfelelő gondoskodásban részesül.⁴⁹ A gondozói szerepvállalás motivációit feltáró kvalitatív metaszintézis azt mutatja, hogy számukra a gondozás gyakran az érzelmi kötődés – a szeretet, a hála és a reciprocitás – megnyilvánulása. Utóbbi különösen összetett szerepet tölt be: megjelenhet a múltbeli gondoskodás viszonzásaként, de épülhet egy kölcsönösségen alapuló kapcsolatképre is, amelyben a gondozó úgy értelmezi helyzetét, hogy a gondozott – ha tehetné – ugyanezt tenné érte. Ez az érzelmi alap nem csupán a gondozás megkezdését motiválja, hanem a gondozói szerepben való megmaradást is fenntartja akkor is, amikor a terhek növekednek.⁵⁰ A gondozással összefüggő pozitív élmények között a leggyakrabban az élethez való hozzáállás gazdagodása, a személyes fejlődés, a megnövekedett önhatékonyság-érzés és a szorosabbá váló kapcsolatok szerepelnek⁵¹. Ez a kettős tapasztalat – a teher és az érzelmi gazdagodás egyidejűsége – magyarázza, hogy a gondozók többsége a nehézségek ellenére is folytatja a gondozást.⁵²

47 Quashie–Verbakel–Deindl 2022.

48 Do–Cohen–Brown 2014.

49 Schulz et al. 2020.

50 Zarzycki–Seddon–Bei–Morrison 2022.

51 Schulz et al. 2020.

52 Zarzycki–Seddon–Bei–Morrison 2022.

A családi gondozók munkaerőpiaci helyzete és a munka-gondozás egyensúlya

A munkavállalás és a családi gondozói feladatok egyidejű ellátása, a munka-gondozás, valamint a saját családi élet összehangolása erős feszültségforrást jelent. Az Egyesült Államokban a gondozók körülbelül 60 százaléka dolgozik a gondozás mellett,⁵³ az arány az Európai Unióban is nagyon hasonló.⁵⁴ A munkavállaló családi gondozók mindennapjait gyakran a különböző szerepek közötti egyensúly megteremtésének folyamatos kísérlete jellemzi. A gondozási feladatok idő- és energiaigényesek, emiatt a gondozók sok esetben párhuzamos kötelezettségeik között navigálnak, ami szerepkonfliktust és jelentős mentális megterhelést eredményezhet.⁵⁵

Kvalitatív kutatások rámutatnak arra, hogy az idős szülőt gondozó munkavállalók mindennapjaiban a gondozási felelősség folyamatos jelenléttel bír. Gyakran állandó mentális készenlétben élnek, mivel a gondozott személy állapotával kapcsolatos bizonytalanság, valamint a váratlan helyzetek kezelése a munkaidő alatt is figyelmet igényel. A gondozási feladatok így nem korlátozódnak kizárólag a munkaidőn kívüli időszakokra: a telefonos kapcsolattartás, különféle ügyintéзések vagy sürgős beavatkozások a munkanap során is gyakran szükségessé válnak, az érintettek egyszerre érzik kötelességüknek a munkahelyi feladatok teljesítését és az idős hozzátartozó támogatását, ami belső feszültséghez vezet.⁵⁶ Azon munkavállalók körében, akik egyidejűleg családi gondozást is végeznek, gyakoribb a hiányzás, a késés; a munkaidő alatti figyelemelterelés, és a megterheltségből fakadó fáradtság pedig csökkenti a munkahelyi teljesítményüket.⁵⁷ A gondozás rendszerint nem egyszeri, előre tervezhető esemény, hanem hosszan tartó, változó intenzitású folyamat, amelynek egyes szakaszaiban – különösen a hozzátartozó állapotának hirtelen romlása idején – a munkahelyi jelenlét és a gondozás összeegyeztetése különösen nehézé válik.⁵⁸

53 Feinberg 2019.

54 European Commission 2021b.

55 Eldh–Carlsson 2011.

56 Uo.

57 Keita et al. 2023.

58 Schulz et al. 2020.

A munkahelyi környezet kulcsszerepet játszik abban, hogy a gondozók mennyire képesek egyensúlyt teremteni a különböző szerepek között. A kutatások szerint a rugalmas munkaszervezési megoldások – például a rugalmas munkaidő, a részmunkaidős foglalkoztatás vagy a távmunka-lehetőségek – jelentősen mérsékelhetik a gondozási feladatok és a munkavállalói kötelezettségek közötti konfliktusokat. A támogató munkahelyi környezet azonban nem csupán formális intézkedésekben nyilvánul meg: fontos szerepet játszik a vezetők és a munkatársak megértő hozzáállása is, amely elismeri a gondozási kötelezettségek jelentőségét.⁵⁹

A szakpolitikai kutatások arra is felhívják a figyelmet, hogy a munkavállaló családi gondozók támogatása nem csupán egyéni vagy munkahelyi szinten értelmezhető kérdés, hanem tágabb társadalompolitikai jelentőséggel is bír. A családi gondozási kötelezettségek ugyanis gyakran a munkaidő csökkentéséhez, karriermegszakításokhoz vagy szél-sőséges esetben akár a munkaerőpiacról való kilépéshez vezetnek, ami hosszabb távon egyaránt hatással lehet az érintettek jövedelmi helyzetére és a gazdaság munkaerő-kínálatára. Ennek következtében számos országban olyan szakpolitikai intézkedések kerültek előtérbe, amelyek célja a gondozók munkaerőpiaci részvételének fenntartása, például a gondozási szabadság biztosítása, a rugalmas foglalkoztatási formák ösztönzése vagy a gondozóbarát munkahelyi programok kialakítása.⁶⁰

Gondozási különbségek város és vidék tekintetében

A gondozással összefüggő terhek és lehetőségek nem egyformán oszlanak el a különböző lakóhelyi típusokban: a vidéki területek struktúráisan más feltételeket teremtenek mind a gondozottak, mind a gondozók számára, mint a városi környezet. A vidéki területeken az idős népesség aránya magasabb, miközben a formális gondozási szolgáltatások elérhetősége korlátozott – ennek következtében a vidéken élő

⁵⁹ Eldh–Carlsson 2011.

⁶⁰ Nadash et al. 2023.

idősek fokozottabb mértékben támaszkodnak a családjukra és az őket körülvevő közösségre.⁶¹

A vidéki és városi gondozók közötti különbség különösen markánsan jelenik meg azok esetében, akik egyidejűleg foglalkoztatottak is. A vidéki foglalkoztatott gondozók szignifikánsan kevesebb munkahelyi juttatáshoz jutnak hozzá, mint városi társaik: körükben kevésbé elérhető a távmunkavégzés lehetősége, a munkavállalói segítségnyújtó programok és a fizetett szabadság.⁶² Ez kettős hátrányt jelent: a vidéki gondozónak egyszerre kell szembenéznie a formális gondozási szolgáltatások szűkösségével és a munkahelyi rugalmasság hiányával, miközben a negatív munkahelyi hatások és a gondozói megterhelés között szoros összefüggés mutatható ki.⁶³

A vidék-város különbségek nem értelmezhetők a tágabb regionális és társadalmi összefüggések figyelembevétele nélkül. Nagymintás, reprezentatív adatokon alapuló vizsgálatok azt mutatják, hogy a gondozás intenzitásában, a gondozói terheltségben, az egészségi állapotban és a támogatási szolgáltatások elérhetőségében egyaránt megfigyelhetők területi különbségek. Ezeket a mintázatokat a szociális meghatározók – például a jövedelem, az iskolázottság és a kulturális háttér – tovább erősítik és árnyalják.⁶⁴ Mindez arra mutat, hogy a családi gondozók támogatására irányuló programok és beavatkozások akkor lehetnek hatékonyak, ha figyelembe veszik a regionális sajátosságokat: a városoktól távolabb élők számára különösen fontosak az online és közösségi alapú támogatási formák, amelyek nem igényelnek fizikai jelenlétet, és ellensúlyozzák a szolgáltatásokhoz való hozzáférés földrajzi korlátait.⁶⁵

61 Cohen et al. 2022.

62 Henning-Smith–Lahr 2019.

63 Uo.

64 Cohen et al. 2024.

65 Uo.

A családi gondozók belső és külső erőforrásai

A gondozók jelentős része a terhek ellenére is képes fenntartani működőképességét a saját belső és a családból érkező külső erőforrásokra támaszkodva – ezt a dinamikus alkalmazkodási képességet a szakirodalom rezilienciaként írja le⁶⁶ –, azonban ezeknek hiányában jóval előbb kimerülnek.⁶⁷ Nagymintás vizsgálatok alapján a reziliencia, az életcélerzet és a társas kapcsolatok egymást erősítő védőfaktorrendszert alkotnak: együttes jelenlétük esetén alacsonyabb a magányosság és a depresszió előfordulása, és magasabb az életminőség.⁶⁸ A reziliencia azonban nem kizárólag egyéni teljesítmény: a közösségi támogatás elérhetősége, a vallási és spirituális erőforrások, a kortárssegítő csoportok és az információhoz való hozzáférés egyaránt meghatározzák, hogy egy gondozó milyen mértékben képes erőforrásait mozgósítani.⁶⁹ Magyarország esetében ugyanakkor a vallás szerepe nem kizárólag támogató tényezőként értelmezhető. Bagyura⁷⁰ magyarországi közösségimédia-kommentek kvalitatív elemzése alapján az informális idősgondozást nemcsak a szeretet, a kötődés és a személyes beteljesülés motiválhatja, hanem társadalmi elvárások, morális kötelességérzet és vallási normák is. A vallásos meggyőződés ezért egyszerre jelenthet lelki támaszt és a kitartás forrását, illetve olyan normatív nyomást, amely a családtagokat akkor is a gondozói szerep vállalására vagy fenntartására ösztönzi, amikor az jelentős érzelmi, fizikai vagy anyagi terhekkal jár, vagy amikor más ellátási megoldások is szóba jöhetnének.

A családi gondozók által mozgósított erőforrások körét hazai empirikus vizsgálat is feltárta. A kutatás résztvevői a hit és a spiritualitás támogató szerepét emelték ki a leggyakrabban, amit a családi kötelékek, a baráti kapcsolatok, a mozgás és a gondozottal fenntartott pozitív viszony követik; de az erőforrások között szerepelnek a munkahely, a természet, a gondozással kapcsolatos információk, az életcélok, a segítői feladat maga, a művészet és a gondozói kompetenciák fejlesztése

66 McKenna et al. 2022.

67 Leleszi-Tróbert–Bagyura–Széman 2024.

68 Musich et al. 2023.

69 McKenna et al. 2022.

70 Bagyura 2025.

is.⁷¹ Ugyanakkor a családi gondozók számára az erőforrások mellett a hiányzó támogatás is jól körülhatárolható: a vizsgálatban részt vevők mindegyike jelezte a gondozási-ápolási feladatokhoz nyújtott gyakorlati segítség igényét, és többen fogalmazták meg a gondozott és saját mentálhigiénés támogatásának, illetve több szabadidőnek az igényét is. Az erőforrások és a támogatottság együttes vizsgálata arra mutat rá, hogy a gondozói megterheltség csökkentéséhez az erőforrások építése és a szükségletek feltárása egyaránt nélkülözhetetlen.⁷²

A belső és közösségi erőforrások mellett a formális ellátórendszer intézményei – például a szociális alapszolgáltatások – szintén erőforrást jelenthetnek a családi gondozók számára. A magyar tartós gondozási rendszerben a családi gondozók tehermentesítését szolgáló formális ellátások döntően az ellátottak számára nyújtott szolgáltatásokon keresztül valósulnak meg.⁷³ A szociális alapszolgáltatások – mindenekelőtt a házi segítségnyújtás és a nappali ellátás – részben átvállalják a gondozási feladatokat, illetve időszakos mentesítést biztosítanak a gondozók számára.⁷⁴ Kifejezetten a családi gondozók támogatását célzó szolgáltatások – mint a strukturált tanácsadás, a támogató csoportok vagy a helyettesítő gondozás – csak korlátozottan és nem egységesen érhetőek el, intézményesültségük alacsony.⁷⁵ A pénzügyi ellátások, különösen az ápolási díj, elsősorban jövedelempótló funkciót töltenek be, azonban alacsony mértékük miatt nem képesek érdemben kiváltani a gondozási terheket.⁷⁶

A formális ellátórendszer által kínált erőforrások közül kiemelkedő szerepe van az időleges gondozói tehermentesítésnek, amelyre a nemzetközi szakirodalom a *respite care* kifejezést használja.⁷⁷ Az időleges tehermentesítő szolgáltatások a gondozók által leginkább igényelt és leggyakrabban kért gondozói szolgáltatástípus: lényege, hogy a gondozó számára meghatározott időre lehetővé teszi a pihenést és a feltöltődést, miközben a gondozott ellátását átmenetileg más személy veszi át

71 Tróbert 2019.

72 Uo.

73 Patyán 2018.

74 1993. III. tv., Patyán 2018.

75 Patyán 2018.

76 Uo.

77 Utz 2022.

– ez megvalósulhat otthoni gondozási szolgálat, nappali ellátás vagy tervezett rövid idejű bentlakásos elhelyezés formájában. Amennyiben rendszeresen és elegendő időtartamban biztosítják, az időleges tehermentesítés igazoltan csökkenti a gondozói megterhelést, késlelteti a gondozott intézményi elhelyezését, és mérsékli a kórházi felvételek számát.⁷⁸ Hazánkban, ahol a formális gondozási infrastruktúra szűkös és területileg egyenlőtlen, az időleges tehermentesítő szolgáltatások – például a demenciával élők nappali ellátásának kiterjesztése – elérhetőségének bővítése a gondozói szerepvállalás hosszú távú fenntartásának és a kiégés megelőzésének egyik fontos feltétele.⁷⁹

A családi gondozói szerepvállalás támogatása: egyéni, munkáltatói és szakpolitikai lehetőségek

A tartós gondozás Európa-szerte döntő részben informális keretek között valósul meg,⁸⁰ ezért a családi gondozói szerep hosszú távú fenntarthatósága az egész ellátórendszer számára fontos. Az informális gondozás gazdasági súlyát jól érzékelteti, hogy az Angliában és Walesben nyújtott informális gondozás becsült értéke 2021-ben 162 milliárd fontot⁸¹ tett ki – közel annyit, mint az NHS (Nemzeti Egészségügyi Szolgálat) teljes éves költségvetése.⁸² A gondozók támogatásának hiánya kettős veszteséget eredményez: hazai és nemzetközi kutatások egyaránt azt mutatják, hogy a gondozók körében a depresszió, a szorongás és az egészségromlás előfordulása lényegesen gyakoribb, mint a nem gondozók esetében,⁸³ ami hosszabb távon a gondozás minőségét is befolyásolja. A gondozói kiégés kockázata szintén kiemelt figyelmet érdemel. Kutatások kimutatták, hogy az informális gondozók szignifikánsan magasabb szintű érzelmi kimerülést tapasztalnak, mint a nem gondozók, ami arra utal, hogy maga a gondozói szerepvállalás is önálló koc-

78 Utz 2022.

79 Szabó 2011.

80 European Commission, 2021a.

81 Akkori árfolyamon 66 ezer milliárd forint.

82 Petrillo–Bennett 2023. In: Zhang–Bennett 2024.

83 Bagyura–Tróbert–Széman 2023.

kázati tényezőként jelenik meg a kiegésző kialakulásában.⁸⁴ Ahhoz, hogy a segítségnyújtás hosszú távon fenntartható maradjon, a családi gondozóknak maguknak is szükségük van rendszeres támogatásra, és elengedhetetlen, hogy az ellátórendszer partnerként ismerje el őket, ne csupán a gondozotti ellátás közvetítőjeként kezelje.⁸⁵ A formális és az informális gondozás integrált, partneri együttműködése nem csupán a gondozói terhek enyhítésének eszköze, hanem a gondozási rendszer egészének hatékonysága és hosszú távú működőképessége szempontjából is megkerülhetetlen feltétel.⁸⁶

A következőkben a szakirodalom alapján három szinten tekintjük át azokat az intézkedéseket, amelyek alkalmasak a családi gondozók támogatására: az egyéni és közösségi, a munkáltatói, valamint a szakpolitikai és szabályozási szinten.

Az egyéni szintű beavatkozások közül a gondozók pszichológiai terheltségének csökkentésében egy, a gondozói intervenciókat összefoglaló tanulmány tanúsága szerint a pszichoedukációs programok – amelyek a gondozói helyzet megértését, a megküzdési készségek fejlesztését és az igénybe vehető erőforrások megismerését célozzák – hatékonyan mérséklék a gondozói terhelést és a depresszív tüneteket.⁸⁷ A tanácsadói és mentálhigiénés támogatás szintén igazoltan hatékony, különösen azokban az esetekben, ahol a gondozó-gondozott kapcsolatot régebbi, feloldatlan konfliktusok terhelik.⁸⁸ A digitális egészségügyi eszközök – weboldalak, alkalmazások, videókonferenciás platformok – kiegészítő szerepet játszanak ott, ahol a személyes szolgáltatások elérhetősége korlátozott; hatékonyságuk igazolt a pszichológiai jóllét, az önhatékonyság és a gondozási készségek terén, különösen, ha a beavatkozás a gondozó egyéni szükségleteihez igazodik.⁸⁹ Közösségi szinten a kortárssegítő csoportok, a gondozói önszolgáltató szervezetek és az információhoz való rendszeres, proaktív hozzáférés lehetnek a reziliencia fejlesztésének erőforrásai.⁹⁰

84 Géraïn–Zech 2021.

85 Tróbert–Széman 2019.

86 Uo. 2019.

87 Kirvalidze et al. 2023.

88 Uo. 2023.

89 Zhai et al. 2023.

90 McKenna et al. 2022.

Azok a családi gondozók, akik egyidejűleg munkaviszonnyal is rendelkeznek, kettős elvárásrendszerrel szembesülnek, amelynek kezeléséhez a munkáltatói oldal aktív szerepvállalása is szükséges. Egyéni tapasztalatokra épülő vizsgálat tanúsága szerint az érintett munkavállalók számára a legfontosabb munkáltatói intézkedés a rugalmas munkabeosztás és a fizetett gondozói szabadság elérhetősége, valamint a betegszabadság kiterjesztése.⁹¹ Legalább annyira meghatározó tényezőnek bizonyul azonban a befogadó munkahelyi kultúra: a családi gondozók kifejezetten igénylik, hogy helyzetüket a munkáltató és a közvetlen felettes megértően kezelje, és hogy speciális élethelyzetük ne váljon hátrányos megkülönböztetés alapjává.⁹² A munkáltatói intézkedések hatékonyságának alapfeltétele, hogy a gondozói helyzetben lévő munkavállalók felismerhetővé és azonosíthatóvá váljanak a szervezeten belül. A gondozói szerep önazonosításának hiánya, valamint a rendelkezésre álló lehetőségekről való tájékozatlanság ugyanis jelentős akadályt jelenthet: még a jól kidolgozott juttatási rendszerek sem működnek hatékonyan, ha az érintett munkavállalók nem tudnak ezekről, vagy nem mernek élni velük.⁹³

Szakpolitikai szinten alapvető feladat a családi gondozók szükségleteinek rendszeres és strukturált feltárását biztosító intézményi gyakorlatok kialakítása, amelynek eredményei visszacsatornázódnak az ellátórendszerbe. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy azok, akik megfelelő támogatást kapnak, hosszabb ideig képesek fenntartani gondozási tevékenységüket, és magasabb színvonalú ellátást biztosítanak.⁹⁴ Ez nemcsak a gondozók számára jelent kedvezőbb helyzetet, hanem az ellátórendszer számára is közvetlen kapacitásnövekedést eredményezhet.⁹⁵ Az ágazati széttagoltság csökkentése, a szociálpolitikai, egészségügyi és munkaügyi beavatkozások összehangolása, valamint a gondozók ellátórendszeren belüli partnerként való elismerése együttesen teremthetnek olyan szabályozási és intézményi közeget, amelyben a családi gondozói szerep hosszú távon is fenntartható marad.⁹⁶

91 Nadash et al. 2023.

92 Uo.

93 Choi et al. 2024.

94 Choi et al. 2024.

95 Uo.

96 Tróbert–Széman 2019; Szabó–Rauh–Bíróné 2025.

Összefoglalás

A tanulmány a vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom alapján tekinti át a család idősgondozásban betöltött erőforrásszerepét. A demográfiai folyamatok következtében az idősgondozás iránti igény folyamatosan növekszik, miközben a formális ellátórendszerek kapacitása korlátozott – ez a kettős nyomás a gondozási feladatokat egyre inkább a családokra hárítja.

A családi gondozói szerepvállalás komoly terhekkel jár: a gondozók körében magasabb a depresszió, a szorongás és az egészségkárosodás előfordulása, a kiegészítő kockázata pedig önálló tényezőként jelenik meg. A terhek a nőket, a szendvicsgeneráció tagjait és a munkavállaló gondozókat fokozottabban érintik. A szakirodalom ugyanakkor rámutat arra is, hogy a gondozói tapasztalatnak pozitív dimenziói is vannak: az értelmes feladatként megélt gondozás, a reciprocitás és a kapcsolatok elmélyülése fenntartják a gondozói szerepvállalást még akkor is, amikor a terhek növekednek.

A gondozói megküzdőképességet belső erőforrások (például hit, életcélérzet, a gondozottal való pozitív kapcsolat), közösségi tényezők (körtárssegítő csoportok, tájékoztatás, társas támogatás) és formális erőforrások egyaránt befolyásolják. Az időleges gondozói tehermentesítés (respite care) hatékonyan csökkenti a megterhelést, és késlelteti az intézményi elhelyezést, elérhetősége Magyarországon azonban szűk. A vidéki gondozók kettős hátránnyal szembesülnek: a formális szolgáltatások hiánya és a munkahelyi rugalmasság szűkössége együttesen nehezíti helyzetüket.

A tanulmány a gondozók támogatásának lehetőségeit három szinten tekinti át. Egyéni és közösségi szinten a pszichoedukáció, a mentálhigiénés és tanácsadói támogatás, a kortárssegítő csoportok, valamint – különösen a személyes szolgáltatások korlátozott elérhetősége esetén – a digitális eszközök igazoltan csökkentik a gondozói terhelést és fejlesztik a megküzdési készségeket. Munkáltatói szinten a rugalmas munkabeosztás, a fizetett gondozói szabadság és a betegszabadság kiterjesztése mellett meghatározó a befogadó munkahelyi kultúra és a gondozói helyzetben lévő munkavállalók láthatóvá tétele a szervezeten belül. Szakpolitikai szinten a gondozói szükségletek strukturált feltárása, a szociálpolitikai, egészségügyi és munkaügyi beavatkozások

összehangolása, valamint a gondozók ellátórendszeren belüli partnerként való elismerése teremthetnek fenntartható kereteket.

Az elméleti keret, amelyet a tanulmány kiindulópontként alkalmaz, egyúttal következtetési irányt is kijelöl. Van Damme és munkatársai⁹⁷ tipológiája szerint Magyarország az alapértelmezett familializmus modelljébe sorolható: a gondozás terhe nem tudatos elosztás, hanem infrastrukturális hiány eredményeként hárul a családokra. A modell megváltoztatása hosszú távú, rendszerszintű beavatkozást igényel – az állami gondozási kapacitások bővítését, a respite care elérhetőségének területi kiegyenlítését és a gondozói jogok szabályozási megerősítését. Ebben a folyamatban a gondozói erőforrások tudatos védelme és fejlesztése nemcsak a gondozók egyéni érdeke, hanem az egész gondozási rendszer fenntarthatóságának feltétele is.

Az Európai Gondozási Stratégia⁹⁸ logikájához kapcsolódva – amely a minőségi, hozzáférhető és megfizethető gondozási szolgáltatások bővítését, valamint a gondozók és gondozottak szükségleteinek együttes figyelembevételét hangsúlyozza – a hazai szakpolitikának három irányban kellene előrelépnie: egyrészt a családi gondozók láthatóvá tételében, vagyis rendszeres adatgyűjtés, gondozói szükségletfelmérés és jogosultsági kategóriák kialakítása révén; másrészt a gondozási terhek csökkentésében, különösen az otthoni és közösségi szolgáltatások, a nappali ellátások, a demenciával élő személyeket támogató szolgáltatások és az időleges gondozói tehermentesítés területi kiegyenlítésével; harmadrészt a gondozók jogainak és munkaerőpiaci védelmének megerősítésében, például rugalmas munkavégzési formák, fizetett vagy részben kompenzált gondozói szabadság, tanácsadási és mentálhigiénés szolgáltatások, valamint pénzbeli és természetbeni támogatások kiterjesztésével. A változás feltétele a szociális, egészségügyi és foglalkoztatáspolitikai eszközök összehangolása: a családi gondozót nem az ellátórendszer láthatatlan pótlékaként, hanem annak partneri szereplőjeként kell kezelni. Ez megfelel annak az európai iránytnak is, amely szerint az informális gondozásnak lehetőség szerint választásnak, nem pedig intézményi hiányokból fakadó kényszernek kell lennie.

97 Van Damme et al. 2025.

98 Thissen–Mach 2023.

Irodalom

- Bagyura, Márton – Leleszi-Tróbert, Anett Mária – Széman, Zsuzsa 2023: A gondozás hatása a családi gondozók érzelmi jóllétére és egészségére. *Orvosi Hetilap*, 164. évfolyam, 40, 1583–1591. <https://doi.org/10.1556/650.2023.32863> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bagyura, Márton 2025: Caregiving under social expectations: An analysis of social media comments. *Technium Social Sciences Journal*, 72. évfolyam, 426–437. <https://doi.org/10.47577/tssj.v72i1.12836> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Baji, Petra – Golicki, Dominik – Prevolnik-Rupe, Valentina – Brouwer, Werner B. F. – Zrubka, Zsombor – Gulácsi, László – Péntek, Márta 2019: The burden of informal caregiving in Hungary, Poland and Slovenia: results from national representative surveys. *The European Journal of Health Economics*, 20. évfolyam, 1, 5–16. <https://doi.org/10.1007/s10198-019-01058-x> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Bauer, Jan Michael – Sousa-Poza, Alfonso 2015: Impacts of informal caregiving on caregiver employment, health, and family. *Journal of Population Ageing*, 8. évfolyam, 3, 113–145.
- Bijnsdorp, Femmy M. et al 2021: Combining paid work and family care for a patient at the end of life at home: insights from a qualitative study among caregivers in the Netherlands. *BMC palliative care*, 20. évfolyam, 1, 93.
- Choi, Hyojin – Reblin, Maija – Litzelman, Kristin 2024: Conceptualizing Family Caregivers' Use of Community Support Services: A Scoping Review. *The Gerontologist*, 64. évfolyam, 5, gnad039. <https://doi.org/10.1093/geront/gnad039> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Cohen, Steven A. – Ahmed, Neelam – Brown, Monique J. – Meucci, Marissa R. – Greaney, Mary L. 2022: Rural-Urban Differences in Informal Caregiving and Health-Related Quality of Life. *Journal of Rural Health*, 38. évfolyam, 2, 442–456. <https://doi.org/10.1111/jrh.12581> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Cohen, Steven A. – Ahmed, Neelam H. – Ellis, Kaitlin A. – Lindsey, Hannah – Nash, Christine C. – Mary Greaney, Mary L. 2024: Rural-Urban and Regional Variations in Aspects of Caregiving, Support Services and Caregiver Health in the USA: Evidence from a National Survey. *BMJ Open*, 14. évfolyam, 10, e081581. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-081581> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Courtin, Emilie – Knapp, Martin 2017: Social isolation, loneliness and health in old age: a scoping review. *Health & social care in the community*, 25. évfolyam, 3, 799–812.
- Do, Elizabeth K., Cohen, Steven A. – Brown, Monique J. 2014: Socioeconomic and demographic factors modify the association between informal caregiving and health in the Sandwich Generation. *BMC Public Health*, 14. évfolyam, 362. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-362> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Egervári, Ágnes – Gyurka, Ildikó – Panker, Mihály – Raffay, Andrea – Ráczné Németh, Teodóra – Vajda, Norbert (szerk.) 2017: *Kapaszkodó(k) - gyakorlati tanácsok a demencia útvesztőjében*. Budapest, Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat.
- Eldh, A.C. – Carlsson, E. 2011: Seeking a balance between employment and the care of an ageing parent. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 25. évfolyam, 285–293. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2010.00824.x> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- European Commission and Economic Policy Committee 2021: *The 2021 Ageing Report – Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2019–2070)*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- European Commission: *Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and ECORYS, Study on exploring the incidence and costs of informal long-term care in*

- the EU. Publications Office of the European Union, 2021a, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/06382> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee 2021b: *Long-Term Care Report, Trends, challenges and opportunities in an ageing society*. European Union.
- European Commission Proposal for a Council Recommendation on Access to Affordable High-Quality Long-Term Care 2022: 441 final. Brussels, European Commission.
- Feinberg, L. F. 2019: Paid family leave: An emerging benefit for employed family caregivers of older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67. évfolyam, 7, 1336–1341. <https://doi.org/10.1111/jgs.15869> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Gál, Róbert Iván – Radó, Márta 2019: Felkészülés a társadalom idősödésére: Esettanulmány a demográfiai jövőképeség tárgykörében. *Szociológiai Szemle*, 29. évfolyam, 1, 58–84.
- Gérain, Pierre – Zech, Emmanuelle 2021: Do Informal Caregivers Experience More Burnout? A Meta-Analytic Study. *Psychology, Health & Medicine*, 26. évfolyam, 2, 145–161. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1803372> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Gonzalez-Aquines, Alejandro – Singh, Sajja – Krol-Jankowska, Anna G. 2024: Defining Long-term Care in European Union Countries: A Review of Policy Documents. *Journal of Long-term Care*, 414–423.
- Gyarmati, Andrea 2019: *Idősödés, idősellátás Magyarországon: helyzetkép és problémák*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Henning-Smith, Carrie – Lahr, Megan 2019: Rural-Urban Difference in Workplace Supports and Impacts for Employed Caregivers. *Journal of Rural Health*, 35. évfolyam, 1, 49–57. <https://doi.org/10.1111/jrh.12309> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Hess, Moritz – Schmitz, Wiebke – Naegele, Laura – Stiemke, Philipp 2023: You will take care of me when I am old: Norms on children’s caregiver obligations – An analysis with data from the European Values Study. *Journal of Family Research*, 35. évfolyam, 196–211. <https://doi.org/10.20377/jfr-854> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Janson, Patrick et al. 2022: Mortality, morbidity and health-related outcomes in informal caregivers compared to non-caregivers: a systematic review. *International journal of environmental research and public health* 19. évfolyam, 10, 5864.
- Keita Fakeye, M. B. – Samuel, L. J. – Drabo, E. F. – Bandeen-Roche, K. – Wolff, J. L. 2023: Caregiving-Related Work Productivity Loss Among Employed Family and Other Unpaid Caregivers of Older Adults. *Value in health : the journal of the International Society for Pharmacoeconomics and Outcomes Research*, 26. évfolyam, 5, 712–720. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2022.06.014> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Kirvaldize, Mariam et al. 2023: Effectiveness of Interventions Designed to Mitigate the Negative Health Outcomes of Informal Caregivers: An Umbrella Review. *BMJ Open*, 13. évfolyam, e068646. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-068646> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH 2024a: *Egészségesen várható élettartam*. https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0041.html?utm_source=kshhu&utm_medium=banner&utm_campaign=theme-ferfiak-esnok (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH 2024b: *Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor nem, vármegye és régió szerint*. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0039.htm (letöltve: 2025. 06. 03.)
- KSH 2025a: *A népesség összetétele főbb korcsoportok szerint, eltartottsági ráták, öregedési index*. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0004.html (letöltve: 2025. 06. 03.)

- KSH. 2025b: *Tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó szociális intézményekben ellátottak ellátási típusonként*. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0026.html (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Leleszi-Tróbert, Anett Mária – Bagyura, Márton – Széman, Zsuzsa 2024: Resources Of Family Carers Of Elderly Relatives In COVID-19. In *16th Conference of the European Sociological Association: Tension, Trust and Transformation European Sociological Association*.
- McKenna, Odessa – Fakolade, Afolasade – Cardwell, Katherine – Langlois, Nigèle – Jiang, Karen – Pilutti, Lara A. 2022: Towards Conceptual Convergence: A Systematic Review of Psychological Resilience in Family Caregivers of Persons Living with Chronic Neurological Conditions. *Health Expectations*, 25. évfolyam, 1, 4–37. <https://doi.org/10.1111/hex.13374> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Monostori, Judit – Gresits, Gabriella 2018: Idősödés. In Monostori, J. – Óri P. – Spéder, Z. (szerk.) *Demográfiai portré 2018*. Budapest KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 127–145.
- Musich, Shirley – Wang, Shaohung S. – Sandra Kraemer, Sandra – S. Yeh, Charlotte 2023: The Association of Psychological Protective Factors with Caregiver Mental Health Outcomes. *Geriatric Nursing*, 50. évfolyam, 174–180. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2023.01.020> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Nadash, Pamela et al. 2023: Policies to Sustain Employment Among Family Caregivers: The Family Caregiver Perspective. *Journal of applied gerontology: the official journal of the Southern Gerontological Society*, 42. évfolyam, 1, 3–11. doi:10.1177/07334648221125635
- Pacheco, Barzallo – Schnyder, Diana – Zanini, C. et al. 2024: Gender Differences in Family Caregiving. Do female caregivers do more or undertake different tasks? *BMC Health Serv Res*, 24. évfolyam, 730. <https://doi.org/10.1186/s12913-024-11191-w> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Patván, László 2018: *A professzionális és családi gondozók viszonyrendszere az idősek otthoni gondozásában*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola. DOI: 10.15476/ELTE.2018.267
- Petrillo, M. – Bennett, M. 2023: *Valuing Carers 2021 England and Wales*. Carers UK. <https://www.carersuk.org/media/2d51e03c/valuing-carers-report.pdf> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Quashie, N. T. – Wagner, M. – Verbakel, E. – Deindl, C. 2022: Socioeconomic differences in informal caregiving in Europe. *European Journal of Ageing*, 19. évfolyam, 3, 621–632.
- Qureshi, H. – Simons, K. 2023: Resources within families: caring for elderly people. In *Give and take in families*. Routledge, 117–135. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003409786-7/resources-within-families-caring-elderly-people-hazel-qureshi-ken-simons> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Rubovszky, Csilla 2017: Idősgondozás a családban – A gondozó családtagok helyzete a mai Magyarországon. *Esély*, 4. évfolyam, 45–70.
- Schulz, Richard et al. 2020: Family Caregiving for Older Adults. *Annual review of psychology*, 71. évfolyam, 635–659. doi:10.1146/annurev-psych-010419-050754
- Simmons, Cassandra – Szenkurök, Viktoria – Rodrigues, Ricardo 2024: Care regimes in Europe: a dynamic view of typologies and evolving long-term care policies over time. *Handbook on the Political Economy of Social Policy*. Edward Elgar Publishing, 205–217.
- Szabó, Lajos 2011: *Időskori demenciák családi, társadalmi és pszichológiai vonatkozásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó, Tamás – Rauh, Edit – Bíróné Malustyik, Brigitta 2025: Az időspolitikai aktuális dilemmái Magyarországon – európai sztentenderdek, ágazati dilemmák, az önkormányzatok

- helye a hazai időspolitikában. *Esély*, 36. évfolyam, 3, 4–26. <https://doi.org/10.48007/esely.2025.3.1> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Thissen, Laeticia – Mach, Agnes (szerk.) 2023: *The European Care Strategy*. FEPS-FES.
- Tóth, Tibor 2024: Gondozás és demográfiai átalakulás: az Európai Gondozási Stratégia régi és új irányai. *Acta Humana*, 4. évfolyam, 27–42. <https://doi.org/10.32566/ah.2024.4.2> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Tróbert, Anett Mária 2019: *Idős hozzátartozót gondozók megterheltsége*. Budapest, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola.
- Tróbert, Anett Mária – Széman, Zsuzsa 2019: Idősgondozás az ellátórendszeren kívül: A család gondozók kihívásai. *Magyar Gerontológia*, 11. évfolyam, 37–38, 2–24., <https://doi.org/10.47225/MG/11/37-38./7895> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Triantafyllou, Judy et al. 2010: Informal care in the long-term care system. *European overview paper*, 223037, 1–67.
- Utz, Rebecca L 2022: Caregiver Respite: An Essential Component of Home- and Community-Based Long-Term Care. *Journal of the American Medical Directors Association*, 23. évfolyam, 2, 320–321. doi:10.1016/j.jamda.2021.12.020
- Van Damme, M. – Spijker, J. – Pavlopoulos, D. 2025: A care regime typology of elder, long-term care institutions. *Eur J Agein* 7, 22. évfolyam, 1, 20. DOI: 10.1007/s10433-025-00854-0. PMID: 40335794; PMCID: PMC12058588.
- Zarzycki, Mikołaj – Seddon, Diane – Bei, Eva – Morrison, Val 2022: Why do they care? A qualitative systematic review and meta-synthesis of personal and relational motivations for providing informal care. *Health Psychology Review*, 17. évfolyam, 2, 344–376. <https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2058581> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Zhai, Shumenghui et al. 2023: Digital Health Interventions to Support Family Caregivers: An Updated Systematic Review. *Digital Health*, 9. évfolyam, 20552076231171967. <https://doi.org/10.1177/20552076231171967> (letöltve: 2025. 06. 03.)
- Zhang, Yanan – Bennett, Matthew R. 2024: Insights Into Informal Caregivers' Well-being: A Longitudinal Analysis of Care Intensity, Care Location, and Care Relationship. *The Journals of Gerontology: Series B*, 79. évfolyam, 2, gbad166. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbad166> (letöltve: 2025. 06. 03.)
1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. (Jogtár, szocvtv.)

CSEPREGI GÁBOR¹

Egy tudós tízparancsolata

A Scholar's Ten Commandments

Absztrakt

A legkülönbözőbb területeken végzett tudományos tevékenységek tudatos megközelítést, átgondolt hozzáállást igényelnek. Ez a hozzáállás segíti a tudósokat kutatási terveik megvalósításában, céljaik elérésében, és ami talán még fontosabb, szenvedélyük és elszántságuk életben tartásában a nehézségek és kétségek idején. A tanulmányban bemutatom azokat az elveket, amelyek az évek során saját tudományos tevékenységemet irányították. Az elhivatott kutatói élet főbb elemeiről alkotott saját gondolataimmal útmutatást szeretnék nyújtani fiatal kutatóknak és diákoknak.

Kulcsszavak: tudományos kutatás, hivatás, tanítás, kutatói szabadság, kutatói teljesítmény, emberi lét

Abstract

Scholarly activities in the most diverse domains call for a conscious approach and a well thought out attitude. This attitude helps scholars to carry out their research projects, achieve their goals and, perhaps more importantly, keep their passion and determination alive during times of difficulty and doubt. In this article, I present the principles that guided my own scholarly activities over the years. By putting forward my own reflections on the chief aspects of scholarly life, I wish to offer guidance to young researchers and students.

Keywords: scientific research, vocation, teaching, freedom, research performance, human existence

¹ Igazgató, Vezetőképző Akadémia, Mathias Corvinus Collegium, vendégkutató, St. Paul's College, University of Manitoba.

Kutatóként, tanárként és íróként mindig is úgy éreztem, hogy a tudományos kutatásnak szentelt élet egy tudatosan választott hozzáállást igényel.

A hozzáállás a valakihez vagy valamihez való viszonyulás módja életünkben. Kapcsolatot létesít személyekkel és dolgokkal, és a kapcsolatnak jelleget ad, amelyek gondolatokat, érzéseket, cselekedeteket és ítéleteket hoznak létre. A hozzáállásban megjelenik egy értékelő kapcsolat a tevékenységgel, szakmával, intézménnyel vagy közösséggel. A tudományos kutatói hozzáállás arra ösztönöz valakit, hogy tanuljon, kísérleteket végezzen, hipotéziseket állítson fel, megfigyeljen, és végül másokkal együttműködve kutatási tevékenységet folytasson.

Jelentőséget adunk egy tevékenységnek életünkben, amikor kialakítunk egy hozzáállást: gondoljunk a nyelvtanulásra, az oktatásra és tanításra vagy az ökológiai egyensúly megőrzésére. Valaminek jelentőséget tulajdonítani előfeltétele egy hozzáállás kialakításának, még akkor is, ha távolságtartóan viszonyulunk hozzá, vagy teljesen elfogulatlanul kezeljük. Mivel a mindennapi életben számos olyan dolog van, amely jelentőséggel bír, így többféleképpen is viszonyulhatunk hozzájuk: láthatjuk, tanulmányozhatjuk, felfedezhetjük, megkérdőjelezhetjük, elemezhetjük, használhatjuk, fejleszthetjük, átalakíthatjuk, utánozhatjuk, csodálhatjuk vagy élvezhetjük őket. Ezen igék határozói igenevei azt a magatartást jelzik, melyet a dolgokhoz és az emberekhez való viszonyulásunk során felvehetünk.

Michel Foucault hangsúlyozta a hozzáállás (*attitude*) tartós jellegét, és a görög *éthosz* fogalmával hozta összefüggésbe.² A hozzáállás meghatározza valakinek a személyiségét, a világról alkotott szokásos látásmódját és a világban való mindenféle cselekvés módját. Az *ethosz* az a fajta hozzáállás, amely elindítja és irányítja cselekvésünket, és miközben a cselekvés különféle formái erősítik, finomítják vagy módosítják azt.

A tudományos kutatói hozzáállás, amelyet számos alapelv mentén alakítottunk ki, segít elérni céljainkat, és ami még fontosabb, életben tartani a belső tüzet a kudarcok, nehézségek és kételyek időszakaiban. A bizonytalanság, a kétség, a tétovázás a tudományos élet részei. Valójában pozitív szünetet hozhatnak az elmélyült gondolkodáshoz a kuta-

2 Foucault 1984, 39.

tási tevékenység menetében. Ezenkívül megfelelő választ adnak a mai megkérdőjelezhetetlen és rugalmatlan ideológiai álláspontokra, amelyek, úgy tűnik, mereven monopolizálják az igazság és a szabadság kritériumait.

Saját alapelveimet neves tudósok munkájának megfigyelésével dolgoztam ki. Akadémiai pályafutásom során kiváló egyetemi oktatókkal találkoztam. Az intellektuális önéletrajzok olvasása vagy a kreatív tevékenységekről szóló gondolatok szintén formálták a kutatáshoz való hozzáállásomat. Nagy hasznát vettem például Hans-Georg Gadamer *Philosophische Lehrjahre* című művének, amelyben híres kollégái gondolkodásmódjáról és írásmódjáról mesél.³ Meglepő módon sokat tanultam az írás művészetéről Patricia Highsmith *Plotting and Writing Suspense Fiction* című művéből. Emlékeztetett arra, mennyire fontos büszkének lenni a munkánkra, és elutasítani a szétszórtságot és rendszertelenséget: „A munkád iránti büszkeség elengedhetetlen, és ha megengeded a megszakításokat és elfogadod a meghívásokat, a büszkeséged lassan elkopik.”⁴ A véletlen találkozásokról alkotott nézetemet Rubik Ernő is megerősítette: „Előfordulhat, hogy csak úgy céltalanul bolyongunk, míg mások körülöttünk nyílegyenesen haladnak kitűzött céljuk felé, mi pedig egyszerre több dologgal is foglalkozunk, de valahogy egyik sem válik a szenvedélyünké. Aztán egyszer csak történik valami: találkozunk valakivel, aki ösztönzőleg hat ránk, vagy olyasmiről hallunk, ami elemi erővel ragadja meg a kíváncsiságunkat. És márával sodor.”⁵

Valójában az ötlet, hogy papírra vessem saját vezérelveimet, és eszerint képzeljem el tudományos életemet, Stephen Vizinczey kitűnő *Truth and Lies in Literature* című könyvének elolvasása után fogalmazódott meg bennem. Ez a mű szerintem az egyik legjobb bevezető olvasmány az irodalomba. Egy prólógust, melyben Vizinczey leírja az író tízparancsolatát, rendkívül inspirálónak találtam.⁶

Remélem, hogy a fiatal tudósok hasznos tanácsként fogadják ezeket az alapelveket amikor elkezdik kutatói pályájukat.

3 Gadamer 2012.

4 Highsmith 1983, 77.

5 Rubik 2020, 34.

6 Vizinczey 1988, 1–7.

1. Végezd tudományos tevékenységedet elhivatottsággal és szenvedéllyel!

Nyilvánvalóan különbség van aközött, hogy tudományos munkánkat a megélhetés eszközének tartjuk vagy egyéni hivatásunknak tekintjük. A hivatás lehetővé teszi számunkra, hogy azonosuljunk szakterületünkkel, felfedezzük és kibontakoztathassuk személyes tehetségünket, megvalósítsuk lehetőségeinket, és ami talán a legfontosabb, hogy teljesebb emberré váljunk. A hivatás egy serkentő és eredményes kapcsolatot teremt feladataink és képességeink között.

A hivatás tudata egy belső impulzus formájában jelentkezik, amelyet életünk egy adott pillanatában tapasztalunk. Valami nagyszerűt, mindent átfogót érzékelünk önmagunkban. Választott hivatásunk meghatározza életutunk irányát.

Érzünk magunkban egy dédelgetett célt is, amely illeszkedik saját konkrét helyzetünkhöz és a már meglévő adottságainkhoz. A cél lehet egy matematikai probléma tanulmányozása és kutatása vagy egy történelmi időszak mélyebb elemzése és értelmezése. Hivatásunk méltóságunk érzésével, bátorságunk erejével és felelősségünk tudatával tölt el minket. A hivatás megadja nekünk azt, hogy egyedi és másoktól különböző lényként érezzük magunkat. Egy belső impulzust érzünk arra, hogy hatékonyan és kreatívan dolgozzunk egy adott területen – legyen az oktatás, művészet, tudomány, mezőgazdaság, üzleti élet vagy bármilyen más tevékenység, amely örömet és megelégedést okoz.

Saját mélyebb vágyainkra való figyelmes hangolódás révén fedezzük fel a hivatásunkat. Szinte észrevétlenül, egy erőteljes nyugtalanság érzése válik tapinthatóvá bennünk, és kirajzolódni látszik egy tudományos pálya. Talán ennek a pályának a jelenléte még erőteljesebben érvényesül, amikor megpróbáljuk azt figyelmen kívül hagyni vagy elfelejteni.

Ezért elsődleges feladatunk nem csupán az, hogy felkészüljünk egy munka alapos elvégzésére, megkeressük a mindennapi megélhetéshez szükséges pénzt, megfelelő lakóhelyet biztosítsunk családunknak és magunknak, és ezáltal biztosítsuk jólétünket, hanem főként az, hogy felkeltsük magunkban a magasabb rendű céltudatosság érzését, az intellektuális éhséget, és végső soron az, hogy életünket szenvedéllyel egy kutatási tevékenységnek szenteljük.

A szenvedély egy intenzív belső impulzus, amely megjelenik az ember cselekedeteiben. Nem függ más emberek kifejezett jóváhagyásától. Ez a mély érzelmi rezonancia képes kitűnő eredményeket elérni, testi és szellemi képességeket egy pontos cselekvési területre összpontosítani, és türelmes, kitartó erőfeszítéssel dolgozni. A szenvedéllyel dolgozó tudósok teljes mértékben kutatási céljaik megvalósításának szentelik képességeiket, olyan mértékben, hogy készek elfogadni a nélkülözést és a lemondást. A szenvedély kétségtelenül a szabadság bizonyos korlátozását is magában foglalja; aláveti a kutatót egy nála nagyobbnak érzékelt dolog uralmának. De vonzerejének és sokrétű lehetőségeinek köszönhetően a szenvedély tárgya ugyanakkor ösztönzi a kutatót, és jelzi a jövőbeli eredmények elérését. A szenvedélyben a szabadság korlátozása és az önmegvalósítás lehetősége paradox módon egyesül; lehetővé teszi, hogy a kutató önfeláldozásán keresztül kiteljesedjen.

Gyakran halljuk, hogy szenvedély nélkül nagyszerű eredmények nem születhetnek. Művészi alkotások, tudományos felfedezések és hősiességek teljesítmények mind tanúskodnak az állítás érvényességéről. De a kiváló teljesítményektől függetlenül, a szenvedély lehetővé teszi saját azonosságunk tudatosítását és megerősítését, egy olyan azonosságot, amely egy elfogadott sors és egy választott hivatás egységéből fakad. Ezzel az azonossággal felruházva képesek vagyunk kibontakoztatni képességeinket, és kifejezni azokat egy személyes stílusban. Azt is képesek vagyunk felismerni és elfogadni, hogy bizonyos kívánságokat nem tudunk megvalósítani. Sikerül félretenni az irreális vágyainkat és így a valós helyzetekhez alkalmazkodni. A szenvedély lehetővé teszi számunkra, hogy érettebbé és felelősségteljesebbé váljunk, megadja a bátorságot arra, hogy az akadályok és csalódások ellenére is hűek maradjunk a választott hivatáshoz.

2. Értékelj a kiváló teljesítményt!

Az elmúlt harminc évben támadás érte a tudományos élet kiválóságának jellegét. A sokszínűség, egyenlőség és befogadás eszméivel jelzett program nevében a kiváló teljesítmények összehasonlító értékelését hajlamosak voltak egyes személyek elítélni vagy teljesen eltörölni. A tu-

dósok etnikai hovatartozását vagy faji háttérét fontosabbnak tekintették, mint eredményeiket. Az az irányvonal, amely a tudós identitását teljesítménye fölé helyezi, ma már jelen van mind a pályázatok odaítélésében, mind a tudományos eredmények közlésében. Nemcsak a tudósok személye, hanem az általuk javasolt kutatási témák minősége is ilyen megkülönböztető értékelésnek van alávetve.

Simon Leys sinológus, esszéíró és irodalomkritikus az egyetem fogalmáról szóló cikkében rámutatott, hogy az egyenlő esélyek iránti vágyat és elkötelezettséget teljes mértékben támogatni kell, amikor a társadalmi igazságosság elérése a cél. A választójog gyakorlása minden egyes állampolgár joga. De a politikai demokrácia elvének és gyakorlatának állandó védelme és érvényesülése nem alkalmazható más területeken – a sportban, a művészetekben vagy akár a tudományos tevékenységekben. „Mert az igazság nem demokratikus, az intelligencia és a tehetség nem demokratikus, sem a szépség, sem a szeretet – sem Isten kegyelme.”⁷ A tudomány „szégyentelenül a kiválóságra törekszik”. Versenyképes és megkülönböztető jegyeket helyez előtérbe. A tudományban el kell ismerni a legjobb pályázatot, a legjobb tevékenységet és az eredmények legjobb alkalmazását, függetlenül a szerző szexuális irányultságától, etnikai hovatartozásától, vallásától vagy nemzetiségétől. Tudósként vissza kell utasítani az ideológiai konformizmusnak való megfelelést, és ellen kell állni az úgynevezett „eltörléskultúra” romboló megnyilvánulásainak.

A kiemelkedő tudományos eredmények iránti igény legyen jelen kutatói tevékenységünk minden területén. Mindenekelőtt a nyelv helyes használatában. Az intellektuális szélhámosok nyelve bonyolult és fellengzős. Az igazi tudósok a világosságra, az egyszerűsége és a tömörségre törekszenek. Megtalálják a megfelelő szót a kívánt jelentéshez. A szavak és kifejezések megfelelő megválasztása időt vesz igénybe. A konkrét dolgokra való utalás és a világos fogalmazás biztosítja gondolataink és érveink megfelelő megértését, valamint kutatásunk eredményeinek pozitív hatását. A tudományos kutatás bármely területén nem időpocsékolás elolvasni egy könyvet az írás művészetéről. Javaslom elsősorban George Orwell *Politics and the English Language* című kitűnő esszéjét.

7 Leys 2011, 463.

A kiválóságra való törekvés legyen jelen a kutatási témák megválasztásánál is. Egy kutatási területet nem lehet a tudósra erőltetni, és annak feltételezett hasznosságával vagy gyakorlati hasznával igazolni. Az ilyen nyomás azzal a kockázattal jár, hogy középszerű kutatói tevékenységet idéz elő: kiolthatja a szenvedély tüzét és megfogyatkoztatja a képzelet élénkségét. A tudósok akkor tesznek tanúbizonyságot a kiválóságról, amikor felesleges korlátok nélkül javasolnak és valósítanak meg kutatási terveket.

3. Becsüld kutatói szabadságodat!

Amikor szabadságról beszélünk, az akadémiai szabadságra gondolunk – a társadalmi, politikai, kulturális, vallási beavatkozástól mentes szabadságra. Az egyetemeknek és a kutatóintézeteknek támogatniuk és előmozdítaniuk kell a szabad kutatást, az eredményekről szóló nyílt vitákat, a kritikai hozzáállást.

Nemrégiben egy veterán újságíró kilépett a Canadian Broadcasting Corporation-ből, mivel a közszolgálati televízió megtiltotta bizonyos „érzékeny témák” nyílt megvitatását. Ezeket a témákat „kevésbé időszzerűként” kezelte. A CBC megszüntette a valódi vita lehetőségét, elnyomta a kritikai gondolkodást, eltörölte a kíváncsiságot. Ugyanez történik az egyetemeken is, ahol gyakran az élénk viták nem megengedettek egyes „érzékeny” társadalmi kérdésekről. A tudósok média-platformról való eltávolítása hatalmas veszteséget jelent az akadémiai szabadságban. Azáltal, hogy figyelembe vesszük egy másik nézőpont érvényességét is, az ösztönző és tiszteletteljes viták mindig egyfajta kitágítást jelentik egyedülálló univerzumunknak, és egy lehetséges nagyobb közösséghez való kapcsolódás törekvését.

A tudósokat gyakran arra kérik, hogy alkalmazkodjanak a meglévő társadalmi és gazdasági igényekhez, és ezekre a szükségletekre válaszolva dolgozzanak ki kutatási terveket. Pályázati javaslataiknak gyakran összhangban kell lenniük a kutatást támogató szervezetek ideológiai alapelveivel.

Igaz, aligha elképzelhető, hogy a mai kutatók teljesen kivonhassák magukat a társadalmi gondok alól. Vannak olyan égető problémák – például az erőszak, az energia, a szegénység és a bevándorlás –, amelyek

komoly kutatásokat igényelnek. Mindazonáltal ezeket a problémákat a függetlenséget szem előtt tartva kell kezelniük, és értékelniük kell a kutatás és a vita szabad terét. A kutatási terveiket és teljesítményeiket nem szabad politikai céloknak és ideológiai elvárásoknak alárendelni.

A szabadság a kutatási eredmények alkalmazására is vonatkozik. Ha például egy tudós a mai fiatalok érzelmi és viselkedési nehézségeit vizsgálja, a vizsgálat értékes eszközöket biztosít a pedagógusok és az iskolai tanácsadók számára tanítási tevékenységük alakításához vagy a személyes problémák megvitatásához és felméréséhez.

Alfred North Whitehead angol filozófus és matematikus szerint az egyetem elsődleges feladata az ismeretek átadásán túl az ismeretek képzelőerővel történő vizsgálata. Ugyanez vonatkozhat a kutatási tevékenységekre is. Amikor a kutatás során eredményeinket képzelőerővel közelítjük meg, akkor észleljük azoknak lehetséges alkalmazásait, kapcsolatait, módosításait vagy bővítéseit. Whitehead szerint a létünk tragédiája az, hogy akik fantáziadúsak, azok csekély ismeretekkel rendelkeznek, és akiknek szélesek az ismereteik, azoknak gyenge a képzelőerejük.⁸

A kutatás megköveteli a tudóstól, hogy újabb ismereteket szerezzen, és azokat szakértelemmel alkalmazza. Ugyanakkor képzelőerővel világítsa meg az ismereteit és a szakértelmét. Mindenféle tudományos törekvésben a kutatók feladata az, hogy kikísérletezze az ismeretek képzelőerővel történő szabad alkalmazásának módjait. Mi értelme van az alvó ember agyi aktivitása kutatásának, ha nem tudjuk elképzelni, hogyan is enyhíthetjük az egészséges alvást megzavaró tényezők hatását? Milyen célt szolgálnak az építészettel kapcsolatos kutatások, ha nem vagyunk képesek elképzelni a belső terek színeit, fényeit, méreteit, atmoszféráját?

8 Whitehead 1967, 93.

4. Vállalj felelősséget a közösség iránt!

Szabadnak lenni nem azt jelenti, hogy kényünk-kedvünk szerint bármit megtehetünk. Kutatói és tudományos munkánk során bizonyára rá fogunk találni arra az útra, amin kibontakoztathatjuk egyéni adottságainkat és tehetségünket, de tudatában kell lennünk a számunkra szabadságot és jóllétet biztosító közösség iránti felelősségünknek.

A közösség lehet a saját egyetemünk, a kutatóintézetünk, a környékünk, a város, amelyben élünk, egy nagyobb tudományos közösség vagy akár barátainkkal és közvetlen, szeretett kollégáinkkal kialakított kapcsolatkör. Ezekben a közösségekben, amelyekben élünk és dolgozunk, elsősorban a kultúra (művészetek, törvények, értékek, intézmények, szokások, hiedelmek, tudás, életmódok, eszközök stb.), az oktatás és a tudományos kutatás iránt érdeklődünk. Elismerjük, hogy a saját közösségünk értékeit és gyakorlatait az az alapvető emberi képesség teszi lehetővé, mely által megismerjük és értékeljük a külföldi, idegen közösségeket.

Érdeklődő és nyitott kapcsolatunk idegen közösségekkel gazdagítja saját közösségeinket. Egy közösség ugyanis akkor él igazán, ha képes értékeket, szokásokat, ismereteket átvenni és a más közösségekkel való kölcsönhatás révén fejlődni.

Felelősséget vállalunk saját közösségeinkért is, amikor más közösségekkel termékeny kapcsolatot ápolunk, és amikor kutatási tevékenységeinket a közös javak szolgálatába állítjuk.

A társadalom- és bölcsészettudományi területeken és bizonyos mértékig a természettudományokban végzett kutatói és tudományos munka szükségszerűleg közösségi életünk különböző elemeire – az intézmények fejlesztésére, az idősödő népesség állapotára, a politikai döntések helyességére, az emberi kommunikáció javítására, valamint egy igazságosabb, kulturáltabb és egészségesebb társadalom megteremtésére – összpontosít. Egy jó kutatóintézetnek a közjót kell szem előtt tartania, és így a társadalmi kapcsolatokat nem pusztán az önfenntartás eszközeként kell értelmeznie. Egy eredményes, a – személyes vagy online – emberi kapcsolatokra vonatkozó kutatási program valószínűleg arra fog irányulni, hogy hogyan lehet elősegíteni az együttműködést, az önzetlen segítségnyújtást, az érdekek összehangolását, az együttérző figyelmet és a kölcsönösségen alapuló önmegvalósítást. Az önmeg-

valósítás magában foglalja azt a képességet, hogy az ember saját maga hozza meg döntéseit, valamint a hajlandóságot arra, hogy elfogadja döntéseinek és cselekedeteinek következményeit.

5. Ismerd meg az emberi lét alapvető jellemzőit!

Kutatásunk tárgya sok esetben maga az ember. Egy meghatározott tudományos kutatás kölcsönhatásban áll az emberről alkotott elképzeléssel. A kutató tudja, hogy habár csak az emberi test egy része kutatásának tárgya, mindig a teljes emberrel van dolga, tehát egy olyan lényel, aki rendelkezik a beszéd képességével, az időtudattal, a racionális gondolkodással és egyéb adottságokkal.

A tudósok emberről alkotott elképzelése a kutatásaikat időszerűvé teszi minden más konkrét tevékenységet illetően, legyen az üzlet, várostervezés, gazdaságfejlesztés, építészet, sport, művészet, egészségügy stb. Az emberi lényről kidolgozott vagy kevésbé kidolgozott elképzelés megmutatkozik az oktatás gyakorlatában, a jogi berendezkedésben és az etikai megítélések közötti különbségekben. Ez az elképzelés egyfajta kritikai mércét vagy normatív látásmódot jelent, ami megvédi a kutatókat az elhamarkodott cselekvéstől és értékítélettől, sőt a végzetes hibáktól és visszaélésektől is.

Az orvosi tevékenységet is végző gondolkodók felhívták a figyelmünket egy olyan tudományos módszer korlátjaira és hiányosságaira, amely figyelmen kívül hagyja az emberi test térben és időben fennálló dinamikus és kölcsönös viszonyait. Soha nem érthetjük meg az élő testet, ha egy önálló, mechanikus struktúraként kezeljük, amely nem kapcsolódik egy tágabb környezetbe. Képességei és kommunikációs kapcsolatai lehetővé teszik, hogy a test túllépje fizikai tényezőit; a test egy dinamikus és folyamatosan változó forma, élő és tevékeny kapcsolat egy környezettel. Az emberi test érzékelni tudja, mit lehet és mit kell tennie egy adott helyzetben – a múltban szerzett tapasztalatokon alapuló értéktudattal rendelkezik, és ezáltal szinte gondolkodás nélkül tudja, hogyan kell cselekedni egy adott helyzetben. A normák és értékek ilyen implicit tudatossága miatt képes intelligensen kezelni akadályokat és kreatív megoldásokat kipróbálni.

Hogyan érthetjük meg az élethosszig tartó tanulás alapelveit, ha nem látjuk az emberi élet különböző időbeli szakaszokra való felosztását? Arisztotelész, Arthur Schopenhauer és újabban Romano Guardini is találó gondolatokat fogalmazott meg az emberi élet szakaszainak oktatói és etikai jelentőségéről.⁹ Ezek a szakaszok – gyermekkor, serdülőkor, nagykorúság, érettség és öregkor – saját jellemzőkkel rendelkeznek, illeszkednek az emberi lét teljességébe, és ebből a teljességből nyerik sajátos jelentésüket. Bár szeretjük azt hinni, hogy egész létünk egy szabályos és kiszámítható pályán halad, az egyik szakaszból a másikba való átmenet nem mindig zökkenőmentes. Többé-kevésbé intenzív, válságos időszakokon megyünk keresztül, beleértve a pubertáskort, a tapasztalatszerzést, a korlátaink tudatosítását és a nyugdíjba vonulási kort. Ezek az átmenetek lassan vagy gyorsan, fokozatosan vagy hirtelen történhetnek. Az átmeneti időszakokat rítusok kísérhetik, melyeket egyéni módon dolgoznak ki és hajtanak végre egy adott kulturális közösség tagjai.

Amikor a kutatás tárgyát az emberi lét átfogó és alapvető vonásaihoz viszonyítjuk, akkor rájövünk arra, hogy egy kutatási tevékenységnek tágabb jelentése is lehet, az eredmények erkölcsi és esztétikai vonatkozásai is kirajzolódhatnak.

6. Használd ki a véletlen találkozásokat!

Az igazi tudósok tudják, hogy kutatási tevékenységük sohasem kizárólag tőlük függ. Nagy hasznukra vannak a különböző véletlen találkozások. Kezükbe kerül egy remek cikk, meghallgatnak egy hatásos előadást, olvasnak egy gondolatébresztő gazdasági elemzést, ellátogatnak egy külföldi intézménybe, vagy találkoznak egy inspiráló kollégával. Tapasztalatom szerint az ösztönző emberekkel való megismerkedésnek van a legtöbb hozadéka.

Amikor a québeci Laval Egyetemen tanultam, 1976-ban véletlenül találkoztam Gerd Haeffnerrel – ha szabad itt megemlítenem egy személyes emlékemet. A következő negyven évben leveleket váltottunk, és a müncheni Hochschule für Philosophie-ban, ahol Haeffner a filo-

9 Guardini 2016.

zófiai antropológia professzora volt, rendszeresen találkoztunk. Haeffner folyamatosan elmélkedett és írt az időről, a jelenben való létezésről és a jelenléttel való találkozásról. Írásai, valamint az évek során vele folytatott számos beszélgetéseim befolyásolták és ihlették saját gondolataimat a jelenlét megtapasztalásának csodájáról az emberi életben.

A szerencsésebb kutatókkal előfordulhat, hogy találkoznak idősebb tudósokkal, akik maradandó hatást gyakorolnak tudományos munkájukra, és példaképpé válnak számukra. Az a tudós válik példaképpé, aki az általa képviselt tulajdonságok, értékek és teljesítmények révén mély és átalakító hatást gyakorol másokra. Egy ilyen tudóssal való találkozás egy életre szóló kutatási érdeklődést alakíthat ki.

A tudós személyisége, kutatói érdeklődése, sőt életmódja is erősen megváltozhat a példakép hatására. Ez többféleképpen is érvényesülhet: hirtelen változást eredményezhet, vagy fokozatos szellemi és érzelmi átalakulást indíthat el. Útmutatást is nyújthat a kutatói téma vagy munkahely megválasztásához. Segíthet meghatározni a tudós erkölcsi nézeteit és belátását arról, hogy hol vannak a kutatás etikai határai, és mit jelent jó és hasznos életet élni.

Számos neves író hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen sokat köszönhetnek idősebb kollégáiknak. A filozófus Karl Jaspers például hangsúlyozta, hogy milyen fontos volt számára a nagy német szociológus, Max Weber társasága. Nem meglepő, hogy Weber nemcsak akkor bizonyult „csodálatos energiaforrásnak”, amikor jelen volt, és Jaspers „együtt gondolkodott vele”, ahogy ő mondta, hanem akkor is, amikor Weber már nem élt, és Jaspers csak „gondolt rá”.¹⁰

7. Gyakorold a beszélgetés művészetét!

Egy jól működő, pezsgő oktatási és kutató intézményben a nyílt intellektuális viták, a tudósok közötti szabad párbeszéd és a diákokkal folytatott élénk eszmecserek a kutatási folyamat szerves részét képezik. A nagy tudósok helyesen vélik úgy, hogy ezekből a kötetlen eszmecserekből legalább annyit tanultak, mint az előadásokból, tudományos

¹⁰ Jaspers 1964, 107.

cikkekből, könyvekből és laboratóriumi kísérletekből. Alfred North Whitehead filozófus és matematikus például az egyetemen előadásokat hallgatott, és úgy vélte, hogy „az előadások csak a képzés egyik oldalát jelentették. [...] A hiányzó részeket a barátokkal, egyetemi hallgatókkal vagy a munkatársakkal folytatott beszélgetések pótolták.”¹¹

Emellett a diákok, a kezdő kutatók elsajátítják a komoly beszélgetésekhez szükséges intellektuális és erkölcsi szokásokat is: megtanulnak jól és fesztelenül beszélni, egy problémát különböző nézőpontokból megragadni, elvetni a téves gondolatokat, az elvont fogalmakat az élő valósághoz rendelni, másokkal türelmesen és tisztelettel bánni, és a kérdéseket tapintatosan megfogalmazni.

A beszélgetés segít abban, hogy más szemszögből lássuk a dolgokat, és hogy ellen tudjunk állni a túlzott leegyszerűsítés és a kirekesztő gondolkodás folytonos kísértésének. Segít tisztázni és megfogalmazni az elképzeléseket, és ami talán még fontosabb, eredeti meglátásokkal előállni.

Egy beszélgetés akkor sikeres, amikor két vagy több személy őszintén érdeklődik egy adott téma iránt. Közös érdeklődésük miatt lelkesen, kutató és tárgyilagos elmével igyekeznek feltárni a téma egyes vetületeit, hogy tanulságokat vonjanak le szakmai vagy személyes szükségleteikre. Annyira elmerülnek a beszélgetés tárgyában, hogy összetartozás érzését érzik, miközben kifejezik véleményüket és meghallgatják a partner gondolatait. Szavaikat nemcsak saját megfigyeléseik, valamint partnereik ötletei és tapasztalatai vezérlik, hanem maga a választott beszélgetési téma is.

Itt hangsúlyozhatjuk a beszélgetés játékos jellegét. Játék közben a játékosok nyitottak és fogékonyak a játék tárgyának vonzerejére és javaslataira. Hasonlóképpen, egy beszélgetésben a téma határozza meg a résztvevők megközelítését, nem pedig fordítva. Csakúgy, mint egy játék helyzetben, a beszélgetőpartnerek hagyják, hogy bevonódjanak a könnyed, gördülékeny eszmecserebe. A szavak, mondatok, kérdések és válaszok ide-oda áramlása olyan légkörben történik, amely táplálja az alkalmazkodást, a spontaneitást, az idő múlásának elfelejtését és a közös érdeklődés általi magával ragadás elbűvölő érzését. Ahogy egy

11 Whitehead 1948, 10.

színdarabban, itt is a fogékonyság, a könnyedség és a vidámság uralkodik. A beszélgetések szabadságot hoznak túlságosan szabályozott és ellenőrzött létezésünkbe: nyitott végű tevékenységek; kezdetük, lefolyásuk és kimenetelük soha nincs előre eldöntve.

8. Kapcsold össze a kutatást a tanítással és a tanítást a kutatással!

A tudósok állandó kísértést éreznek arra, hogy indokolatlanul nagy hangsúlyt fektessenek a kutatómunkára, a publikálásra szánt cikkek és könyvek elkészítésére, és ezzel egyidejűleg elhanyagolják a tanítást, különösen az alapképzésben részt vevő diákok oktatását. Ezek a tudósok rövidlátóak, és emlékeztetni kell őket arra, hogy a kutatási projekt befejezésének legfőbb értéke az, hogy a publikációkon keresztül bővítik más tudósok ismereteit, de az is, hogy tudományos munkájuk eredményeit felhasználhatják a diákjaiknak tartott előadások során.

A kanadai tudós, irodalomkritikus és egyetemi igazgató, Northrop Frye azt kérdezte, hogyan őrizheti meg egy tanár függetlenségét a külföle társadalmi nyomásoktól. A tanár függetlenségének biztosításának egyik módja az, ha a tanítást összekapcsolja a kutatói munkával. A tanításnak a kutatói munka természetes melléktermékének kell lennie, és ugyanígy a kutatói munkát sem szabad elválasztani a tanítástól. Azok a tudósok, akik nem tanítanak, elveszítik a kapcsolatot a társadalmi környezetükkel; a kutatást elmulasztó tanárok pedig lemaradnak a szakterületükről.¹²

Lewis Thomas a természettudományos tantárgyak megszokott tanítási módjától való eltérést javasolta. Ez az új megközelítés a tudományos kutatáshoz vonzhatja a diákokat. Azt javasolta, hogy a tanárok arra összpontosítsanak, ami még nem ismert, ami még felfedezésre vár, és felhívják a diákok figyelmét bolygónk életének rejtélyeire és paradoxonjaira, felébresztve bennük a kíváncsiságot és a kutatás iránti vágyat. Ez a bátorítás, hogy a tudományt „nagy kalandnak” tekintsék, arra ösztönzi a diákokat, hogy oszlassák el azt a szorongást és feszültséget, amelyet elkerülhetetlenül éreznek, ha sok unalmas órát töltené-

¹² Frye 1988, 255.

nek a könyvtárban száraz elméletek és tények – az úgynevezett alapok – bemagolásával. Thomas a tudatlanság beismerése és a folyamatos kérdezés szükségessége által vezérelve vonzóvá tette a kutatást: talá-lóan hasonlította a kérdések és a válaszok kapcsolatát egy „játékhoz”, és ebben a játékban látta a fontos tudományos előrelépések feltételét.¹³ Az, hogy a diákok milyen mértékben teszik magukévá ezt a fordított tanulási és kutatási módot, és milyen mértékben oldják meg továbbra is a problémákat kíváncsisággal és könnyedséggel, alátámasztja a német származású észlelési pszichológus Rudolf Arnheim állítását: „Arra jutottam, hogy amit a diákok a tanáraiktól tanulnak, az főként a tanítás mögött rejlő hozzáállás.”¹⁴

9. Kellő önmérséklettel gondolkodj, beszélj és írd!

Az emberi cselekedetek általában kettősséget mutatnak, és e mögött két alapvető belső igény áll: az elismerés iránti igényből fakadó közlés-vágy, és a szerénységből fakadó visszafogottság.

Ezeknek az igényeknek központi szerepet kell játszaniuk a tudomá-nyos életben. A tudósok hivatottak arra, hogy érdekesítő előadásokon és jól megírt publikációkon keresztül ismertessék kutatásaik eredmé-nyeit. Joggal törekszenek komoly és gondosan végzett kutatási tevé-kenységük elfogadtatására és elismerésére. Az elismerés különböző formákat ölthet: díjakat és jelentős ösztöndíjakat kaphatnak. Vélemé-nyem szerint azonban az elismerés legfelemelőbb formája egy diáktól vagy kollégától származik, aki közli velük, hogy oktatásunk és kutatá-unk alapvető változást hozott az életében.

Azon túl, hogy kifejezik gondolataikat és a megérdemelt elismerést keresik, a bölcs tudósok megtanulják követni azokat az impulzusokat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy szerényen és visszafogottan cselekedjenek.

A bölcs tudósok nem próbálják ráerőltetni nézeteiket a másként gondolkodókra; inkább tisztességes és tiszteletteljes vitát folytatnak velük. Nem próbálják mindenáron megragadni a közvélemény figyel-

¹³ Thomas 1983, 150–155.

¹⁴ Arnheim 1972, 14.

mét. Nem igyekeznek félkész kutatásokat úgy bemutatni, mintha végleges választ adnának egy problémára. Kritikai távolságot tartanak saját tehetségüktől, valamint nehezen elért eredményeiktől, és döntéseiket kreatív képességeik és ötleteik alapján hozzák meg. A visszafogottság, amelyet beszédük és írásuk során magukra öltenek, a szabadság, a széles körű szakértelem és a könnyedség érzését adja számukra. Michel Serres francia filozófus méltatta az alkotóerő féken tartásának és a visszafogottság gyakorlásának képességét: „Egy erő birtoklása, de nem használata a bölcsesség kezdete. És a civilizációt is ez teszi lehetővé.”¹⁵

Hangsúlyozhatjuk itt a körültekintő óvatosság erényének értékét, amely a viselkedés visszafogottságában nyilvánul meg: szavakban, tettekben, tudóstársainkkal való kapcsolatainkban. A körültekintő óvatosság magában foglalja a kutatói tevékenységek eredményének közlését is. Előre tekint: az előrelátás, a céltudatosság jellemzi. Valami hasznos vagy jó dologra is irányul. A körültekintő óvatosság egy erkölcsi magatartás: szereti és akarja a jót; a jó vezérli. Az a tudós, aki körültekintéssel végzi kutatásait, kötelességtudattal és felelősséggel tartozik a közjó iránt.

10. Hozz szabadságot és kreativitást a világba!

Northrop Frye a „szabadság erőművének” nevezte az egyetemet. Arra gondolt, hogy „a szellemi energiáknak folyamatosan kell áramolniuk az egyetemről a világba”.¹⁶ Ez a kiáramlás testesíti meg azt, amit az egyetem a gazdasági és társadalmi korlátokkal szemben képvisel, és a végzett diákok ezt viszik magukkal a világba tudásukon, kreativitásukon és szenvedélyükön keresztül. Miután elhagyják az intézményt, és ha életüket a tudományos munkának szentelik, táplálkoznak ebből az energiából, és munkájuk eredményeit az egész közösség javára fordítják.

15 Serres 1992, 192.

16 Frye 1959, 18–19.

Amikor a diák elvégzi a tanulmányait, ő képviseli az egyetemet a világban: bárhol is legyen, az egyetem is ott van, bármi legyen is a foglalkozása, mindig egyetemi tanár marad, példájával és befolyásával tanít a nap minden pillanatában. Az egyetem nem pusztán egyetemeknek nevezett intézmények összessége, ahogyan az egyház sem pusztán templomoknak nevezett épületek összessége. Ahol tisztelet övezi a művész elképzelését, a tudós elhivatottságát, a tanár tudását és türelmét, a gyermek kérdezőkészségét, ott az egyetem működik a világban.¹⁷

Az egyetem egy „láthatatlan” szellemi erőt közvetít. Ez az erő bizonyos értékek és tulajdonságok konkrét megnyilvánulása révén van jelen a világban. Az objektivitás, a racionális ítélőképesség, a helyes döntéshozatal, a jövőért való felelősségvállalás kreativitást ösztönző tulajdonságok. Még azok is, akik nem részesülnek nyilvános elismerésben, magukban hordozhatják egyetemük „szellemét”, és képesek jótékony hatást gyakorolni a diákokra. Számos tudós csendes, szerény személyiség marad, akik ezen értékek és tulajdonságok birtokában kutatói tevékenységük nagy részét a tudomány, a kultúra és a civilizáció magas színvonalának megőrzésére fordítják, önmaguk és a közösség javára. Példájuk azt is megmutathatja, hogy egy tudós életét érdemes élni.

Irodalom

- Arnheim, Rudolf 1972: Form and the Consumer. In uó *Toward a Psychology of Art: Collected Essays*. Berkeley, University of California Press, 7–16.
- Foucault, Michel 1984: What Is Enlightenment? In Rabinow, Paul (szerk.) *The Foucault Reader*. New York, Pantheon Books, 32–50.
- Frye, Northrop 1959: *By Liberal Things*. Toronto, Clarke, Irwin & Company Limited.
- Frye, Northrop 1988: The Search for Acceptable Words. *Daedalus*, vol. 117. évfolyam, 3, 251–72.
- Gadamer, Hans-Georg 2012: *Philosophische Lehrjahre: eine Rückschau*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann.
- Guardini, Romano 2016: *Die Lebensalter*. München, Topos Taschenbücher.
- Highsmith, Patricia 1983: *Plotting and Writing Suspense Fiction*, New York, St. Martin's Griffin.
- Jaspers, Karl 1964: Die Kraft zu leben. In Bähr, H. Walter (szerk.) *Die Kraft zu leben: Bekenntnisse unserer Zeit*. Gütersloh, C. Bertelsmann Verlag, 102–114.

- Leys, Simon 2011: The Idea of University. In uő *The Hall of Uselessness: Collected Essays*. New York, New York Review Books, 461–464.
- Orwell, George 2023: Politics and the English Language. In uő. *Selected Essays*. London, William Collins, 103–119.
- Rubik, Ernő 2020: *A mi kockánk*. Budapest, Open Books.
- Serres, Michel 1992: *Le Tiers-instruit*. Paris, Gallimard.
- Thomas, Lewis 1983: Humanities and Science. In uő. *Late Night Thoughts on Listening to Mahler's Ninth Symphony*. New York, The Viking Press, 150–155.
- Vizinczey, Stephen 1988: A Writer's Ten Commandments. In uő. *Truth and Lies in Literature: Essays and Reviews*. Chicago, The University of Chicago Press, 1–7.
- Whitehead, Alfred North 1948: Autobiographical Notes. In uő. *Essays in Science and Philosophy*, New York, Philosophical Library, 9–21.
- Whitehead, Alfred North 1967: *The Aims of Education and Other Essays*. New York, The Free Press.

JACK TRAYNOR^{1, 2}

Egy konzervatív forradalmár Hitler ellen: Dr. Hans Ebeling politikai küzdelme és ellenállása, 1919–1945

*A Conservative Revolutionary Against Hitler:
The Political Struggle and Resistance of
Dr Hans Ebeling, 1919–45*

Fordította: Békési Lilla³

Absztrakt

Jelen cikk Hans Ebeling (1897–1968) életét és eszméit vizsgálja, aki a nemzetiszocializmus korai jobboldali ellenzője volt. Ebeling, aki a Weimari Köztársaság idején publicista és a Német Ifjúsági Mozgalom vezetője volt, szakított a jobboldali ortodoxiával, támogatta Németország szorosabb együttműködését a Szovjetunióval, és ellenezte a hitleri mozgalom terjedését. A nácik hatalomra kerülése után Ebelinget 1934-ben Hollandiába, Belgiumba, majd Nagy-Britanniába száműzték, ahol tartós propagandakampányt indított az új német rezsim ellen. Annak ellenére, hogy egy háborús Gestapo-jelentés „a nemzetiszocializmus egyik legnagyobb ellenségének” nevezte, a történetírásban ismeretlen és figyelmen kívül hagyott alak maradt. A szöveg feltárja antináci ellenállásának szellemi alapjait, összehasonlítva álláspontját a nácizmust toleráló, konzervatív forradalmi kortársaival, és megvizsgálja, miért nem befolyásolták ötletei a háború utáni politikát.

Kulcsszavak: konzervatív forradalom, Német Ifjúsági Mozgalom, Weimari Köztársaság, Hitlerrel szembeni német ellenállás

1 Ez a kiadvány a „Taighde Éireann – Research Ireland” pénzügyi támogatásával, a GOIPG/2022/929 számú pályázat keretében végzett kutatás eredményeként jött létre. Hálámat fejezem ki továbbá az MCC vendégkutatói ösztöndíjprogramjának is.

2 Vendégkutató, Mathias Corvinus Collegium, ORCID: 0000-0002-8646-3537.

3 Fordító, data scientist, Századvég.

Abstract

This article examines the life and ideas of Hans Ebeling (1897-1968), an early opponent of National Socialism from the political right. A publicist and German Youth Movement leader in the Weimar Republic, Ebeling broke with right-wing orthodoxy by supporting a greater German alignment with the Soviet Union and by opposing the growth of the Hitler movement. Following the Nazi seizure of power, Ebeling waged a sustained propaganda campaign against the new regime following his exile in 1934 to the Netherlands, Belgium, and Great Britain. Despite a wartime Gestapo report identifying him as “one of the greatest enemies of National Socialism,” he has remained an obscure and overlooked figure in historiography. The article explores the intellectual foundations of his anti-Nazi resistance, contrasting his stance with his Conservative Revolution contemporaries who tolerated Nazism, and considers why his ideas failed to influence post-war politics.

Keywords: Conservative Revolution, German Youth Movement, Weimar Republic, German resistance to Hitler

Egy évtizeddel Sophie Scholl vagy Claus von Stauffenberg híres náci-ellenállása előtt Dr. Hans Ebeling már jelen volt. Bár a krefeldi publicista és Német Ifjúsági Mozgalmi vezető 1934-es Németországból való menekülése után könyörtelen propagandakampányt folytatott a náci rezsim ellen, Ebeling alig kapott figyelmet a mainstream történetírásban. Csak egyetlen, kevéssé ismert monográfia foglalkozott vele.⁴ Míg Ebeling háború alatti együttműködése és egy náciellenes kiadvány közös szerkesztése a katolikus ifjúsági vezető Theo Hespersszel legalább két mű tárgyát képezte, ezek középpontja inkább Hespers volt.⁵ Ezenkívül Ebelinget csak kevéssé említették a (többnyire német nyelvű) tudományos irodalomban, egyébként pedig a Német Ifjúsági Mozgalomhoz és a konzervatív forradalom kapcsán került szóba. Figyelembe véve, hogy egy 1942-es Gestapo-jelentés Ebelinget a „nemzetiszocializmus egyik legnagyobb ellenségének” tartotta, furcsa, hogy nagyrészt figyelmen kívül hagyták.⁶ Ezen cikk orvosolni hivatott ezt a hiányosságot azzal, hogy áttekintést nyújt politikai életéről. A cikk Ebeling világnézetének központi elemeit tárgyalja, amelyek hangsúlyozták a nemzetiszocializmus iránti ellenérzéseit és az attól való elfordulását. Felveti a kérdést, hogy miért választotta Ebeling az ellenál-

4 Rochholz 1994.

5 Schmidt 2005; Hespers 2021.

6 Kalle bűnügyi tisztviselő jelentése a *Deutsche Jugendfront*ról, 1942. február 21. (Deutsches Bundesarchiv, Koblenz, R3018-NJ1743).

lás útját, míg számos kortársa a konzervatív forradalomban a tolerancia vagy akár az új náci rezsimmel való együttműködés mellett döntött. Végezetül pedig azt is megkérdőjelezi, hogy miért nem tudtak Ebeling eszméi gyökeret verni a második világháború utáni német politikában, annak ellenére, hogy már korán csatlakozott az antináci ellenálláshoz.

Nemzeti forradalmi aktivizmus a Weimari Köztársaságban, 1919–1933

Hans Ebeling 1897. szeptember 2-án született a Rajna-vidéki Krefeld városában, fiatal felnőttkorát az első világháború határozta meg. 1915. június 15-én, négy nappal az érettségi vizsga letétele után, Ebeling bevonult a 9. (Schleswig-Holstein) gyalogsági tüzérezredbe, és még ugyanakkor novemberben a frontra küldték: a nyugati fronton vett részt a harcokban. 1916. május 25-én hadnaggyá léptették elő, és 1918. november 19-én szerelték le. 1919 márciusában visszatért Krefeldbe.⁷ Generációjának sok fiatal férfiához hasonlóan Ebeling világnézetét is a háborús élmények formálták. Kétségkívül tagja volt a „frontgenerációnak”, amelyhez olyan háború utáni politikai vezetők tartoztak, mint az NSDAP vezetője, Adolf Hitler és a kommunista vezető Ernst Thälmann. A frontgeneráció által megélt világháborús tapasztalatok radikális impulzusokat eredményeztek: a kommunizmustól a szélsőséges nacionalizmusig. De ami minden radikális politikai irányzathoz tartozó leszerelt katona közös vonása volt: hogy kiábrándultak a hagyományos német vezetésből, amelyet részben felelősnek tartottak Németország háborús vereségéért. Míg a politikai jobboldal „hátba szúrásra” hivatkozott (amely részben mentesítette a Hindenburg–Ludendorff katonai duopóliumot a háború kimeneteléért viselt felelősség alól), Németország háború utáni szélsőjobboldala továbbra is ellenségesen viszonyult a Második Birodalom hitelét veszített volt (politikai) vezetéshez. A háború minden bizonnyal radikalizáló hatással volt Ebelingre is, aki helyeslően idézte Von Tirpitz nagyadmirális 1914. november 13-i naplóbejegyzésében kifejezett gondolatát: „A háború után csatla-

7 Dr. Hans Ebeling *önéletrajza kártérítési kérelméhez*. 1965. december 15. Archiv der Theo-Hespers-Stiftung, Mönchengladbach.

kozom a szocialistákhoz, és fáklyákat keresek, egy egész halomnyit. Mert van egy hidrafejú szörnyeteg, akit le kell győzni, mielőtt a dolgok jobbra fordulhatnának.”⁸ Ebeling az idézett műben azt írta, hogy az ilyen érzelmek a háború utáni Németország „forradalmi vágyait” tükrözték. De számára és sok honfitársának a „valódi forradalom, a mi forradalmunk korábban kezdődött, mint az 1918. novemberi események”, utalva a novemberi forradalomra, „amelyhez nem fűződött pozitív viszonyunk”.⁹ Ebeling a novemberi forradalom előtti radikalizálódását annak a felismerésnek tulajdonította, hogy a „vilmosi vagyonos burzsoázia” kudarcot vallott vezetése alapvetően negatív erő volt a német nemzeti életben. Ez alapján két következtetésre jutott, amelyek világnézetének meghatározó elemei maradtak: először is egy ösztönösen pozitív hozzáállás a fiatalok iránt, másodsor pedig ellenérzéseket a német társadalom hagyományos hatalmasságai, különösen a katonaságon belüli elitista klikk iránt.

Bár Ebelinget az ifjúság forradalmi potenciáljára helyezett hangsúlyja és a kvázimarxista osztályelemzéssel való kísérletezése megkülönböztette a Weimari Köztársaság más radikálisaitól, kétségkívül az első világháború utáni Németországban kialakult „konzervatív forradalom” részesének tekinthető. A konzervatív forradalom lényegében egy paradoxon volt. Ez egy olyan szélsőséges kifejezés, amellyel kevés író és értelmiségi azonosította magát, akiket egyébként ebbe a kategóriába soroltak. A forradalmat a német fasizmus „büntársának” tekintették, amely az intellektuálisan iránytalan Nemzeti Szocialista Párt számára kész szókincset és gőgös fogalmakat biztosított.¹⁰ Ennek a kusza „forradalomnak” soha nem voltak tagjai vagy egységes programja, amitől a kifejezés kétértelművé és vitathatóvá vált. Armin Mohler *Die konservative Revolution in Deutschland, 1918–1932* című művében egy sokszínű, de koherens szellemi mozgalom képét mutatta be, amely a Weimari Köztársaságban alakult ki. A mozgalomra jellemző volt, hogy elutasította mind a modernitás liberális-demokratikus irányzatát, mind a reakciós konzervatív monarchizmust.¹¹ Ugyanakkor a filozófust bí-

8 Von Tirpitz 1919.

9 Ebeling 1933b, 485.

10 Dietz 2017, 44.

11 Mohler 2005.

rálták a különböző gondolkodók és aktivisták túlzottan tág kategorizálása miatt. Mohler, aki könyve megírása során Ebelinggel konzultált, figyelmeztetést kapott tőle, amelyben azt írta, hogy „nem teljesen világos számomra, hogyan tudsz mindent összefoglalni a »völkisch«/»fiatal konzervatívoktól« az Ifjúsági Mozgalomig anélkül, hogy elmosnád a határokat”.¹² Mohlert koncepcionális szempontból is kifogásolták. Panagiotis Kondylis megállapította, hogy Mohler túlbecsülte a „konzervatív forradalom” filozófiai erejét, és hogy a liberalizmus, valamint az állam és a politika elsődlegességével kapcsolatos kritikáit már a neoliberaisok és a kommunisták is felvetették.¹³

Roger Woods több olyan jellemzőt is felvázolt, amelyek megkülönböztetik a konzervatív forradalom fogalmát a jobboldali politikai gondolkodás egyéb ágaitól. Először is a forradalom hívei tudatosan megpróbálták szakítani a háború előtti német társadalom elit konzervativizmusával, és elutasították az olyan reakciós elképzeléseket, mint a Második Birodalom lehetséges helyreállítása.¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a „Harmadik Birodalom” kifejezést Arthur Moeller van den Bruck, a konzervatív forradalom egyik kiemelkedő írója alkotta meg.¹⁵ Másodszor Woods a konzervatív forradalmat a weimari parlamentáris demokráciával szemben megingathatatlanul ellenségesnek jellemezte, amelyet a forradalom tagjai pedig nagyrészt a nyugati hatalmak által kényszerített, idegen rendszernek tekintettek.¹⁶ Ez minden bizonnyal jelen volt Ebeling gondolkodásában is. Határozottan elutasította a weimari alkotmányt és a parlamentáris apparátust, amelyet egy, a folyóiratában 1932 júniusában megjelent manifesztumban „a versailles-i imperialista rabszolgaság rendszerének” nevezett.¹⁷ Végül Woods rámutatott arra, mennyire fontos volt a „szocializmus” a konzervatív forradalom gondolkodói számára. Ez a „szocializmus” nem hasonlított a baloldali politikai gondolkodáshoz, inkább egy átdolgozott szocializmus volt, amely a lövészárkok társadalmi kiegyenlítetttségében és meritokráciájában

12 Hans Ebeling Armin Mohlernek, 1946. november 9., Deutsches Literaturarchiv (DLA) Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

13 Kondylis 1986, 59–60.

14 Woods 1996, 2.

15 Van den Bruck 1923.

16 Woods 1996, 2.

17 *Der Vorkämpfer* 1932a.

gyökerezett.¹⁸ Ebeling ebben a tekintetben is egyetértett Woods gondolkodásával.

Ebeling azonban felismerte a „konzervatív forradalomban” azokat a problémákat, amelyeket később Kondylis is azonosított: hogy a politika gazdaság feletti antiliberális elsőbbsége nem a konzervatív forradalom egyedülálló újítása volt, hanem azt a kommunisták már legalább Lenin ideje óta megvalósították. A weimari időszakban Ebelingre akadémiai témavezetője és politikai mentora, Friedrich Lenz professzor gyakorolt hatást, aki elutasította a versailles-i békeszerződést, mert az a politika gazdaság előtti meghajlását jelentette. Ebeling és Lenz szerint a politikának elsőbbséget kell élveznie a gazdasággal szemben, és az államnak olyan politikai gazdaságot kell kiépítenie, amely összhangban áll saját nemzeti fejlődésével. Ennek megfelelően Ebeling nem riadt vissza attól, hogy „szocialista” gazdasági elemzéssel foglalkozzon munkássága alatt, és elítélte a konzervatív forradalom más tagjait azért, mert meglátása szerint nem tudtak megfelelően elhatárolódni a kapitalizmustól és a faszizmustól, amelyeket ő egymással összefonódó fogalmaknak tartott. Bár Ebeling gyakran pejoratív értelemben használta a „fasiszta” kifejezést a weimari Németországban aktív antikommunista-nacionalista csoportok jellemzésére, a faszizmust alapvetően „a monopolkapitalizmus egyik uralmi formájának” tekintette.¹⁹ Nézetei szerint ez csupán a polgári demokratikus normákat érvényesítő módszer volt, nem pedig a kapitalizmustól elkülönülő rendszer. Hitler és Mussolini összehasonlítását „merésznek” nevezte, mivel szerinte Hitler mozgalma Németország katonai és politikai vereségéből fakadt, és a megoldást a versailles-i békeszerződés és annak ura, a „nemzetközi zsidó nagytőke” eltörlésében látta. Ezzel szemben az olasz faszizmus az első világháború utáni olasz remények csorbulásából és az olasz munkások sikertelen gyárfoglalási kísérletéből fakadt, amelyet Ebeling „amatőrnek” és nem szocialistának minősített. Az olasz politikai baloldal kudarcra vákuumot teremtett, amelyben az olasz faszizmus megvetette a lábát az iparilag fejletlen mediterrán országban.²⁰ Hogy még jobban megkülönböztesse magát és útítársait a konzervatív forradalom más

18 Woods 1996, 2.

19 Ebeling 1932b.

20 Ebeling 1932d.

alakjaitól, Ebeling a „nemzeti forradalmárok” megnevezést vette fel, amely a kompromisszumot nem ismerő radikalizmusra utalt. A „konzervatív forradalomhoz” hasonlóan a „nemzeti forradalmárok” sem volt rögzített tagsága, és nem is lehetett egyetlen elődjüket megnevezni. De ez a valóság nem akadályozta meg Ebelinget abban, hogy magának vallja a „nemzeti forradalmár” címkét, és olyan paramétereket állítson fel a mozgalom számára, amelyek tükrözik saját elképzeléseit.

A másik jelentős (és ugyanolyan nehezen definiálható) mozgalom, amelyhez Ebeling tartozott, a Német Ifjúsági Mozgalom volt. Nem létezett egyetlen egységes Német Ifjúsági Mozgalom (*Jugendbewegung*), inkább különböző csoportok konstellációja, amelyek mindegyike saját identitással rendelkezett. Ez az identitás néha politikai, néha kulturális, néha földrajzi, néha pedig vallási jellegű volt. Általánosságban elmondható, hogy a Német Ifjúsági Mozgalom a századfordulón született, és nagyrészt fiatal, férfi és városi jellegével tűnt ki. A városi fiatalok kirándulásokra és túrákra mentek a vidékre. De a Német Ifjúsági Mozgalommal kapcsolatos egyedi kultúra és hagyományok kialakulása megkülönböztette azt a pusztá kempingezéstől és főzéstől. Ezt a sajátos ifjúsági kultúrát *Wandervogel*nek („vándorló madár”) keresztelték el, és a polgári értékek elutasítását jelentette. Az első világháború kitorése és számos ifjúsági szervezet lelkes reakciója új szakaszba vezette a Német Ifjúsági Mozgalmat, amely alapvetően változtatta meg annak jellegét. A háború és az azutáni Weimari Köztársaság eseményei pedig tovább alakították a Mozgalmat, annak teljes összetettségében.

Leszerelése után Ebeling tudományos tevékenységbe merült: kezdetben építészetet tanult Krefeldben, majd áttért a nemzetgazdaságtanra, és végül 1929-ben a Giesseni Egyetemen védte meg doktori disszertációját Ferdinand Lassalle-ról. Korai tudományos pályafutását azonban megszakította az 1920. március–áprilisban kitört Ruhr-felkelés, amelyet az úgynevezett „Vörös Ruhr-hadsereg” vezetett. Ebeling részt vett a felkelés leverésében, amely egy erőszakos katonai hadjárat volt, és amelyet a hivatalos Reichswehr (német hadsereg) és a Freikorps néven ismert önkéntes félkatonai alakulatok hajtottak végre. 1920 végére megalapította a Krefelder Ifjúsági Szövetség (*Krefelder Jugendbund*) nevű ifjúsági szervezetet.²¹ 1921 augusztusában egyre jelentősebb sze-

21 Dr. Hans Ebeling önéletrajza, 1965. december 15.

repet vállalt a Német Ifjúsági Mozgalomban mint a Fiatal Nemzeti Szövetség (*Jungnationaler Bund*) alapítója és vezetője, amely kivált a Német Nemzeti Ifjúsági Szövetségből (*Deutschnationale Jungbund*). Ez szerinte „szakítást jelentett a sovinsizta, reakciós polgársággal, a »bosszúálló öregekkel« (tényleges életkortól függetlenül) és a hazafias harcosokkal”. Ebeling úgy vélte, hogy a Fiatal Nemzeti Szövetség és más szövetséges ifjúsági szervezetek, amelyek a háborús tapasztalatok és a *Wandervogel*-élmények szintéziséből alakultak ki, „egy új típus, a *Bündische* ember születését” jelentették.²² A „Bund” egy nehezen fordítható német szó (ez a cikk a kényelem és az egységesség kedvéért „szövetségnek” fordította), de olyan jelentést hordoz, amely hasonló a bajtársiasságban és a közös élményekben gyökerező kötelékhez vagy szövetséghez.

Ebeling életének és politikai fejlődésének egyik meghatározó pillanata a Ruhr-vidék 1923-as francia–belga megszállása volt. A versailles-i békeszerződésben előírt megfelelő és időbeni jóvátételi kifizetések elmulasztása miatt a szövetségesek csalódtak a Weimari Köztársaságban, ami arra késztette a harcias francia és belga kormányokat, hogy megszállják Németország iparosodott Ruhr-vidékét. Ez az 1925-ig tartó akció széles körű felháborodást váltott ki a német társadalom minden rétegében, beleértve a liberálisokat és a szociáldemokratákat is, akik passzív ellenállási kampányt indítottak. A Ruhr-vidék megszállásával szembeni német ellenállás jellemzőjévé váltak a drámaibb intézkedések is, köztük a szabotázs és az erőszakos megtorlás, amelyek különösen a szélsőjobboldalhoz kapcsolódtak. 1923-ig semmi sem utalt Ebeling életében vagy meggyőződéseiben arra, hogy olyan politikai nézeteket alakítana ki, amelyek különösen eltérnének a hagyományos német jobboldali nacionalizmus fő vonalától. Ebeling Ruhr-válság során szerzett tapasztalatai azonban transzformatív hatással voltak rá, és olyan pályára állították, amelyen nem egyszerűen nacionalistává, hanem „nemzeti forradalmárrá” vált. Ebeling és a Fiatal Nemzeti Szövetség többi tagja szabotázsstevékenységet folytatott a megszállók ellen, ami azt eredményezte, hogy a megszálló katonai bíróság távollétében halálra ítélte tevékenységéért. Ebeling kiábrándult a német hatalom hagyományos intézményeiből, különösen a német hadseregből (*Reichswehr*), amelyet azzal vádolt, hogy titokban ellátta robbanóanyagokkal az

²² Ebeling 1945b, 15–16.

olyan fiatal férfiakat, mint ő, és bátorította őket a szabotázsstevékenységek végrehajtására, de hivatalosan tagadta bárminemű részvételét ezen háttérscatornákban, és megtagadta a megszálló erők által bűncselekményekkel vádolt fiatal szabotőrök védelmét vagy oltalmazását.²³ Számára ez a német állam hatalmas és állítólagos nacionalistáinak gyávaságát és árulását jelentette. A Ruhr-válság eseményei után egy évtizeddel Ebeling így reflektált: „elhagytak, szabotáltak és elárultak minket a nemzeti akaratunkban”, különösen a nacionalista burzsoázia.²⁴

Ebeling jelentős szimpátiája a baloldali radikalizmus iránt szintén a Ruhr-válság tapasztalataiból fakadt. A Kommunista Párt (KPD), amely kezdetben – 1923-ban – támogatta a német és francia munkásosztály kapitalizmus elleni szövetségét, hamarosan nacionalistább álláspontra váltott, amely a francia–német megszállást a gyarmatosított Németország elleni elnyomó cselekményként ábrázolta. Ezt az új irányvonalat Karl Radek 1923. június 20-i „Schlageter-beszédében” fogalmazta meg, amelynek középpontjában a Ruhr-vidéken harcoló Freikorps-katona, Albert Leo Schlageter küzdelme állt, akit a megszálló hatóságok általi kivégzése nacionalista mártírrá tett. Ebelinghez hasonlóan Schlageter is az első világháború veteránja volt, aki három évvel korábban részt vett a Ruhr-vidéki kommunista felkelés leverésében. Radek tisztelettel adózott ennek a „bátor ellenforradalmi katonának”, majd arra buzdította a Schlageterhez hasonló nacionalistákat, hogy gondolják át, miért is harcolnak: a német kapitalizmusért vagy a szabadságért; az antant oldalán Oroszország ellen vagy Oroszország oldalán az antant ellen.²⁵ A Kommunista Párt radikális fellépésre vonatkozó támogatása a Ruhr-válság idején, valamint a német nemzeti elit érzékelt árulása arra készítette Ebelinget, hogy sokkal pozitívabb képet alakítson ki a szocializmusról és magáról a Szovjetunióról. Ez ráébresztette őt „a politika és a gazdaság közötti összefüggésre” is, ami befolyásolta, hogyan tekintett a Weimari Köztársaság fennállása alatt végbement fontos eseményekre, mint például az 1924-es Dawes-tervre és az 1929-es

23 Ebeling 1945a, 19–20.

24 Ebeling 1933b.

25 Radek 1923.

Young-tervre („a Német Köztársaság önkéntes és végleges beolvasztása a nyugati imperializmusba”).²⁶

A Weimari Köztársaság viharos tizennégy éves fennállása alatt Ebelingnek nem sikerült bejutnia a német politikai élet főáramába. Megpróbált szövetségeket kötni hasonló gondolkodású ifjúsági szervezetekkel, és együttműködött más „nemzeti forradalmárokkal” szellemi projektekben; egy időben például Ernst Jüngerrel közösen szerkesztette a *Die Kommenden* című folyóiratot. De legjelentősebb szellemi vállalkozása saját „nemzeti forradalmi” folyóiratának, a *Der Vorkämpfer*nek 1929-es alapítása volt. A havonta megjelenő folyóirat küldetésnyilatkozata az volt, hogy „nem az egyes korrupciós eseteket kívánja kiemelni, vagy egyes személyeket támadni, hanem inkább a gazdasági és politikai elnyomás rendszerét mint egészet boncolgatni”.²⁷ Ennek megfelelően a *Der Vorkämpfer* alcíme *A politikai és gazdasági elnyomás ellen* volt. Nagyra törő ambíciói ellenére azonban a *Der Vorkämpfer* – akárcsak Ebeling legtöbb törekvése – megingathatatlanul a német politikai kultúra peremén maradt. Havi példányszáma Németország-szerte körülbelül hétezer volt, de főként Nyugat-Németországban olvasták, különösen a diákok.²⁸ A szerény példányszám ellenére Ebeling a *Der Vorkämpfert* a *Bündische* ifjúság „kifejeződésének” tekintette. A folyóirat kijelölt ellensége az „antinacionális (mert burzsoá és internacionalista!) kapitalizmus és annak fasiszta megnyilvánulásai” voltak.²⁹ Mint látni fogjuk, a konzervatív forradalommal szimpatizáló különböző személyiségeket és csoportokat Ebeling „fasiszta” címkével illette. Noha még a német politikai élet radikális szegmensén belül is nyilvánvalóan perifériális figura maradt, saját elemzéseinek tisztaságát és helyességét hangoztatva próbálta kompenzálni ismeretlenségét. Ez egy mélyen gyökerező elitizmust eredményezett, amely a konzervatív forradalom egészében megfigyelhető. Ez különböztette meg a nemzetiszocialista mozgalomtól, amely olyan mértékben hajlott a populizmus felé, hogy az olyan személyiségeket, mint Ebeling, Jünger és másokat, akik a konzervatív forradalomhoz kapcsolódtak, undorral töltötte el.

26 Ebeling 1930c.

27 Ebeling 1930a.

28 Dupeux 1976, 358.

29 Ebeling 1933b.

Összességében az Ebeling világnézetét meghatározó visszatérő ideológiai szál a lángoló német nacionalizmus, valamint az volt, hogy a fiatalok fontos szerepet fognak játszani a jövőbeli német államban. 1928-ban egy Német Ifjúsági Mozgalmi folyóirat megjegyezte, hogy Ebeling és a Fiatal Nemzeti Szövetsége egy „ifjúsági állam” létrehozására törekedett a jövőbeli, idealizált Németországban.³⁰ Ez egy olyan államot jelentett, amelyet a Német Ifjúsági Mozgalom hagyományai formáltak, mely koncepciót évtizedekkel később is hirdetett. Generációja hőiesen harcolt az első világháborúban, és elárulva érezte magát konzervatív idősebb generációjának kudarcot vallott „vezetése” miatt. A küzdelem határozta meg Ebeling világnézetének alakulását a weimari korszakban. Olyan fontos próbatételek, mint a német háborús vereség, a Ruhr-vidék megszállása, valamint az instabil politikai és gazdasági helyzet finomították elemzését, és arra készítették, hogy olyan nem lineáris álláspontokat foglaljon el, amelyek megkérdőjelezték a szigorú bal-jobb sémát. Például a Szovjetunió iránti támogatását az a realista meggyőződés támasztotta alá, hogy Oroszország, mint az egyetlen jelentős Versailles-ellenes hatalom, a nacionalista Németország természetes szövetségese. Ezt a pragmatikus nézetet osztották a „nemzeti bolsevikokhoz” közel álló aktivisták, mint Ernst Niekisch – de még a német katonai elit felső köreiben is talált némi támogatást.³¹ A Szovjetunió támogatása azonban Ebeling a szocialista államgazdaság által kínált gazdasági „csodák” iránti őszinte lelkesedését tükrözte, egy olyan ábrándos rajongást, amelyet más személyiségek, például Ernst Jünger is osztottak. De míg a konzervatív forradalom számos gondolkodója és aktivistája megvetően tekintett az NSDAP-ra, kevesen követték azt az elvi ellenállási utat, amelyet Ebeling 1933 után bejárt.

30 Lass 1928.

31 A *Reichswehr* bizonyos elit köreiben érzelmi és stratégiai okokból is jelen volt az oroszbarátság.

Az NSDAP hatalomátvétele és Ebeling ellenállása, 1933–1939

A konzervatív forradalom és a nemzetiszocializmus viszonya bonyolult volt. Egyes tudósok hajlamosak voltak a konzervatív forradalom eszméire a nemzetiszocializmus előfutáraként tekinteni, ami talán a német történetíráson belül még parázsló, elavult Sonderweg-vita maradványait tükrözte. Egy árnyaltabb nézőpont azon tény elismerése, hogy míg a konzervatív forradalomhoz kapcsolódó egyes személyiségek együttműködtek a nemzetiszocialista Németországgal (Carl Schmitt), mások magánéletükben továbbra is elutasították Hitler uralmát (Ernst Jünger), és néhányukat még meg is ölték a nemzetiszocializmus iránti köztudott ellenzékiségük miatt (Edgar Julius Jung). A konzervatív forradalmon belül gyakorlatilag a nemzetiszocializmussal kapcsolatos vélemények minden árnyalata megtalálható volt, a Hitler és mozgalma iránti szimpátiától és támogatástól a nyílt ellenségeskedésig. Fel kell tennünk a kérdést: miért éppen Ebeling utasította el olyan élesen az NSDAP-t, hogy ez a rezsim elleni aktív ellenállásához és hazájából való meneküléséhez vezetett?

1933-ban Hans Ebeling három szakaszt különböztetett meg a nemzeti forradalmi mozgalom fejlődésében. Érdeemes megjegyezni, hogy mindegyik szakasz egy-egy tagadásból állt. Az első 1910–1923-ig tartott, amikor is „a polgári »nacionalizmussal« foglalkoztunk, amely egybeesett a hazafisággal és a kapitalizmussal”. Ezt az időszakot a Német Ifjúsági Mozgalom éretté válása, az első világháborúban való részvétele, valamint a katasztrofális vereséget okozó polgári elit német vezetés elutasítása jellemezte. Ezt követte az 1923 és 1929 közötti időszak (amely a Ruhr-vidék megszállását és a *Der Vorkämpfer* első megjelenését ölelte fel), amelyben a nemzeti forradalmárok feladata „a nemzeti »szocialista« eretnokségek vizsgálata” volt. Ez kétségtelenül az NSDAP-ra és más irányzatokra utalt, amelyeket Ebeling nem tartott eléggé szocialistának. 1929-től 1933-ig „harcuk” a kapitalizmus és annak állítólagos „fasiszta” változatai ellen irányult, ami lényegében azt jelentette, hogy a konzervatív forradalom keretein belül heves és egymást pusztító támadásokat indítottak azok ellen, akikről Ebeling azt gyanította, hogy

eltérnek az ő purista elképzeléseitől.³² Ez illusztrálja azt a tragédiát, amely Ebeling politikai küldetésének középpontjában állt a késő Weimari Köztársaság idején. Ahelyett, hogy felismerte volna az NSDAP hatalomátvételével bekövetkező katasztrófát, és széles körű ellenzékot szervezett volna Hitler ellen, a nemzeti forradalmi csoportok közötti apró különbségekkel volt elfoglalva. Ezt legjobban a *Der Vorkämpfer* 1933 januárjában megjelent utolsó száma tükrözi. Az NSDAP hatalomátvétele és az azzal járó, eltérő nézetek elleni fellépés miatt az, amit a konzervatív forradalom állapotáról szóló „egyfajta elszámoltathatósági beszámolónak” szántak, végül a *Der Vorkämpfer* utolsó megjelent lapszáma lett. Különböző személyeket neveztek meg és ítélték el kemény szavakkal vélt kihágásaik vagy alkalmatlanságuk miatt. Franz Schauweckert „revizionistának”, „eltéréspártinak” nevezték, és a jobboldali félkatonai *Stahlhelm*-szervezethez fűződő kapcsolatai miatt állítólag nem volt jobb az NSDAP-nál. Ernst Niekisch-t termékeny és tehetséges íróként dicsérték, de úgy vélték, hogy a „megfáradt előző generációhoz” tartozik. Bár dicséretet kapott Róma- és Hitler-ellenességéért, Ebeling ironikusan bírálta a „magányos” Niekisch-t azért, mert opportunista módon „folyamatosan ellenezte” az együttműködést más csoportokkal. Otto Strassert, akit a *Der Vorkämpfer* egy korábbi számában már átfogóan elítéltek, ismét „szociális fasisztának” és „politikai csalónak” nevezték, aki hagyta, hogy a reakciós jobboldal zsoldosává tegyék Hitler ellen. Fritz Kloppe-t „bukottnak” minősítették, és „Possedismus” nevű programját (egy Kloppe által kitalált neologizmus, amely bizonyos hasonlóságot mutatott a disztributizmussal) komolytalannak tartották. Karl Otto Paetelt Ebeling blöffölőként állította be, akinek a Nemzeti Bolsevik Kiáltványát (1932) nem szabad komolyan venni. Friedrich Hielschert is bírálták.³³ Így a *Der Vorkämpfer* utolsó cselekedete az volt, hogy durván alábecsülte a Hitler által jelentett egzisztenciális fenyegetést, és helyette kritikáját befelé, más antináci személyiségek felé fordította azok vélt kudarcai miatt. Ez szimbolizálta a konzervatív forradalom szélesebb körű kudarcát arra, hogy koherens ellenállást szervezzen Hitler ellen. Ami valószínűleg ahhoz a kissé igazságtalan felfogáshoz vezetett, hogy a két világháború közötti Né-

32 Ebeling 1933b.

33 Ebeling 1933a.

metországban nem egy önálló és hiteles intellektuális mozgalom volt, hanem csupán a nemzetiszocialista rezsim intellektuálisan üres, mégis fellengzős előfutára.

Láttuk, hogy Ebeling olyan álláspontokat is képviselt, amelyek alapvetően ellentmondtak Hitlerének. A Szovjetunióval való szövetségre irányuló javaslat tabu volt a náci vezető számára, akinek összeesküvés-elméleti világnézete a szovjet kísérletet a „zsidó-bolsevizmus” epicentrumának tekintette. Mindenesetre mindent, ami a nemzetiszocializmuson belül „baloldali” szárnynak tekinthető, Hitler már 1926 februárjában, a bambergi konferencián kiirtott. Ráadásul a *Lebensraum*-politika a Szovjetunió által ellenőrzött kelet-európai területek meghódításán alapult. Ezzel szemben Ebeling úgy vélte, hogy a Szovjetunió „Versailles legerősebb ellenfele”, és a Németország és Oroszország közötti háború kilátásait a kapitalizmus szolgálatában álló nyugati imperialista cselszövésnék bírálta. Kiemelte Hitlert, azt állítva, hogy az NSDAP vezetőjének szovjetellenes politikája csak az úgynevezett „uralkodó zsidó világpénzhatalomnak” szolgálna, amelynek Hitler látványlag ellene volt.³⁴ Az antiszemitizmus alkalmanként felfedezhető volt Ebeling nyelvezetében, például amikor „az egész zsidó és egyéb világ-sajtót” bírálta.³⁵ Ugyanakkor összességében a „zsidókérdésről” alkotott nézetei a két világháború közötti Németország radikális nacionalista köreinek antiszemita kultúrájához képest kifejezetten mérsékeltek voltak. 1932 augusztusában azt írta, hogy „a tőke sem zsidó, sem árja, a tőke az tőke”.³⁶ Ez a fajta árnyalatosság megkülönböztette őt az NSDAP éles hangú antiszemitizmusától. És bár kortársaitól különböző hozzáállása figyelemre méltó, Ebeling NSDAP-ellenes álláspontja irracionálisabb aggodalmakon is alapult. Mint már megállapítottuk, a konzervatív forradalomhoz kapcsolódó írók közül sokan olyan felsőbbrendűséget sugároztak, amely lehetővé tette számukra, hogy erkölcsi elitként tettelegjenek annak ellenére, hogy alig vagy egyáltalán nem élveztek széles körű támogatást. Ebeling sem volt kivétel, és az NSDAP-val szembeni kritikájának jelentős része ahhoz a vádhoz kapcsolódott, hogy a párt túlságosan törődött a „jogszerűséggel”. Az NSDAP „forradalomról”

34 Ebeling 1931.

35 Ebeling 1930b.

36 Ebeling 1932c.

szóló retorikáját azért kritizálták, mert az lehetetlen volt, amíg a párt a weimari alkotmány keretein belül működött: „a jogi forradalom önmagában ellentmondásos”.³⁷ Ez nemcsak a nemzeti forradalmárok elitizmusát és a tömegpolitika iránti megvetésüket mutatta, hanem lehetővé tette számukra, hogy kifogásokat találjanak sikertelenségükre a német politikai életben. Ha általános népszerűség tekintetében nem tudtak versenyezni az NSDAP-val, legalább a purista erkölcsi fölényt maguknak tudhatták.

A külpolitikával és a reformizmus kontra forradalom kérdéseivel kapcsolatos eltérő nézeteken túl Ebeling alapvetően gazdasági okokból is elutasította az NSDAP programját. Mint már említettük, a Szovjetunió iránti támogatása nem csupán egy ravasz, Versailles-ellenes reálpolitikában gyökerezett, hanem őszintén lelkesedett a szovjet tervgazdasági modellért. 1932 januárjában Berlinben megalakult az *Arbeitskreis für Planwirtschaft* (ARPLAN) („[Szovjet] Tervezett Gazdaság Munkacsoport”) nevű tanulmányi csoport a Szovjetunió ötéves tervének tanulmányozására. A csoport szorosan együttműködött a szovjet nagykövetséggel, és német értelmiségieket és aktivistákat gyűjtött össze, akik közül többen kapcsolódtak a konzervatív forradalomhoz, mint például Ernst Jünger, Friedrich Hielscher, Ernst Niekisch és Arvid Harnack.³⁸ Mások, mint például a magyar kommunista Lukács György és a német kommunista Hermann Duncker, szintén csatlakoztak az ARPLAN-hoz, ami jól illusztrálja, hogy a bal- és a jobboldal vezető értelmiségieit egyaránt ugyanaz a pálya vonzotta. 1932 augusztusában és szeptemberében huszonöt ARPLAN-küldött, köztük Werner Kreitz és Niekisch látogatást tett a Szovjetunióban. „Gyümölcsöző megbeszéléseket” folytattak a Gosplan vezetőivel Szentpéterváron, Moszkvában és Harkovban. A *Der Vorkämpfer* arra a következtetésre jutott, hogy az ARPLAN „egy fontos és szükséges munkához járul hozzá: elmélyíti ismereteinket az óriási újjáépítési munkáról, amely alapvetően átalakítja a Szovjetunió európai és ázsiai régióit”. A német szovjetbarát csoport továbbá segített „eloszlatni a félreértések és a rosszindulatú ellenségeskedés felhőit” a Szovjetunió természetét illetően. Az 1932 végén közzétett jelentés optimistán arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen, „tudományos

37 *Der Vorkämpfer* 1930.

38 Costello–Tsarev 1993, 73.

kritika és politikai barátság szellemében végzett” munka megerősíti a kulturális kapcsolatokat Németország és a Szovjetunió között.³⁹ Ebeling a nemzeti forradalmárok gazdasági célját „az állami szocializmus mint kormányzati formaként” foglalta össze.

A *Der Vorkämpfer*-kör számos tagja számára (de Ebelinget kifejezetten kivéve) a Szovjetunió magángazdasági tevékenység elleni támadásainak támogatása a porosz állam történelmi modelljét idézte fel. A porosz szellemiséget a konzervatív forradalom egészében ünnepezték. Moeller van den Bruck *Der preußische Stil* (1916) és Spengler *Preußentum und Sozialismus* (1919) című műveit szinte szentírásként tisztelték egyes német nacionalisták. Annak ellenére, hogy nem rajongott a porosz szellemiségért, Ebeling csodálta a Szovjetunió állami szocializmusát, és szorgalmazta „a »termelési eszközök tulajdonjogának« a nemzet kezébe, a munkások, parasztok és katonák államába való átruházását!”⁴⁰ Megvetette az NSDAP gazdasági programját, amelyet félkész fasizmusnak minősített, utalva Mussolini vállalati rendszerére. A párt „antikapitalista hangulata” ellenére nem sikerült „megtámadnia a kapitalista gazdasági rendszer alapjait”, hanem éppen ellenkezőleg, megerősítette azt azzal, hogy „elismerte a magántulajdont és azt »állami« védelem alá helyezte”. Ebeling pozitívan hivatkozott a szociáldemokrata teoretikus, Rudolf Hilferding elemzésére, mely azt vetette fel, hogy alig van különbség a „pénzügyi kapitalizmus” és a kapitalizmus egyéb aspektusai, például az ipari kapitalizmus között. Ebeling érvelése szerint az NSDAP arra összpontosított, hogy a „pénzügyi kapitalizmust” babrálja mint Németország gazdasági gondjainak csodaszere, de nem fogta meg a kapitalizmus mélyebb problémáinak gyökerét.⁴¹ Így Ebeling arra a következtetésre jutott, hogy az NSDAP nem jelentett komoly fenyegetést a kapitalizmusra, és ez véleménye szerint elegendő volt ahhoz, hogy aláássa hitelességét, mint valóban „forradalmi” párt.

Hitler 1933. január 30-i kinevezése német kancellárrá és az azt követő náci hatalomkonszolidáció véget vetett az eltérő vélemények tolerálásának. Március 1-jén a Gestapo átkutatta Ebeling szüleinek házát Krefeldben. Másnap elmenekült szülővárosából, hogy elkerülje a letar-

39 *Der Vorkämpfer* 1932b.

40 Ebeling 1932b.

41 Ebeling 1932c.

tóztatást – Laubachon, Giessenen, Kreuzbergen, Dortmundon, Potsdamon, Stettinen és Berlinen keresztül utazott. Március 18-án visszatért Krefeldbe, ahol lőfegyver birtoklásának vádjával letartóztatták. Április 1-jén szabadult, és július közepéig Duisburgban élt a Fiatalkor Nemzeti Szövetségbe tartozó társaival, majd visszatért Krefeldbe.⁴² Visszatekintve erre az időszakra, Karl Otto Paetel megragadta a konzervatív forradalom számos „forradalmárának” irreális és önelégült hozzáállását. Megjegyezte, sokakat közülük „naiv büszkeséggel” töltött el az, hogy kis folyóirataikat Hitler kormánya betiltotta azzal az indokkal, hogy azok az állam fennmaradását veszélyeztető tevékenységeket folytathatnak. Ez hízelgett nekik, mivel azt sugallta, hogy veszélyt jelentenek a „békére és a rendre”, pedig a valóságban nem jelentettek komoly fenyegetést az új rezsimre.⁴³ Ebelingnek nem sikerült fenntartania csoportját mint földalatti szervezetet, ezért 1934 januárjában feloszlatta a Fiatalkor Nemzeti Szövetséget. Nem volt hajlandó behódolni a rezsimnek, és mivel valószínűsíthető volt, hogy további üldöztetéssel kell szembenéznie, augusztusban elmenekült Németországból. Saját szavai szerint Hollandiából és Belgiumból folytatta munkáját, hogy „megsemmisítse a náci rendszerbe és a Reichswehrbe vetett hitet, nemcsak saját csoportjaival, hanem másokkal (elsősorban a Katolikus Ifjúsággal) együttműködve is”.⁴⁴ Ez az együttműködés elsősorban a katolikus Theo Hespersszel a *Kameradschaft*, egy határozottan antináci propagandaújság létrehozásában csúcspontot ért el.

Míg Ebeling a Hitler-rezsimmel szembeni ellenállás nehéz útját választotta, azok a korábbi bajtársai, akik forradalmi ellenzékiességüket hirdették az NSDAP-val szemben, egyszerűen beletörődtek az új rezsimbe. Ez valószínűleg arra készítette Ebelinget, hogy újragondolja korábbi feltételezéseit, például azt a kegyetlen nézetét, hogy a német katolikusok természetüknél fogva szimpatizálnak a faszizmussal. 1932 februárjában azt írta, hogy „a faszizmus csak katolikus lélekből fakadhat”. Azon ritka esetek egyikén, amikor Ebeling a „poroszsággal” kacérkodott, azt írta, hogy bár a szektarianizmus „komikusnak” tűnhet, a valóság az, hogy „a faszizmus ráerőltetése a német népre és azok »sz-

42 Dr. Hans Ebeling önéletrajza, 1965. december 15.

43 Paetel 1965, 104.

44 Ebeling 1945a: borítósöveg.

tályokba« való felosztása ellentétes a porosz–német történelem hagyományával és a német nép valódi nemzeti érdekeivel”. A fasizmus erőltetése „a nemzetközi kapitalizmus és Róma uralmát jelenti Németország felett”.⁴⁵ Ebeling nem az egyedüli volt a konzervatív forradalmon belül, aki ilyen *odium theologicum*nak hódolt. Ernst Niekisch *Hitler: Ein deutsches Verhängnis* (1932) című művében a német nemzetiszocializmust „latin” és „katolikus” mozgalomként jellemezte, amely ellentétben állt a protestáns porosz hagyománnyal.⁴⁶ Lényegében Ebeling több korábbi szövetségese, akik hangoztatták „poroszságukat”, szelíden elfogadták az új rendszert, és néhányan a második világháború alatt a Német Birodalom szolgálatába álltak. 1945-re nyilvánvalóvá vált, hogy Ebeling felülvizsgálta a német katolikusokkal szembeni korábbi előítéletét. Dicsérte a katolikus *Bündische*-szervezeteket azért, hogy „hűséges és nélkülözhetetlen harcosok maradtak a fiatalabb generáció küzdelmében a jövő átalakításának jogáért”, és elismerte, hogy „döntő tényezők” voltak a Német Ifjúsági Mozgalmon belül.⁴⁷ Változó hozzáállását kétségtelenül befolyásolta szoros együttműködése és barátsága Theo Hespersszel, egy rajnai származású társával, aki a nácik hatalomra kerülése előtt részt vett a katolikus Quickborn ifjúsági mozgalomban. 1937-től Ebeling és Hespers kiadták a *Kameradschaft* című lapot mint antináci propagandaműszert, miközben titokban igyekeztek koordinálni az antináci ellenállást Németországon belül és kívül egyaránt.⁴⁸ A háború után Ebeling a *Kameradschaftot* a *Der Vorkämpfer* „utódjának” nevezte.⁴⁹

Hollandiában töltött száműzetése alatt a német kormány többször is kérte kiadatását a Harmadik Birodalomnak. 1934 szeptemberében letartóztatták egykori szervezetének, a Fiatal Nemzeti Szövetségnek tagjait, ami végül 1937 júniusában az esseni perhez vezetett, amelyben több ifjúsági szervezetet állítottak bíróság elé. 1935 szeptemberében a holland és a német kormány megállapodást kötött egy bebörtönzött holland légierőtiszt és Ebeling cseréjéről, ami arra kényszerítette Ebelinget, hogy rendszeresen változtassa a lakhelyét hollandiai illegális

45 Ebeling 1932a.

46 Niekisch 1932.

47 Ebeling 1945b, 12.

48 Hespers 2021, 124–125.

49 Ebeling Mohlernek, 1946. november 9., DLA Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

tartózkodása alatt. 1936 januárjában belgiumi beutazási vízumot kapott, és 1939. november 29-ig ott élt.⁵⁰ Az essen per során Ebeling társait üldözték Hitler rendszerének ellenzése miatt. A krefeldi Hans Böcklinget tizenkét év kényszermunkára ítélték, míg Dr. Karl Wegerhoff rejtélyes körülmények között meghalt cellájában; hivatalos okként öngyilkosságot jelöltek meg.⁵¹ Ebeling és társainak ellenállása a *Kameradschaft* lapjain is nyilvánvaló volt. 1937 novemberében a lap kijelentette, hogy „mi, fiatal németek, harcot folytatunk” a „barna pestis” [a nemzetiszocializmus] ellen, amely „Németországban tombol”.⁵² Ebeling 1938 januárjában figyelmeztetést fogalmazott meg a Harmadik Birodalom „hatalomvágyára, terjeszkedési szándékára és pángermán agressziójára”, megjósolva, hogy Hitler külpolitikája elkerülhetetlenül katasztrofális háborúhoz vezet.⁵³ Hespers keresztény hite a *Kameradschaft*-ban is megmutatkozott. Megjelentek olyan cikkek, amelyek az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré” keresztény elvvel foglalkoztak, azzal érvelve, hogy „a Németországban uralkodó zsarnokság, önkény és erőszak jogot ad nekünk, és bizonyos körülmények között kötelességünké teszi, hogy minden tőlünk telhetőt megtegyünk a törvény és a rend helyreállítása érdekében hazánkban”.⁵⁴ A második világháború 1939 szeptemberi kitörése megerősítette Ebeling és Hespers *Kameradschaft*-ban megfogalmazott jóslatait. Míg Ebelingnek sikerült Angliába menekülnie, Hespers családjával együtt Hollandiában maradt. 1940 májusában Németország lerohanta Hollandiát, ami arra készítette Hesperst és családját, hogy két éven át bizonytalan és illegális életet éljenek, mielőtt 1942-ben a Gestapo felkutatta és letartóztatta őt. Berlinbe szállították, 1942 szeptemberétől 1943 júliusáig kihallgatták, majd a berlini Népi Bíróság halálra ítélte. 1943. szeptember 9-én Plötzensee-ben akasztották fel, több száz másik fogoly mellett.⁵⁵ Miután elkerülte a hasonló sorsot, Ebeling a háború végéig Angliában maradt. A papírhiány miatt megszűntette a *Kameradschaft* kiadását. Ehelyett két angol nyelvű röpirat, a *The Caste* és a *The German Youth Movement*

50 Dr. Hans Ebeling önéletrajza, 1965. december 15.

51 Ebeling 1945b, 23.

52 *Kameradschaft* 1937b.

53 Ebeling 1938.

54 *Kameradschaft* 1938.

55 Hespers 2021, 375.

megírására fordította figyelmét. Csak 1947-ben tért vissza Németországba, miután engedélyt kapott arra, hogy meglátogassa beteg édesanyját. Apja 1944-ben halt meg, tévesen azt gondolva, hogy fia Németország belga megszállása során életét vesztette.⁵⁶

A porosz katonai „kaszt” és a Harmadik Birodalom

Ebeling weimari korszakbeli írásainak áttekintése azt mutatja, hogy következetesen és határozottan ellenezte a nemzetiszocializmust. Első ránézésre feleslegesnek tűnhet feltenni azt a kérdést, hogy miért döntött úgy, kockáztatja az életét és a szabadságát azzal, hogy ellenáll Hitler rendszerének. Habár azok közül, akik a konzervatív forradalomhoz kapcsolódtak, sokan tettek hasonlóan harcias, nácizmusellenes kijelentéseket az 1933-as hatalomátvétel előtt, végül mégis úgy döntöttek, hogy beállnak a sorba. Miért állt tehát ellen Ebeling, míg sok egykori nemzeti forradalmi kortársa a beletörődést választotta? A magyarázatot a konzervatív forradalom keretein belül a „poroszság” fogalmára helyezett eltérő hangsúlyokban lehet megtalálni.

Közvetlenül az 1933-as hatalomátvétel előtt a „nemzeti bolsevik” publicista, Karl Otto Paetel tisztázta, hogy a sok német nacionalista által „Poroszországnak” tulajdonított jelentőség „nem Poroszország országáról szól... hanem Poroszország akaraterejéről. Mondhatnánk, hogy Németország »porosztításáról« van szó”.⁵⁷ „Poroszország” fogalma elválaszthatatlanul összekapcsolódott a porosz militarizmus koncepciójával, amely romantikus vonzódást váltott ki a nacionalisták körében. Egy szigorú, autoriter és spártai stílusú államot képzeltek el Németországban. De Ebeling már 1933 előtt is óva intett a militarizmus ezen változatától. Ez megkülönböztette őt néhány túlbuzgó kortársától, akik rajongtak Poroszországért. Csak Hitler hatalomra kerülése után váltak Ebeling poroszságban rejlő veszélyekről alkotott nézeti írásainak fontos témájává, és képezték 1945-ös a *The Caste* címet viselő röpiratának a fő téziséét. Ez a véleménykülönbség különösen jól látható volt a wei-

⁵⁶ Dr. Hans Ebeling önéletrajza, 1965. december 15.

⁵⁷ Paetel 2019, 64.

mari korszak végén Ebeling és Ernst Jünger között. 1933 januárjában Ebeling dicsérte Jüngert írásai radikális és antiburzsoá jellegéért, valamint azért, hogy elutasította a „nemzetiszocializmus tartalmatlan hablatyát”, de Ebelinget zavarta Jünger lelkesedése a „háború mint inherensen jó dolog” iránt. Jünger az *In Stahlgewittern* című, 1920-ban megjelent, fronton szerzett tapasztalatairól szóló emlékiratának szerzőjeként vált közismertté. A '30-as években Jünger kidolgozott egy sztoikus „hősi realizmus” filozófiát, amely szerint a történelmi sorsot „hűvösen” kell elfogadni. Hősi realizmusának értéke minden körülmények között a *cselekvésben* gyökerezik, minden eshetőséget a világ alakítására és átalakítására irányuló erőfeszítéssé formálva. Ez az elmélet hasonlóságot mutat Nietzsche *amor fati*-jával, amely hősi módon elfogadja és elviseli a nehézségeket, miközben reálisan magáévá teszi az élet legalapvetőbb erőit, beleértve az erőszakot és a pusztítást is. Ebeling azzal érvelt, hogy Jünger azon állítása, miszerint »»minden háborúban« – és ismét hangsúlyozva, hogy »nem számít«, ki indítja és ki ellen folyik – ő is a sorokban fog állni”, veszélyes előjel. Ez arra a következtetésre vezette Ebelinget, hogy Jünger „túl egyoldalúan koncentrált a háborúra”.⁵⁸ Bár Ebelingnek magának is kifogástalan katonai szolgálati múltja volt az első világháborúból – ami megnehezítette a náci számára, hogy rágalmazzák –, soha nem vette fel a „hazám, jó vagy rossz” hozzáállást. Nehéz elkerülni azt a következtetést, hogy a „hősi realizmus” támasztotta alá Jünger nemzetiszocialista rezsim iránti toleranciáját. Figyelembe véve a militarizmus iránti támogatását és az íásaiban megjelenő katona archetípusát, nem meglepő, hogy ez a hozzáállás később arra vezette, hogy – bár nem túl lelkesen – részt vegyen a német háborús erőfeszítésekben. A második világháború alatt viszatért aktív szolgálatba, de az 1944. július 20-i merényletet követően elbocsátották. Ebeling 1945-ben azt írta, hogy a történelmi Poroszországban létező „merev társadalmi rend” „formálta a porosz és a poroszodott német hadsereg, valamint tiszti karuk jellemét”.⁵⁹ Tudatosan vagy tudat alatt, Jünger állam iránti, nagyrészt feltétel nélküli katonai szolgálatra irányuló hozzáállása a porosz szellemiség értékeit tükrözte.

58 *Der Vorkämpfer* 1933.

59 Ebeling 1945a, 5.

Bár Ebeling a *Der Vorkämpfer* (1929–1933) megjelenése alatt megtúrte írói körében a porosz eszme iránti lelkesedést, saját írásainak többségéből ez az érzelm szembe tünően hiányzott. 1945-re már azt állította, hogy a „poroszság”, mint hiper militarizált és agresszív ideológia, beágyazódott a német katonai elit felső rétegeibe, amelyet ő „kasztnak” nevezett. Újszerű elemzést nyújtott a Harmadik Birodalomban 1933 és 1938 között fennálló hatalmi dinamikákról, amelyben Hitler nagyrészt a Reichswehren belüli, poroszosodott katonai „kaszt” revansista vágyait követte. Úgy látta, hogy ez a kaszt uralta a német állam ügyeit a vilmosi korszaktól kezdve a Weimari Köztársaságon át egészen a nemzetiszocialista Németországig. Bár ez a „kaszt” nem kedvelte Hitlert és pártját „baloldali demagógiája, vulgáris antiszemitizmusa és brutális, műveletlen vezetői” miatt, készek voltak támogatni politikai vezetését annak érdekében, hogy kihasználják széles társadalmi támogatottságát, és így előmozdítsák valódi céljukat, a bosszúháború kirobbantását. Ebeling így magyarázta: „A porosz militarizmus volt a fő céljuk, és ezért készek lettek volna paktumot kötni magával az ördöggel is.”⁶⁰ A katonai elit Harmadik Birodalomban betöltött központi szerepéről szóló elméletével előrevetítette Karl-Heinz Janssen és Fritz Tobias későbbi történelmi érveléseit.⁶¹ Ebeling elemzésében azonban nagyrészt elvesztek a történelmi árnyalatok és a náci hatalomátvételének összetettsége. Olyan általánosító állításokat fogalmazott meg, mint hogy „a Harmadik Birodalom a Reichswehr alkotása”, „az 1933-as nemzeti forradalmat a porosz militarizmus indította el katonai célokból”, és hogy Hitler hatalomra jutása „a tábournokok, és senki más” miatt történt.⁶² Pontos történelmi elemzésként Ebeling tézise hiányosnak bizonyul; azonban propagandaként jobban érthető. Ebeling figyelmeztetései, miszerint ki kell irtani a „poroszságot” a német hadseregből, saját háború utáni rendeződésre vonatkozó reményeit tükrözték. Hasonló érzelmeket hangoztatott Otto Strasser is, egy volt náci, aki 1933 előtt Hitler kegyvesztettjévé vált. Ebelinghez hasonlóan Strasser is reménykedett abban, hogy befolyást gyakorolhat a háború utáni német politikára. Úgy tünik, hogy Ebeling és Strasser kapcsolata a weimari idöszakban az idö mú-

60 Uo., 34.

61 Janssen–Tobias 1994.

62 Ebeling 1945a, 32. o.

lásával megromlott. Kezdetben Strasser *National Sozialistische Briefe* című lapját 1930-ban a *Der Vorkämpfer* testvérlapjaként hirdették, és mindketten írtak cikkeket a *Die Kommenden* című nemzeti forradalmi folyóiratba. De 1931 végére Strassert Ebeling és szövetségesei teljes mértékben elítélték, „politikai halottnak”, „keresztény fasisztának” és a reakciós jobboldal ügynökének bélyegezték.⁶³ Strasser azonban, aki szintén elmenekült a náci uralom elől Hitler kancellárrá válása után, később antináci propagandát kezdett készíteni, és a porosz militarizmus kérdésében hasonló hangnemet ütött meg, mint Ebeling. Strasser 1940-ben azt írta, hogy „Németországnak magának kell politikailag, erkölcsileg és területileg is megsemmisítenie a poroszszágot”.⁶⁴ Ez a közös vélemény azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a második világháború utáni politikában újbóli közeledés jöjjön létre a két férfi között.

Száműzetés és háború utáni vízió

Az ellenállás évei alatt Ebeling egyértelműen abban reménykedett, hogy a Hitler-rezsim bukása után saját jövőképeinek helye lesz abban a rendszerben, amely a német vereség kohójából kialakul. Kifejezte reményét, hogy a háború utáni német állam „továbbhaladhat Vilmos imperializmusának, Weimar határozatlanságának [és] Hitler despotizmusának sírjain”.⁶⁵ Ebeling nem csupán a Hitler-rezsim reakciós kritikusaként lépett fel. Pozitív jövőképet vázolt fel a jövőbeli német államról, remélve, hogy elkerülhető lesz egy olyan megoldás, amely csupán „visszatérést jelentene Weimarba”. Bár a weimari demokrácia kritikusaként lépett fel, Ebeling elutasította a diktatúrákat. 1937 novemberében azt írta, hogy „minden diktatúra elkerülhetetlen sorsa”, hogy rövid időn belül „a »szolgálattól« az önkényességhez, a hatalomtól az erőszakhoz vezet”. Ennek megfelelően „a nemzetek sorsát soha nem szabad kizárólag egyetlen személy kezébe adni”.⁶⁶ Ebeling azt állította, hogy 1935-től ő és támogatói „teljes mértékben nyugati irányvonalat követtek”,

63 *Der Vorkämpfer* 1931.

64 Strasser 1940, 229.

65 Ebeling 1945b, 29.

66 Kameradschaft 1937a.

ami magában foglalta a porosz ideológiához és a szovjet totalitarizmus-hoz hasonló despotikus ideológiák elutasítását.⁶⁷ Bár nézetei egyértelműen fejlődtek, nem volt hajlandó beismerni, hogy meggondolta magát.

Ebeling már a második világháború kitörése előtt elkezdte felvázolni egy program alapját, amelyet országának szánt „a nemzetiszocializmus felszámolása után”. Úgy vélte, hogy „Németország elsődleges szükséglete a demokrácia”, de azzal érvelt, hogy „csak a németek tudják megteremteni”, ahelyett, hogy azt kívülről kényszerítenék rájuk. A Német Ifjúsági Mozgalom hagyományaihoz fordult abban a reményben, hogy azok progresszív iránymutatást nyújthatnak ezen a téren. Kedvenc „receptje” ezért azon a meggyőződésen alapult, hogy a német ifjúságnak vezető szerepet kell játszania az állam ügyeiben, amelyeket nem szabad a múlt generációira hagyni.⁶⁸ Ebeling optimistán viszonyult a föderalizmus fejlődéséhez Nyugat-Németországban, és nyilvánvaló jóváhagyással írta Armin Mohlernek: „A Bündisch szinonimája a föderalizmusnak!!! Ez most már egyértelmű.” Száműzetéséből 1946-ban megalapította a „Londoni Bizottságot a Szövetségi Németországért”, hogy támogassa a Szövetségi Köztársaság létrehozását szülőhazájában. Megjegyezte, hogy „érdekes volt látni, hogyan támaszkodnak a föderalisták a Német Ifjúsági Mozgalomra és a »Bündisch« (»Bündisch állam«) elvre. (Különösen az alsó-szászok)”.⁶⁹ Bizonyos értelemben Ebeling a kialakulóban lévő politikai főáramhoz csatlakozott, amely a Szövetségi Köztársaság 1949-es megalapítását hangsúlyozta. Néhány fontos ponton azonban Ebeling elképzelései továbbra is megkülönböztetőek maradtak. Külpolitikájában az „antiimperializmus” és az „antikolonializmus” kapott elsőbbséget, de ez nagyrészt a német agresszív háború elutasításának kontextusában történt. Az új Németországnak tiszteletben kellett tartania „más nemzetek nemzeti méltóságát”. Támogatta „a nagybirtokok felosztását a parasztság igényeinek kielégítése érdekében”, ami egy kifejezetten baloldali jellegű politika volt. Vallási kérdésekben fontosnak tartotta az egyház és az állam szétválasztását,

67 Ebeling Mohlernek, 1946. november 9., DLA Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

68 Ebeling 1945b, 31–35.

69 Ebeling Mohlernek, 1946. november 9., DLA Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

valamint azt, hogy a keresztény egyházak „független vallási szervezetek” legyenek.⁷⁰

Németország katonai veresége ellenére Ebeling nem térhetett vissza azonnal szülőföldre. A Hitler-rezsim megfosztotta német állampolgárságától, és csak 1948 októberében lett brit állampolgár.⁷¹ Végül 1947-ben ideiglenesen visszatért Németországba, ahol elismerte, hogy „nagyon lassan indulunk” egy új politikai csoport létrehozásában. Az volt a szándéka, hogy a 20 és 45 év közötti férfiakat célozza meg, „vagyis a két háború két fiatal generációját”, és új ifjúsági mozgalmat hozzon létre Nyugat-Németországban (kezdetben a brit zónában). Armin Mohlernek elmagyarázta, hogy ő és támogatói „jól haladnak”, és vigasztalást talált abban a tényben, hogy „a régi pártok teljesen kudarcot vallanak... az összes pártban csak a szavazók 3–5%-a van! Vagyis 95–97% NEM”, írta. Vigasztalta, hogy a weimari korszak pártjai látszólag nem tudták meghódítani a politikai teret. Természetesen Ebeling optimizmusa korai volt, mivel az SPD hamarosan a nyugat-német politika egyik fő erejévé vált; és bár a korábbi Centrum Párt soha nem nyerte vissza háború előtti jelentőségét, számos korábbi tagja megalapította az új Kereszténydemokrata Uniót (CDU). Ebeling németországi tevékenysége arra összpontosult, hogy megpróbálja összehangolni a háború előtti „Bündische” mozgalmat az új föderalista mozgalommal („Bündisch egyenlő a föderalizmussal”).⁷² Előre látta, hogy a Német Ifjúsági Mozgalomnak kiemelt szerepe lesz a fiatalok irányításában, az iskolák és az egyházak mellett, hogy megteremtse „azt a jobb világot, amelyben mindannyian reménykedünk”.⁷³ Ebeling mégsem tudott hatást gyakorolni a nyugat-német politikára. Csak 1949-ben kapott állandó tartózkodási engedélyt. Nemtetszését fejezte ki amiatt, hogy „a régi gárda” megkapta „a politika monopóliumát”. 1947-ben egy kéthetes rajnai látogatása során a körülményeket „nagyon érdekesnek” találta. Tévesen állította, hogy „a politikai gyilkosságok ismét divatba jöttek”, holott a valóságban

70 Ebeling 1945b, 31–35.

71 „Naturalisation Certificate: Carl Hans Arthur Ebeling, of no Nationality. Resident in London. Certificate AZ48134 issued 27 October 1948”, The National Archives (Kew), HO 334/222/48134.

72 Ebeling Mohlernek, dátum nélkül (kb. 1947 vége), DLA Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

73 Ebeling 1945b, 40. o.

ezek ritkák voltak a Weimari Köztársaság korai válságéveihez képest. Ebelinget azonban leginkább a „porosz katonai kaszt” által tanúsított „katasztrofális” alakoskodás zavarta. Elítélte a német politikában tapasztalható „képzelőerő hiányát”, és azzal érvelt, hogy „CSUPÁN egy teljesen ÚJ megközelítéssel, és kizárólag a Német Ifjúsági Mozgalom perspektívájából” lehet bármit is elérni, miközben tisztában volt saját korlátaival („anélkül, hogy túlbecsülne saját képességeit”).⁷⁴

Az Ebelinghez hasonló száműzöttek közvetlen befolyása a Harmadik Birodalom idején megcsappant, ami a következő években nagyrészt tehetetlenné és erőtlenné tette őket. Ironikus módon Hitler leghangsúlyosabb ellenfeleinek menekülése valószínűleg megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy teljes és érdemi szerepet töltsenek be a német történelem következő szakaszában. Sok német száműzöthöz hasonlóan Ebelinget is megbélyegezte az a méltánytalan feltételezés, hogy önző vagy gyáva okokból menekült el Németországból, és a kollektív szenvedés legrosszabb éveit külföldön élte át. Ebeling szerényen élt szabadúszó újságíróként, és kis örökségéből tartotta fenn magát. Élete vége felé, végső stádiumú rákban szenvedve, kénytelen volt szociális segélyből élni. 1968. május 17-én halt meg a Rajna-vidéki Mönchengladbach városában. Arno Klönne német szociológus, aki Ebelinggel személyes barátságot kötött, miután az visszatért a Rajna-vidékre, megjegyezte, hogy „soha nem tudta feldolgozni a nemzetiszocialista korszak keserű élményeit”.⁷⁵

Ebelingnek nem diadalmas visszatérésben volt része a hálás német nép előtt, hanem éppen ellenkezőleg: jelentéktelenséggel és gyanakvással szembesült. Bár valószínűleg némi örömet talált az új nyugat-német állam föderalista jellegében, annak politikai vezetése biztosan nem a Német Ifjúsági Mozgalomból került ki. Ebeling politikai ideológiájának átívelő szála volt, hogy nagy jelentőséget tulajdonított a német ifjúságnak mint haladó erőnek. A nyugat-német közvélemény azonban a háború utáni vezetés kérdésében nem az ifjúsághoz fordult, hanem Konrad Adenauert választotta, egy olyan politikust, aki még a Hitler és Ebeling által képviselt „frontgeneráció” előtti nemzedékből származott,

74 Ebeling Mohlernek, dátum nélkül (kb. 1947 vége), DLA Marbach, A: Mohler, Armin, HS.1999.0001.

75 Klönne, 6.

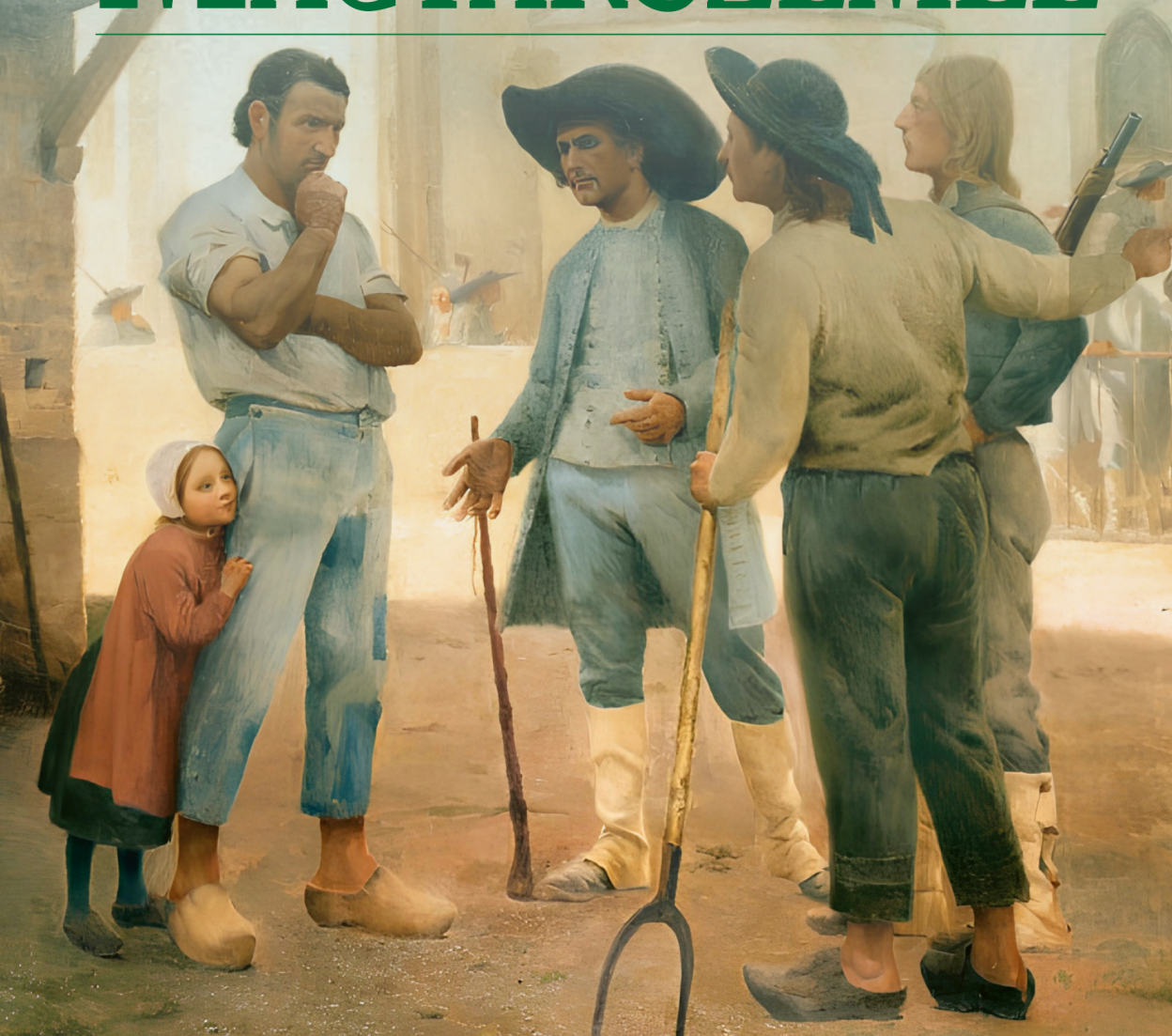
nemhogy a fiatalabb generációból. Adenauer a Harmadik Birodalom idején magánemberként élt Németországban, bár élete nem mindig volt könnyű. Az a tény azonban, hogy Adenauer és más konzervatívok Hitler rezsimje alatt Németországban maradtak, lehetővé tette számukra, hogy közvetlen szerepet játszanak az ország háború utáni politikájában. Ebeling hevesen támadta a német katonai kasztot, ráhárítva a felelőséget a nemzetiszocializmus borzalmaiért. Természetesen ez nem kapott olyan mértékű támogatást, amilyenben Ebeling reménykedhetett, abban a háború utáni Nyugat-Németországban, amely a német társadalom megbékélését és a Nyugattal való gyors integrációt kereste. Az Adenauerhez hasonló politikusok már színen voltak, amikor a Hitler-rezim összeomlott. Az Ebelinghez hasonló száműzöttek közvetlen befolyása megfogyatkozott, ami a következő években nagyrészt tehetlenné és erőtlenné tette őket. Ironikus módon Hitler leghangosabb ellenzőinek menekülése valószínűleg megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy teljes és jelentőségteljes szerepet töltsenek be a német történelem következő szakaszában.

Irodalom

- Ahrens, Rüdiger 2015: *Bündische Jugend: Eine neue Geschichte 1918-1933*. Göttingen, Wallstein Verlag.
- Costello, John – Tsarev, Oleg 1993: *Deadly Illusions: the KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy*. New York, Crown.
- Der Vorkämpfer* 1930: Nach der Reichstagwahl, október.
- Der Vorkämpfer* 1931: Nationalsozialistische Kampfbewegung, október.
- Der Vorkämpfer* 1932a: An den Jungnationalen Bund!, június.
- Der Vorkämpfer* 1932b: Arplan in der UdSSR, november–december.
- Der Vorkämpfer* 1933: „Nationalrevolutionäre” Abweichungen, január.
- Dietz, Bernhard 2017: „Conservative Revolution” in Europe? Radical Conservatism in a Transnational Perspective, 1918–1939. *Introduction, Journal of Modern European History*, 15. évfolyam, 1, 44.
- Dupeux, Louis 1976: *Nationalbolschewismus in Deutschland 1919-1933: Kommunistische Strategie und konservative Dynamik*. München, Beck.
- Ebeling, Hans 1930a: Cím nélküli. *Der Vorkämpfer*, augusztus.
- Ebeling, Hans 1930b: Deutschland-Russland. *Der Vorkämpfer*, augusztus.
- Ebeling, Hans 1930c: Rheinische Jugend und Younggesetze. *Der Vorkämpfer*, június.
- Ebeling, Hans 1931: Schattenboxen gegen Boersenfuersten. *Der Vorkämpfer*, január.
- Ebeling, Hans 1932a: Katholischer Fascismus. *Der Vorkämpfer*, február.
- Ebeling, Hans 1932b: Nacionarevolutionäre Forderungen. *Der Vorkämpfer*, május.

- Ebeling, Hans 1932c: NSDAP – Teil II. *Der Vorkämpfer*, augusztus.
- Ebeling, Hans 1932d: Teil 3. *Der Vorkämpfer*, szeptember.
- Ebeling, Hans 1933a: Der Ursprung des Nationalrevolutionären. *Der Vorkämpfer*, január.
- Ebeling, Hans 1933b: Zum 4. Jahrgang des Vorkämpfer-Kampfes. Der Ursprung des Nationalrevolutionären, *Der Vorkämpfer: gegen politische und wirtschaftliche Unterdrückung*, január. Staatsbibliothek zu Berlin (SBB) Unter den Linden, Ztg 10852 MR.
- Ebeling, Hans 1938: Wer ist der Stärkere? Aussenpolitischer Ausblick um die Jahreswende. *Kameradschaft*, 3. szám, január.
- Ebeling, Hans 1945a: *The Caste: The Political Role of the German General Staff between 1918 and 1938*. London, New Europe Publishing Co.
- Ebeling, Hans 1945b: *The German Youth Movement*. London, The New Europe Publishing Co.
- Hespers, Nora 2021: *Mein Opa, sein Widerstand gegen die Nazis und ich*. Berlin, Suhrkamp Verlag.
- Janssen, Karl-Heinz – Fritz, Tobias 1994: *Der Sturz der Generäle. Hitler und die Blomberg-Fritsch-Krise 1938*. München, Beck.
- Kameradschaft* 1937a: Jugendbewegung und Demokratie, 1. szám, november.
- Kameradschaft* 1937b: Schriften junger Deutscher. Deutsche Nationalbibliothek (DNB) Frankfurt am Main, D 83/37935), 1. szám.
- Kameradschaft* 1938: Ist Hitler Legal? 3. szám, január.
- Klönne, Arno: „Introduction”, in Schmidt. *Ein anderes Deutschland*.
- Kondylis, Panagiotis 1986: *Konservatismus: Geschichtlicher Gehalt und Untergang*. Stuttgart, Ernst Klett Verlag.
- Lass, Werner 1928: Wehrhafte Jugendbewegung von Schilljunge. *Flamberg: Monatsschrift der Schilljugend*. Archiv der deutsche Jugendbewegung, Burg Ludwigsteig, 1. szám.
- Mohler, Armin 2005: *Die konservative Revolution in Deutschland*. Graz, Ares Verlag.
- Niekisch, Ernst 1932: *Hitler, ein deutsches Verhängnis*. Berlin, Widerstands Verlag.
- Paetel, Karl Otto 2019: *National Bolshevist Manifesto*. Online, ARPLAN.
- Paetel, Karl Otto 1965: *Versuchung oder Chance? Zur Geschichte des deutschen Nationalbolschewismus*. Göttingen, Musterschmidt Verlag.
- Radek, Karl 1923: Leo Schlageter: The Wanderer into the Void. *Labour Monthly*, szeptember.
- Rochholz, Susanne 1994: *Hans Ebeling: Die Deutsche Jugendbewegung und der Widerstand gegen den Nationalsozialismus*. Mönchengladbach, Theo Hespers Alapítvány.
- Schmidt, Fritz 2005: *Ein anderes Deutschland: Widerstand und Verfolgung durch NS-Organen – Der Kreis um Hans Ebeling und Theo Hespers im Exil*. Edermünde, Achims Verlag.
- Schüddekopf, Otto-Ernst 1960: *Linke Leute von rechts: Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag.
- Strasser, Otto 1940: *Hitler and I*. Boston, Houghton Mifflin.
- Van den Bruck, Arthur Moeller 1923: *Das Dritte Reich*. Berlin, Ring Verlag.
- Von Tirpitz, Alfred 1919: *My Memoirs: Volume II*. New York, Dodd, Mead & Co.
- Woods, Roger 1996: *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*. London, Palgrave Macmillan.

MAGYAR SZEMLE

KONZERVATIVIZMUS ÉS POPULIZMUS • KÜLÖNSZÁM

HÖRCHER FERENC: Mérsékelt konzervativizmus a digitális populizmus korában • BOTOS MÁTÉ: A kortárs amerikai populizmus paleokonzervatív kritikája • CZOPF ÁRON: Ellenforradalmi népfelkelések • BÉKÉS MÁRTON: A népiek harmadik útja • DARABOS ÁDÁM: Populizmusra popularizmussal • MARCEL DE CORTE: Az egyenlőség totalitarizmusáról • EGEDY GERGELY: „Konzervatív forradalom” versus konzervativizmus

E szám szerzői

Békési Lilla angol nyelvre vonatkozó mélyebb tanulmányait kéttannyelvű gimnáziumban kezdte, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerezte meg alap- és mesterdiplomáját. Elsősorban data scientist munkakörben tevékenykedik, 2022-től a *Köz-gazdaság – Review of Economic Theory and Policy* folyóirat angol nyelvű cikkeit lektorálja.

Lilla Békési began her advanced studies in English at a bilingual high school and received her bachelor's and master's degrees at Eötvös Loránd University. She works primarily as a data scientist, and has been a proofreader for articles in English for the journal *Köz-gazdaság – Review of Economic Theory and Policy* since 2022.

Csepregi Gábor akadémiai igazgató a Mathias Corvinus Collegiumban, Budapesten, valamint vendégkutató a St. Paul's College-ban, a Manitobai Egyetemen, Kanadában. Filozófiai doktori fokozatát a Laval Egyetemen (Quebec City) szerezte. Korábban a Saint-Boniface Egyetem (Winnipeg) és a Dominican University College (Ottawa) elnöke volt. A következő tudományos könyvek szerzője: *The Clever Body*, *In Vivo – A Phenomenology of Life-Defining Moments*, *Attitudes of Play*, valamint egy önéletrajz, a *Les Chemins vers l'Ouest*. Számos tanulmányt tett közzé a filozófiai antropológia területén.

Gábor Csepregi is academic director at the Mathias Corvinus Collegium, Budapest, Hungary and visiting fellow at St. Paul's College, University of Manitoba, Canada. He obtained his doctoral degree in philosophy from Laval University (Quebec City). Formerly he was president of the Université de Saint-Boniface (Winnipeg) and of the Dominican University College (Ottawa). He is the author of following scholarly books: *The Clever Body*, *In Vivo - A Phenomenology of Life-Defining Moments*, *Attitudes of Play*, an autobiography, *Les Chemins vers l'Ouest*, and numerous articles in philosophical anthropology.

Gyorgyovich Miklós PhD, szociológus. A Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi adjunktusa. 2012–2026 között a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Társadalmi Folyamatok és Média Kutatóintézet munkatársa. Főbb kutatási területei: vallásosság, önkéntesség, demográfia, család, rétegződés.

Miklós Gyorgyovich Ph.D is a sociologist. He is an Assistant Professor at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary. Between 2012 and 2026, he was a researcher at the Institute for Social Processes and Media Research of the Századvég Foundation. His main areas of research include religiosity, volunteerism, demography, family, and social stratification.

Hegedűs Tamás közgazdász, biztonságpolitikai szakértő, a Századvég Konjunktúrakutató Zrt. makrogazdasági vezető elemzője. Kiemelt kutatási iránya a demográfia, az időződés és annak gazdasági összefüggései, a nyugdíjrendszerek, a jóléti és jövedelmi mutatók, a munkaerőpiac és az egészségügyi rendszerek nemzetközi összehasonlító elemzése.

Tamás Hegedűs is an economist, an expert on security policy, and a senior macroeconomic analyst at Századvég Konjunktúrakutató Zrt. His research areas include demography, population aging and its economic implications, pension systems, welfare and income indicators, and international comparative analyses of labor markets and health care systems.

Kocsis Judit Ilona a Semmelweis Egyetem Doktori Iskola Mentális Egészségtudományi Tagozat Interdiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Programjának doktorjelöltje. Kutatási témája a családi gondozók munkaerőpiaci esélyegyenlőségének vizsgálata. A 2024–2025-ös tanévben az Arizona Állami Egyetem vendégkutatójaként végzett kutatást a Pannónia Ösztöndíj támogatásával, ahol a családi gondozókat támogató munkáltatói megközelítéseket és intézkedéseket vizsgálta. Jelenleg Budapest Főváros 12. kerület Hegyvidéki Polgármesteri Hivatal Népjóléti és Köznevelési Irodáján dolgozik esélyegyenlőségi referensként. ORCID: 0009-0008-2294-1318

Judit Ilona Kocsis is a doctoral candidate of the Interdisciplinary Social Sciences doctoral programme at the Mental Health Sciences Division of the Doctoral School of Semmelweis University. Her research focuses on labour-market equality and the employment participation of family caregivers. In the 2024–2025 academic year, she conducted research at Arizona State University as a Pannónia Scholarship fellow, examining employer approaches to supporting caregiver-employees in Arizona. Alongside her academic work, she serves as an advisor on equality at the Welfare Office of the Municipality of Budapest's 12th District. ORCID: 0009-0008-2294-1318

Kolozsvári Krisztina szociológus, a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Társadalmi Folyamatok és Média Kutatóintézetének kutatási tanácsadója. 2021-től az *Y.Z. – a NIT ifjúság szakmai folyóirata* – szerkesztőségi titkára, 2022-től a *Századvég Riport*-kötetsorozat projektmenedzsere, 2026-tól pedig a *Századvég* folyóirat szerkesztőségi titkára. Eddigi publikációi a társadalmi folyamatok széles spektrumát ölelik fel, jelenleg különös figyelmet fordít a mesterséges intelligencia gyakorlati alkalmazásának vizsgálatára.

Krisztina Kolozsvári is a sociologist and research consultant at the Institute for Social Processes and Media Research of the Századvég Foundation. She has been the editorial secretary of *Y.Z.—the NIT’s journal on Youth studies*—since 2021 and the project manager of the *Századvég Riport* book series since 2022; she has been the editorial secretary of the *Századvég* journal since 2026. Her publications embrace a wide spectrum of social processes; currently, she is focusing particularly on the practical applications of artificial intelligence.

Leleszi-Tróbert Anett Mária mentálhigiénés és szervezetfejlesztő szakember, kórházi lelkigondozó. Oktató, kutató, egyetemi adjunktus. Több mint 25 éve foglalkozik idős betegek és családtagjaik mentálhigiénés támogatásával. Fő kutatási területei az idős hozzátartozóikat gondozó családtagok megterheltsége, az aktív idősödés, valamint az innováció a hosszú távú gondozásban. Több olyan felnőttképzési program fejlesztője, amelyek az idősekkel foglalkozó szakemberek és önkéntesek támogatását szolgálják. ORCID: 0000-0003-1873-7679

Anett Mária Leleszi-Tróbert is a Mental Health and Organizational Development Specialist, as well as a Hospital Pastoral Counsellor. she is also a teacher, a researcher, and an assistant professor. For over 25 years, she has been involved in mental health care for elderly patients and their families. Her main research interests are the burden on family carers of elderly relatives, active ageing, and innovation in long-term care. she is the developer of several training courses for adults to support professionals and volunteers working with older people. ORCID: 0000-0003-1873-7679

Pillók Péter PhD, szociológus, a szociológiai tudományok doktora. Kutatásmódszertani témában készítette disszertációját; jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézete Társadalomkutatási Tanszékének vezetője, egyetemi docens. A Századvég Társadalmi Folyamatok és Média Kutatóintézetének igazgatója.

Péter Pillók Ph.D is a sociologist and a doctor of sociological sciences. He wrote his dissertation on research methodology; he is currently the head of the Department of Social Research at the Institute of Sociology at Pázmány Péter Catholic University and is an associate professor. He is the director of the Institute for Social Processes and Media Research of the Századvég Foundation.

Posgay István 1981-ben szerzett közgazdászdiplomát, 1985-ben doktori fokozatot a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. Több évtizedes kutatói, oktatói, valamint versenyszférában szerzett vezetői tapasztalat után 2017-ben került a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítványhoz vezető kutatóként, majd 2019-ben a Magyar Gazdaságkutató Zrt.-hez tudományos munkatársként. 2025-től tudományos munkatársként dolgozik a Századvég Konjunktúrakutató Zrt.-nél.

István Posgay earned his degree in economics in 1981 and obtained his PhD in 1985 from Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. After several decades of experience in research, teaching, and executive positions in the competitive sector, he joined Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány in 2017 as a senior researcher, and in 2019, he became a research fellow at Magyar Gazdaságkutató Zrt. From 2025 onward, he has been working as a research fellow at Századvég Konjunktúrakutató Zrt.

Dr. Radácsi László a Corvinus Egyetem és a Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem volt munkatársa, a Metropolitan Egyetem vendégoktatója, habilitált egyetemi docens. Kutatási területei a vállalati fenntarthatóság, a családi vállalkozások, a startup ökoszisztéma, a kvalitatív kutatómódszertan. A kritikai gondolkodásról szóló *Gondolkodj okosan! – Az intellektuális szupererő* című könyve 2024-ben jelent meg, a longevity témával foglalkozó legújabb kötete várhatóan 2026 őszén kerül a boltokba.

László Radácsi, Ph.D. is a former faculty member of Corvinus University of Budapest and Budapest University of Economics and Business, a visiting lecturer at Budapest Metropolitan University, and a habilitated associate professor. His research areas include corporate sustainability, family businesses, the startup ecosystem, and qualitative research methodology. His book on critical thinking, *Gondolkodj okosan! – Az intellektuális szupererő (Think Smart! – The Intellectual Superpower)*, was published in 2024, and his forthcoming book on longevity is expected to be released in autumn 2026.

Traynor, Jack a 20. századi Európa történésze, a Mathias Corvinus Collegium korábbi vendégkutatója (PhD: Trinity College Dublin, 2026), (MA: Queen's University Belfast, 2022), (BA: Trinity College Dublin, 2021).

Jack Traynor is a historian of twentieth century Europe and a former visiting fellow at Mathias Corvinus Collegium. (PhD: Trinity College Dublin, 2026; MA: Queen's University Belfast, 2022; BA: Trinity College Dublin, 2021).

